

**ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН**

ВИПУСК 9

1983

Ж

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК

ЗАСНОВАНО В 1974 Р.

ВИПУСК 9

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1983

В сборнике рассматривается участие Украинской ССР в международных связях Советского Союза. Освещаются солидарность трудящихся республики с борьбой пролетариата капиталистических стран в межвоенный период, научно-техническое и культурное сотрудничество УССР с зарубежными странами на современном этапе. Исследуются проблемы координации внешнеполитической деятельности социалистических стран в борьбе за мир, безопасность народов и социальный прогресс, а также некоторые аспекты истории второй мировой войны.

Отдельный раздел сборника посвящен историографическим проблемам.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, пропагандистов.

У збірнику розглядається участь Української РСР у міжнародних зв'язках Радянського Союзу. Висвітлюються солідарність трудящих республіки з боротьбою пролетаріату капіталістичних країн у міжвоєнний період, науково-технічне та культурне співробітництво УРСР з зарубіжними країнами на сучасному етапі. Досліджуються проблеми координації зовнішньополітичної діяльності соціалістичних країн у боротьбі за мир, безпеку народів і соціальний прогрес, а також деякі аспекти історії другої світової війни. Окремий розділ збірника присвячений історіографічним проблемам.

Для науковців, викладачів і студентів вузів, пропагандистів.

Головна редакційна колегія

Ю.Ю.Коняуфор (головний редактор), В.І.Клоков, І.М.Мельникова, І.С.Слабеев, П.С.Сохань (заст. головного редактора), М.І.Супруненко, А.М.Шлепаков

Редакційна колегія випуску

І.М.Мельникова (відповідальний редактор), М.М.Варварцев, С.В.Віднянський (відповідальний секретар), В.Н.Гулевич, І.М.Кулінич, І.М.Хворостяний, І.С.Хміль, І.ФЛерніков

Адреса головної редколегії
252001 Київ І, вул. Кірова, 4
Інститут історії АН УРСР
Тел. 29 63 62

Редакція історичної літератури

УКРАЇНЬСЬКА РСР В РАДЯНСЬКО-УГОРСЬКОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ "СПІВРОБІТНИЦТВІ"

Міждержавні науково-технічні зв'язки є складовою частиною всього комплексу сучасних міжнародних відносин. Це зумовлено інтернаціональним характером науково-технічної діяльності людей і впливає з вимог розвитку науково-технічної революції.

Науково-технічне співробітництво соціалістичних країн націлене на прискорення технічного прогресу, на швидкий розвиток народного господарства кожної країни і братньої співдружності в цілому. Воно сприяє більш ефективному використанню міжнародного соціалістичного розподілу праці.

Серед різноманітних форм співробітництва Радянського Союзу і Угорської Народної Республіки (УНР) особливе місце належить науково-технічному співробітництву. Це - закономірний процес, який впливає з тією величезною ролі, яку відіграють наука і техніка в розвитку суспільного виробництва соціалістичних країн.

В СРСР і УНР, як і в усіх інших країнах соціалізму, швидке й безперервне зростання виробництва здійснюється на основі постійного вдосконалення техніки, яка полегшує працю робітників і селян, забезпечує зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції, є одним з головних засобів збільшення матеріального багатства та підвищення добробуту трудящих. Розвиток науки й техніки є також однією з головних умов подолання різниці між містом і селом, між розумовою і фізичною працею.

Успішне вирішення завдань науково-технічної революції в кожній країні можливе лише при тісному науково-технічному співробітництві і взаємодопомозі всіх країн світової соціалістичної системи. Щоб бути на рівні з вимогами сучасної науково-технічної революції, соціалістичні країни повинні організувати науково-дослідну роботу широким фронтом і в великих масштабах. Для цього необхідно мати великі фінансові й матеріальні засоби, наукові можливості, об'єднати зусилля усіх соціалістичних країн.

Соціалістичні країни безкоштовно передають одна одній новітні наукові та технічні досягнення, патенти на винаходи, технічну документацію. Це типові відносини перших років співробітництва. Так, з 1948 по 1959 рр. СРСР передав європейським соціалістичним країнам 8847 комплектів науково-технічної документації, отримавши від них 4751 комплект¹.

"Така невелика країна, як Угорщина, у вік бурхливого технічного прогресу, - підкреслював заступник голови Революційного робітничо-селянського уряду Антал Апро, - не змогла б одна вирішити завдання досягнення світового рівня у виробництві сотень тисяч виробів машинобудівної, хімічної та інших галузей промисловості"².

¹ Нежинский Л.Н. Очерки истории народной Венгрии, 1948-1962. - М., 1969, с.353,

² Апро А. Экономика Венгрии и сотрудничество в рамках СЭВ. - Международная жизнь, № 7, 1967, с. 16.

А тому вже в 60-х роках було створено радянсько-угорську міжурядову комісію по економічному і науково-технічному співробітництву, яка веде велику роботу по обміну досвідом і координації наукових досліджень. У 1967 р. Радянський Союз і Угорська Народна Республіка підписали протокол про науково-технічне співробітництво радянських і угорських установ на період до 1970 р. Передбачалося співробітництво по 1700 темам у 34-х галузях економіки за участю 840 спеціалістів СРСР і УНР³.

Наприкінці 60-х років в соціалістичних країнах спостерігається високий рівень розвитку продуктивних сил, що викликає необхідність більш повно реалізувати переваги соціалістичного господарства в умовах Науково-технічної революції. Для цього необхідно було об'єднати економічну і науково-технічну могутність соціалістичних країн. -

У 1971 р. на Х2У сесії Езди Економічної Взаємодопомоги' (РЕВ) була прийнята Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції, що означало перехід від окремих заходів у галузі інтеграції до комплексно глибоких і довгострокових її форм, визначало перспективу розвитку світової соціалістичної системи господарства на багато років у майбутньому. Комплексна програма націлювалась на постійне поглиблення та вдосконалення економічного й науково-технічного співробітництва між країнами - членами РЕВ. Реалізація цієї програми стала головним змістом економічного співробітництва країн соціалістичної співдружності на сучасному етапі.

У виконанні Комплексної програми, зокрема, велика увага приділяється співробітництву в галузі науки і техніки. Воно відбувається у формі обміну патентами і технічною документацією, взаємних поїздок вчених, висококваліфікованих спеціалістів для вивчення та передачі виробничо-технічного досвіду, надання допомоги в підготовці науково-технічних кадрів тощо.

З часу підписання першої радянсько-угорської угоди про науково-технічне співробітництво (27 серпня 1949 р.) СРСР передав УНР багато комплектів цінної технічної документації, а угорська сторона - радянській. Угорські спеціалісти мали можливість поповнити свої знання й підвищити кваліфікацію в Радянському Союзі, а радянські - в Угорщині⁴.

Відзначаючи 25-річчя радянсько-угорського науково-технічного співробітництва, угорська преса писала, що ця подія відкрила для країни "величезний арсенал наукових знань і виробничого досвіду Радянського Союзу і послужила надійною основою здійснення грандіозних планів, накреслених нашою молодю народно-демократичною державою"⁵.

З середини 70-х років сотні науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, академії наук, галузеві міністерства та відомства у співдружності ведуть дослідження з 320 проблем у галузі прикладних і фундаментальних наук; використання радіоактивних ізотопів і ядерних випромінювань в текстильній промисловості, математичного моделювання нафтових і газових родовищ, оптимальної структури виробництва і переробки сільськогосподарської сировини в аграрно-промислових об'єднаннях та ін.⁶.

Розвиток цих форм співробітництва за активною участю Української РСР підтверджують кілька прикладів. У лютому 1976 р. Радянський Союз і Угорщина підписали угоду про співробітництво у розвитку нафтової промисловості, за якою Угорщина поставляє в Радянський Союз автоматичні прилади і системи управління для насосних станцій, що обслуговують нафтопроводи. Згідно з угодою угорська сторона приймає участь у розширенні радянських нафтовидобувних потужностей, перш за все поставками машинобудівної продукції. Системи управління насосними станціями бу-

³ Экономическая газета, 1967, * 37, с. 41.

⁴ Magyar Tivirati Iroda (Далі - МИ), 1974, » 37, с. 3.

⁵ Nöpszabadsag, 1974» 5 szépt.

⁶ Экономическое сотрудничество стран-членов СЭВ. - М., 1975, * 2, с. 18.

дтть використовуватись і на нафтопроводі, до якого надходить рідке паливо т «ганських родовищ .

За умовами радянсько-угорського співробітництва 60% експорту автобусів "Ікарус" поставляється в гданський Союз. Угорські та радянські спеціалісти працюють над проектом автобуса майбутнього: проводяться експерименти по створенню машин з гібридним приводом – дизельним і електричним, а також машин, які будуть працювати на природному газі⁸. Особливу увагу конструктори приділяють вирішенню проблем охорони навколишнього середовища, зниженню рівня шуму, підвищенню безпеки руху, покращенню експлуатаційних якостей та підвищенню коїфорту. Велику роботу в цій галузі проводять спеціалісти Львівського автобусного заводу.

Угорський проектний інститут хімічного машинобудування "Кемімаш" на замовлення СРСР зробив проект найсучаснішого в світі заводу по виробництву фарб та емалей для якого радянські та угорські інженери розробили нову технологію⁹.

Ленінградський експериментальний інститут охорони здоров'я Академії медичних наук СРСР та Естергомський завод електроніо-вимірювальних приладів встановили співробітництво по створенню електрофізіологічних приладів для застосування їх в медико-біологічних дослідженнях в умовах клінічної практики. В цій кооперації приймають участь угорські інженери і радянські біологи-дослідники. З 1972 р. в Радянський Союз із Естергома почали надходити нові аналізатори¹⁰.

У 1969 р. було підписано багатосторонню угоду про співробітництво і:раїн-членів РЕВ у галузі створення і використання єдиної слотами електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). З 1969 по 1974 рр. було розроблено шість моделей ЕОМ третього покоління і створено більше ста типів периферійного устаткування для їх комплектації. Згідно з цією угодою Угорщина спеціалізується в питаннях розробки і виробництва малої моделі ЕС-1010 та периферійного обладнання до неї, пристроїв телеобробки, та підготовки даних на перфорованих стрічках¹¹. Між СРСР і УНР підписано договір про розвиток автоматизованих систем на основі малих ЕОМ при координації з боку комітетів технічного розвитку обох країн. Розширюється співробітництво в питаннях створення автоматизованих обчислювальних систем різного призначення. Радянські установи у співдружності з угорськими розробляють шість тем, створюючи обладнання, яке знайде застосування головним чином у розвідці корисних копалин та дослідженні морських глибин. Крім того, радянські й угорські партнери працюють над створенням комплектних обчислювальних систем, які використовуватимуться для автоматизації біологічних та сейсмічних досліджень.

Спеціалісти Радянського Союзу та Угорщини систематично обмінюються досвідом, зокрема у формі проведення зустрічей, симпозіумів та ін. Так, у вересні 1976 р. в Іркутську та Баку відбулися зустрічі радянських і угорських спеціалістів у галузі техніки – представників науково-дослідних та проектно-конструкторських інститутів, промислових підприємств, державних господарчих і торговельних установ. На них спеціалісти заслухали доповіді про досягнуті успіхи та перспективи на майбутнє .

Зокрема були розглянуті питання по застосуванню малих обчислювальних машин, ЕС-Р-109, електричних пристроїв, замкнених систем прикладного телебачення, ядерних приладів в медичній діагностиці, про нові досягнення текстильної промисловості, виробництво автобусів "Ікарус", шляхи організації, оснащення та експлуатацію універсамів, холодильних сховищ та ін.

⁷ МИ, 1976, № 32, с. 15.

⁸ Там же, » 41, с. 26.

⁹ Там же, 1974, * 21, с. 13.

Вюллетень "Будапресс", 1971, * 46, с. 17.

Экономическая газета, 1974, * 39, с. 21.

Ці зустрічі значно сприяли зміцненні між спеціалістами обох країн ділових стосунків, обміну досвідом, інтенсивному науково-виробничому і торговому співробітництву між СРСР-та УНР* .

Розв'язанню проблем сучасного виробництва, що стоять перед радянською та угорською наукою і технікою, в значній мірі сприяє створення міжнародних організацій в межах РЕВ. Всього створено-36 таких організацій - "Інтератоменерго", "Інтертекстильмаш" та ін³-

Так, 15 листопада 1971 р. у Москві 9 соціалістичних країн підписали угоду про створення міжнародної організації та системи далекого космічного зв'язу. В травні 1976 р. в Угорщині; розпочалось будівництво наземної станції "Інтерспутник".

Обладнання для станції було придбане в Радянському Союзі. Велику допомогу угорським друзям у будівельних та монтажних роботах надали радянські спеціалісти¹⁴.

Система антен станції зможе вести автоматичне спостереження за орбітою штучних супутників Землі. У 1977 р. наземна станція була споруджена і Угорщина одержала можливість створити прямий телефонний і телезв'язок з країнами - членами організації "Інтерспутник".

В цілому Угорщиною та іншими країнами РЕВ були одержані великі прибутки від раціонального використання наукового потенціалу на основі Комплексної програми і науково-технічного співробітництва. Комплексна програма передбачає співробітництво у розробці 18 значних проблем. Науково-дослідні заклади за перші 5 років вирішили 5 тис. наукових завдань, сконструювали більше 150 машин, обладнання, приладів, розробили більше 200 нових технологічних процесів¹⁵.

У 70-і роки широкого розвитку досягли нові організаційні форми радянсько-угорського науково-технічного співробітництва, і зокрема такі, як угоди, науково-технічні ради, об'єднані колективи та ін. фети в середині 1974 р. 37 міністерств та відомств СРСР співпрацювали з 11 міністерствами та відомствами УНР на основі договорів. Більше 200 радянських і 160 угорських науково-дослідних установ та підприємств разом вивчали- майже 400 науково-технічних проблем і тем.

У 1975 р. радянсько-угорське науково-технічне співробітництво здійснювалось за угодами про спеціалізацію та кооперування, що обіймали життєво важливі галузі економіки. Так, успішно виконується угода між СРСР і УНР з питань розвитку алюмінієвої промисловості в Угорщині, згідно з якою. Радянський Союз надає технічну допомогу УНР в питанні переробки глинозему. Якщо в 1970 р. радянські підприємства переробили більше 120 тис. т. цієї сировини, то в 1980 р. - близько 330 тис. т, що дало можливість УНР за це десятиріччя одержати близько 165 тис. т алюмінію¹⁶.

Характерним для сучасного етапу радянсько-угорського співробітництва є кооперування цілих галузей промисловості.- Відомими є угоди про виробництво та поставки Угорщині легкових автомашин і комплектних деталей, спорудження і експлуатацію нафтопроводу "Дружба-2", лінії електропередачі напругою 750 кВт від Вінниці до Альбертірші, будівництво Кіембаєвського гірничо-збагачувального азбестового та Усть-Ілімського целюлозно-паперового комбінату в СРСР, Пакшської атомної електростанції в УНР, спільне виробництво олефінів і продуктів їх переробки та ін.

За роки радянсько-угорського співробітництва в братній країні споруджено та модернізовано 53 значних народногосподарських об'єкти. Серед них Дунайський мета-

¹² Венгерская внешняя торговля, 1977, № I, с. 7.

¹³ Коммунист, 1975, № 5, с. 97.

¹⁴ Хунгаропресс. Информ. служба венг. торговой палаты, 1976, № II, с. 6.

¹⁵ МП, 1976, № 28, с. 5-6.

¹⁶ Советско-венгерские отношения 1948-1970 гг. : Документы и материалы. - М., 1974, с. 307.

лургійний комбінат, Секешфехерварський алюмінієвий комбінат, Дебреценський підшипниковий завод, Сазхаломбатський нафтопереробний комбінат, Сольнокський завод кислоти глиноземний завод "Айка-2". З домобудівних комбінати та багато ін.

1976-1980 рр- зусилля радянських та угорських вчених були спрямовані на створення потужних турбо- та гідроенергетичних машин та устаткування для кабельної промисловості, газотурбінних двигунів для автомашин/виробництво перспективних автобусів, суден та ін. ^ ^

Плани на майбутнє співробітництво між обома країнами були накреслені на XX засіданні міжурядової радянсько-угорської комісії з питань економічного та науково-технічного співробітництва, що відбулося в Москві 28-30 листопада 1977 р. Комісія розглянула і схвалила головні напрямки та порадою розробки довготермінової програми розвитку спеціалізації та кооперування виробництва між найважливішими галузями економіки СРСР та УНР. Крім того, були затверджені пропозиції міністерств СРСР та УНР по дальшому розширенню і поглибленню виробничо-технічного співробітництва в радіопромисловості, суднобудуванні, енергомашинобудуванні, важкому та транспортному машинобудуванні і промисловості будівельних матеріалів а також заходи по поліпшенню транспортування вантажів в обидві країни. Під час роботи комісії відбулось підписання міжурядової угоди про технічне сприяння УНР з радянського боку в спорудженні на Дунаї гідровузла "НадьмаропГ".

У великій справі радянсько-угорських наукових і технічних відносин найактивнішу участь бере Радянська Україна. Високий економічний розвиток республіки її географічне положення дозволяють розміщувати на підприємствах республіки, в наукових установах замовлення сусідньої країни.

За допомогою багатьох установ України в Угорщині за порівняно короткий час була створена машинобудівна промисловість. При обмеженості внутрішніх ресурсів сировини дальший розвиток цієї галузі був би майже неможливим без братнього міжнародного науково-технічного співробітництва.

Українські та угорські спеціалісти ведуть важливі спільні дослідницькі і проектно-конструкторські роботи в галузі хімічного машинобудування, виробництва дизельних поїздів, електротехнічних виробів тощо. Впровадження радянської техніки незмінно супроводжувалось підвищенням науково-технічного рівня виробництва в багатьох галузях промисловості Угорщини.

Особливо міцні науково-технічні зв'язки між Радянською Україною та Народною Угорщиною склалися в 60-1 роки. Якщо в 1958 р. Радянська Україна брала участь у спорудженні 14 промислових об'єктів в УНР, то в 1967 р. - вже 27. СРСР допоміг Угорщині у будівництві, реконструкції, монтажі та пуску в експлуатацію понад 200 різних за потужністю і значенням підприємств. У будівництві 150 з них акти - ну участь брала УРСР. вона допомагала проектно-технічною документацією, обладнанням, відрядженням спеціалістів, які спільно з угорськими діями зводили величезні будови Дунайського металургійного комбінату, Секешфехерварського алюмінієво-прокатного комбінату, Дебреценського підшипникового заводу, Сазхаломбатського нафтопереробного комбінату, Сольнокського заводу сірчаної кислоти та багатьох інших підприємств.

Угорські вчені, інженери - часті гості наукових установ і підприємств Радянської України. Вони брали участь у будівництві багатьох підприємств, що вироблятимуть нові матеріали

річної хімії АН УРСР допомагають угорським вченим одержати з фосфорної і карбонової кислот нові фізіологічно-активні речовини.

У широкому плані здійснюються дослідження українських і угорських учених з кібернетичних проблем. Особливо високо оцінили угорські спеціалісти допомогу

^ Правда, 1977, I дек.

шениях. 969I^нс/бI^ншская ССР в советско-венгерских экономических отно-

відомого українського вченого - академіка В.М.Глушкова, який, перебувати в УНР у 1966 р., виступав там з багатьма лекціями з проблем обчислювальної математики та техніки. Тісне співробітництво здійснюється між інститутами фізики, математики та відповідними угорськими науковими закладами.

Міцні братерські зв'язки встановлені між угорськими і українськими вченими-медиками. У 1962 р. угорські спеціалісти докладно ознайомилися з досвідом підготовки лікарів у Київському медичному інституті імені О.О.Богомольця, роботою Інституту геронтології АН УРСР, Інституту комунальної гігієни АН УРСР. У 1963 р. угорські вчені вивчали досвід планування та благоустрою міст і сіл, зокрема з водопостачанням та санітарною очисткою зон відпочинку. В 1964 р. велика група спеціалістів з УНР знайомилася з питаннями лікування туберкульозу в УРСР, з гігієною праці на виробництві, з роботою органів санітарно-епідеміологічної служби, системою удосконалення кваліфікації лікарів тощо¹⁹.

За планами наукового співробітництва щороку в медичних закладах і установах УРСР працюють угорські колеги. Надзвичайно ефективно співробітництво існує між вченими Інституту фізіології імені О.О.Богомольця АН УРСР та Інститутом анатомії Угорської АН з важливих проблем сучасної нейрофізіології. Завдяки цьому співробітництву Інституту фізіології вдалося налагодити і добре організувати електронно-мікроскопічні дослідження спинного мозку. В свою чергу, при допомозі радянських учених угорські спеціалісти опанували метод мікроелектронного дослідження нервових клітин мозку²⁰. Сучасна науково-технічна революція веде до суттєвих змін у підготовці спеціалістів як у кількісному, так і в якісному відношеннях. У зв'язку з цим виникла гостра потреба в підготовці спеціалістів з нових спеціальностей для роботи з новою технікою та новими видами технології, що швидко впроваджуються на виробництві. І в цій галузі науково-технічного співробітництва встановлено тісні контакти між СРСР та УНР. Співробітництво Радянського Союзу і Угорщини в галузі вищої школи бере початок з 1945 р. У повоєнний час у радянських вищих учбових закладах підготовлено 4 тис. угорських спеціалістів високої кваліфікації, близько 700 - захистили кандидатські дисертації. Вони одержали знання з найновіших спеціальностей: ядерної фізики, електроніки, кібернетики²¹.

Лише у 25 учбових закладах України, починаючи з 1945 р., повний курс навчання пройшли 1573 угорські студенти, закінчили аспірантуру більше 120, пройшли наукове стажування 283 студенти. Серед них 732 громадянина УНР отримали інженерні спеціальності, 305 - сільськогосподарські, 308 - економічні, 198 - гуманітарні, 187 - медичні та ін. 1982 р. у 23 учбових закладах УРСР і двох науково-дослідних інститутах АН УРСР навчалось близько 500 громадян Угорщини²².

Встановились широкі і тісні зв'язки між вузами СРСР та УНР, які в своєму розвитку пройшли два основні етапи. До початку 60-х років вони мали епізодичний характер, розвивались безпланово, були небагатогранні. З початку 60-х років настає якісно новий етап у розвитку міжвузівських зв'язків, для якого характерною рисою є плановість. Відносини між порідненими учбовими закладами розвиваються на основі науково-технічного та культурного співробітництва. З 1980 р. 35 вузів Української РСР співробітничать на договірній основі з 67 вузами восьми соціалістичних країн, в тому числі з 12 вузами УНР²³.

¹⁹ Довідка про наукове співробітництво між вченими АН УРСР і Угорської АН за 1967 р., с. 3. - Поточний архів Президії АН УРСР (далі - Архів Президії АН УРСР).

²⁰ Довідка про наукове співробітництво між вченими АН УРСР і Угорської АН за 1975 р., о. 2. - Архів Президії АН УРСР.

²¹ Правда, 1980, 8 янв.

²² Довідка про підготовку спеціалістів з числа громадян Угорської Народної Республіки в учбових закладах Української РСР, 1982, с.2. - Поточний архів Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР.

²³ Породненные социалистическим интернационализмом: Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. - Киев, 1980, с. 172.

У 1960 р. Київський університет імені Т.Г.Шевченка і Дєбреценський університет імені Л.Кошута вперше в історії України та Угорщини уклали договір про наукове та культурне співробітництво. Прагнучи внести свій вклад у розширення братерської співдружності радянського та угорського народів, колективи обох університетів організували широкий обмін новітніми досягненнями науки, техніки й культури ефективний обмін досвідом підготовки кадрів високої кваліфікації.

Серед різноманітних форм міжвузівського співробітництва найбільш цінним в обмін вченими для читання лекцій і проведення консультацій, обмін молодими науковими співробітниками, аспірантами та студентами для наукового стажування і виробничої практики, видання спільних наукових збірників, обмін планами та результатами науково-дослідних робіт, зв'язки між громадськими й спортивними організаціями.

Спільні наукові дослідження здійснюють кафедри мінералогії і геохімії Київського університету та геології і мінералогії Дєбреценського університету. Доцент В.Т.Латиш і професор Федцварі ведуть спільні експериментально-лабораторні дослідження на предмет мінералогічного вивчення тонкодисперсних формувань зразкових лєсів, порід та інших систем.

Багато вчених обох університетів установили і підтримують між собою тісні контакти, що, звичайно, сприяє поліпшенню їх наукової та педагогічної діяльності

Вченими кафедри хімії полімерів і колоїдів Одеського університету та вченими Сегедського університету проводяться спільні дослідження з питань стабільності дисперсних систем. У лабораторіях Одеського університету синтезовані нові органічні речовини, що згідно з радянсько-угорською угодою передані для дальшого вивчення і застосування угорським дослідним установам.

Колектив Київського технологічного інституту харчової промисловості підтримує ділові зв'язки з Будапештським політехнічним інститутом, Угорським інститутом харчової хімії, Науково-дослідним інститутом цукрової промисловості, Будапештським науково-дослідним інститутом хлібопекарської та макаронної промисловості.

Між Ужгородським державним університетом та угорськими вузами (педагогічними інститутами в Сегеді та Ніредьгазі) досліджуються такі напрями спільних робіт, як вивчення українсько, угорська та радянсько-угорських зв'язків, вивчення революційного руху в Угорщині, проходить обмін методичною, навчальною та науковою літературою.

Ось далеко не повний перелік фактів про творче наукове міжвузівське співробітництво двох братніх народів. Проте вже й вони свідчать про величезне значення цього співробітництва в розвитку дружніх відносин між народами-сусідами.

Вражючі цифри та факти характеризують розвиток науково-технічних контактів і Радянського Союзу з Угорською Народною Республікою, які активно розвиваються більше трьох десятиріч. За цей час Угорщина одержала більше 3 тис. комплектів технічної документації, передавши майже 2 тис. своїх. Понад 12 тис. угорських спеціалістів побували в СРСР, де оволодівали передовими методами та новими знаннями. Угорщина прийняла у себе близько 4 тис. радянських спеціалістів.

65 міждержавних і міжвідомчих угод, безпосередні ділові контакти між 15 угорськими і 58 радянськими міністерствами, успішне співробітництво 370 наукових установ обох країн у розробці 470 тем яскраво свідчать про різноманітність дружніх стосунків.

У грудні 1979 р. на засіданні міжурядової радянсько-угорської комісії по економічному та науково-технічному співробітництву підписано кілька галузевих програм, які передбачають співробітництво між міністерствами обох країн до 1990 р. Схвалено основні напрями виробничо-технічного співробітництва на наступне десятиріччя в приладобудуванні та машинобудуванні для легкої та харчової промисловості, хімічному та нафтовому машинобудуванні, промисловості засобів зв'язку, нафтопереробній та нафтохімічній індустрії.

²⁴ Правда, 1980, 8 янв.

У здійсненні цих завдань велику роль відіграє неухильний розвиток братерських зв'язків, поглиблення співробітництва СРСР, УНР та інших соціалістичних країн. Вагомий вклад у це співробітництво внесе також Українська РСР.

Яскравим свідченням дальшого розширення соціалістичної інтеграції став новий космічний політ міжнародного екіпажу за участю громадянина Радянського Союзу льотчика-космонавта Валерія Кубасова та громадянина Угорської Народної Республіки космонавта-дослідника Берталана Фаркаша на радянському кораблі 27 травня 1980 р. У цьому польоті міжнародний екіпаж продовжив дослідження космічного простору, що їх проводять соціалістичні країни - учасниці програми "Інтеркосмос". Їх успішний космічний політ - новий етап у вивченні й освоєнні **КОСМОСУ** в ім'я науково-технічного прогресу, на благо всіх народів нашої планети. Спільний політ радянського і угорського космонавтів - не епізод, а органічна частка глибоких і багатограних відносин дружби та співробітництва, які згуртовують і радянський Союз і Угорську Народну Республіку. І добре, що нова форма співробітництва - космічне братерство - допомагає дальшому зближенню наших народів²⁵.

Науково-технічні зв'язки між обома країнами сприяють взаємовигідному вирішенню народногосподарських завдань, збагачують найбільш досконалими методами організації праці і стимулюють ініціативу трудящих, спрямовують її на вирішення конкретних завдань соціалістичного і комуністичного будівництва.

0.1. І у к а ш

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СПІВРОБІТНИЦТВІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ З КРАЇНАМИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розвиток освіти та підготовка національних кадрів є ними одним з найбільш злгоденних завдань, які стоять перед країнами, що визволилися від колоніального гніту. Від вирішення цих завдань у значній мірі залежать індустріалізація, кооперування сільського господарства, а також ефективність роботи державного апарату.

Колоніальне панування загальмувало, а в ряді випадків навіть відкинуло назад культурний розвиток колишніх колоній та залежних країн. У галузі освіти країни, що розвиваються, успадкували від колоніального минулого важкий тягар складних і численних проблем. Однією з найбільш гострих є нестача кваліфікованих кадрів, у тому числі науково-технічних і викладацьких.

Підготовка таких кадрів здійснюється вищою школою, що обумовлює її особливе місце в системі освіти в цілому. Саме вища школа покликана відігравати провідну роль у прискоренні темпів науково-технічного прогресу, в розвитку економіки й культури колишніх колоній. У цьому зв'язку видається доцільним з усього комплексу проблем у сфері освіти зупинитися більш докладно на питаннях розвитку вищої школи в молодих незалежних державах.

Характерною особливістю розвитку вищої освіти протягом останніх двох десятиріч виступають високі темпи зростання. Вони набагато вищі, ніж темпи зростання початкової і навіть середньої школи. Якщо в колоніальний період в країнах Африки вищі навчальні заклади були рідкістю, то зараз майже в кожній з Країн, що досягли незалежності, є мережа таких закладів. В них навчаються десятки тисяч студентів.

Однак поряд із швидким розвитком вища школа в молодих незалежних державах зазнає численних труднощів, які заважають їй зайняти належне місце в системі підготовки висококваліфікованих фахівців. Головні з них - відсутність у багатьох країнах вузів потрібних профілів, що готують спеціалістів для розвитку національної економіки; підготовка недостатнього числа спеціалістів технічних та природничих професій; гостра нестача педагогічних кадрів; низький рівень підручників і посібників, що далеко не завжди враховують новітні досягнення світової

²⁵ Радянська Україна, 1980, II черв.

науки і техніки; слабкий зв'язок з промисловими та сільськогосподарськими підприємствами.

Більшість звільнених від колоніального ярма держав не володіють поки до достатнім матеріальш і інтелектуальним потевдіалом для подолання перелічених труднощів. Тону багато з них змушені звертатися по іноземну допомогу з метою створення сучасної й широко розвинутої системи народної освіти.

Вірний своєму інтернаціональному обов'язку Ічнрянський Союз нарівні з іншими братніми соціалістичними країнами подає молодим незалежним державам велику і різнобічну допомогу, в тому числі й у галузі освіти та підготовки кадрів. Як зазначалось на XXVI з'їзді КПРС "один з важливих підсумків міжнародної діяльності партії за звітний період полягає в помітному розширенні співробітництва з країнами, які визволились від колоніального гніту... Наша країна, в міру своїх можливостей, подає багатьом країнам, що визволились, допомогу і в підготовці кадрів - інженерів, техніків, кваліфікованих робітників, лікарів, учителів.

На будівельних майданчиках у країнах Азії і Африки, у промисловості й сільському господарстві, у лікарнях і навчальних закладах самовіддано працюють десятки тисяч радянських спеціалістів. Вони гідно представляють свою велику соціалістичну Батьківщину"¹.

Держави, що звільнилися від колоніального гніту, особливо країни соціалістичної орієнтації, все ширше використовують багатий історичний досвід Радянського Союзу у вирішенні проблем освіти. Цей досвід корисний, оскільки він дає відповідь на питання, як швидко й ефективно підготувати місцевих спеціалістів.

Яскравим прикладом цьому можуть служити досягнення і досвід Української РСР в галузі освіти та підготовки кадрів, які вона щедро передає молодим незалежним країнам. У республіці проходять навчання представники багатьох країн, що розвиваються. В 1979/80 навчальному році у вузах УРСР навчалася молодь з 19 країн Латинської Америки, 23 країн Азії і 46 країн Африки, всього 10,5 тис. чоловік².

В Радянському Союзі іноземні студенти оволодівають тими спеціальностями, які найбільш потрібні господарству країн, що розвиваються. Близько 84% з них спеціалізуються в вузах і технікумах ОРСР з технічних та природничих наук, опановують інженерні, сільськогосподарські, а також медичні спеціальності.

Така законом.: угпсть добр? простежується на прикладі випускників, які отримали вищу освіту в Українськ' і РСР. Наприклад, для Сирійської Арабської Республіки в навчальних закладах УРСР було підготовлено з 1964 по 1980 рр. 392 фахівця з вищою освітою, з яких 337 чоловік одержали інженерно-технічну, економічну, медичну і сільськогосподарську освіту (1-а група спеціалістів) і лише 55 чоловік - гуманітарну (П-а група спеціалістів); для Алжирської Народної Демократичної Республіки (АНДР) протягом 1960-1980 рр. підготовлено 350 фахівців, з них відповідно 302 спеціаліста 1-ї і 48 - П-ї групи; для Республіки Гана за той же період підготовлено 341 спеціаліст, з них відповідно 273 - 1-ї і 4 - П-ї групи³.

Протилежна тенденція спостерігається при аналізі контингенту молоді з країн, що розвиваються, яка навчається в капіталістичних державах. В США, наприклад, основна її маса готується до роботи не в ключових галузях економіки, а в таких соціально-політичних сферах, як освіта, обслуговування, державний апарат та ін. Причому від спеціалістів, які одержали освіту в США і повернулися на батьківщину, вимагається пропаганда американського способу життя і всіляке сприяння зміцненню позицій американського капіталу. Так, в Африці понад 80% національних спеціалістів,

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. - К., 1981, с. 13-14.

² Итоги выполнения плана и результаты деятельности высших и средних специальных учебных заведений Украинской ССР. - Киев, 1980, с. 250.

³ Підраховано за даними поточного архіву Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР (далі - Архів МВССО УРСР) за 1960-1980 рр.

що пройшли підготовку в США за програмою* ая?хово-гасніЧЕОї допомоги, регулярно використовуються для виконання робіт, зв"язані із забезпеченням державно-монополістичного капіталу (ЗЛА⁴).

"Сприяючи" країнам, що розвиваються, західні держави переслідують зовсім не доброзичливі цілі, як вони самі намагаються це зобразити, а цілі зміцнення там своїх позицій. Експансія монополістичного капіталу Заходу дедалі більше охоплює галузі освіти, науки й підготовки кадрів, за своїми темпами перевершуючи в останні роки навіть економічну експансію. Свою мету імперіалістичні держави бачать у тому, щоб підштовхнути слабозвинуті країни на капіталістичний шлях розвитку, нав"язати їм антикомунізм і антирадянщину, запламувати миролюбну політику Радянського Союзу.

Величезної шкоди молодим країнам завдає "брейн-дрейн" ("відплив умів"), який викликається перш за все рядом внутрішніх причин. І все ж основною зовнішньою причиною еміграції є зведення "перекачки умів" до рангу офіційної політики розвинутих капіталістичних держав. Найбільш значний резерв "брейн-дрейн" - студенти, що навчаються в США, Канаді і країнах Західної Європи. Так, майже 60% осіб з країн, що розвиваються, завершивши освіту в СІМ, не повертаються на батьківщину із-за спеціальних заходів, вживаних США.

На відміну від капіталістичних держав СРСР та інші країни соціалістичної співдружності, надаючи допомогу молодим незалежним країнам, не зв"язують її з якимось політичним тиском, не втручаються у внутрішні справи цих країн. Усі підготовлені у Радянському Союзі спеціалісти від"їжджають на батьківщину для роботи в народному господарстві і державному апараті. І це являється суттєвим вкладом у вирішення важливих господарських, соціальних та культурних проблем цих держав.

Прийняті на навчання в СРСР громадяни з країн, що розвиваються, забезпечуються стипендією, гуртожитком, безкоштовним навчанням і медичним обслуговуванням. У всіх нищих учбових закладах Радянського Союзу, в тому числі й Української РСР, для студентів таких країн розроблені і введені нові навчальні програми, які враховують завдання науково-технічного прогресу, розвитку культури: й освіти, а також економіко-географічні особливості кожної даної країни.

Виконуючи відповідальне завдання, що стоїть перед вищою школою по формуванню кадрів високої кваліфікації для молодих незалежних країн, викладачі учбових закладів Української РСР та інших радянських республік особливе значення приділяють такому питанню, як підвищення якості професійної підготовки іноземної молоді.

Викладацькі колективи учбових закладів УРСР виконують роботу по проведенню додаткових занять з іноземними студентами після лекцій, заохоченню їх до науково-дослідницької діяльності та удосконаленню форм атестації і організації їх самостійної роботи. Завдяки ефективним методам вивчення російської мови, студенти з країн, що розвиваються, швидко оволодівають необхідними теоретичними та практичними знаннями, знайомляться з життям і культурою радянського народу.

Великої уваги надають вузи Української РСР підготовці іноземних аспірантів та стажистів. Лише за роки дев"ятої п"ятирічки кандидатські дисертації захистили 444 аспіранти-іноземці з 43 країн світу. Успішно пройшли наукове стажування 568 фахівців з 30 зарубіжних країн. Більшість їх припадає на країни, що розвиваються.

Теми дисертацій аспірантів обираються з урахуванням актуальності та практичного значення для країн, з яких вони прибули. Так, аспірант Київського інженерно-будівельного інституту Сулейман Аль-Шамі захистив дисертацію на тему "Дослідження

⁴ Див. докладніше: Вестник высшей школы, 1976, И 9, с. 87; Международная жизнь 1974, № 8, с. 71-77; Народы Азии и Африки, 1978, ЯГ 6, с. II3-II9.

⁵ Тангян С.А. Образование и общественный прогресс в развивающихся странах. - М., 1975, с. 71.

Ефименко Г.Г., Красников В.М., Новоминский А.Н. Высшая школа Украинской ССР. Киев, 1978 г. с. 282.

інженерних питань планування і забудови центрів великих міст Сирійської Арабської Республіки на прикладі м.Дамаска", аспірант Київського інституту народного господарства Амаді Сонні Івонді - "Економічні проблеми розвитку харчової промисловості Нігерії", аспірант Одеського гідрометеорологічного інституту Моханті Ума Чаран - "Застосування деяких методів прогнозу тропічних циклонів для району Індії" .

Спеціалісти, які одержали вищу освіту в Радянському Союзі, успішно працюють практично в усіх галузях економіки країн, що розвиваються, а також в органах охорони здоров'я, народної освіти, завідують кафедрами, займаються науково-дослідними роботами. Багато хто з випускників вищих навчальних закладів УРСР займає у себе на батьківщині відповідальні державні, громадські, господарські пости.

Ці приклади свідчать про те, що вищі учбові заклади дають іноземним студентам першокласну теоретичну і практичну підготовку. Саме тому з року в рік зростає число представників країн, що розвиваються, які бажають здобути вищу освіту в вузах СРСР. Так, за 1970-1980 рр. контингент студентів з молодих незалежних країн, які навчаються у вузах Української РСР, збільшився в 3,5 рази⁸⁻⁹.

Численні листи й відгуки зі словами вдячності надходять на адресу радянських вузів від їх іноземних випускників. Наприклад, випускник Київського політехнічного інституту алжирець Тольба Бельгасем так згадував про своє навчання: "Я пишу, що мені пощастило навчатися у Ічнянському Союзі. Тут нам дали дуже глибокі знання. Допомога вашої країни сприяє розвитку нашої національної економіки. Це приклад практичної реалізації ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму, про що говорилось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їзду партії"¹⁰.

Для ознайомлення з радянською системою вищої та середньої спеціальної освіти в республіку приїжджають делегації з багатьох молодих незалежних країн. Прийом цих делегацій також виступає однією з важливих форм співробітництва в галузі освіти і підготовки кадрів.

Так, у травні 1980 р. з метою вивчення досвіду радянської системи вищої освіти в Києві перебувала урядова делегація Ефіопії. Вона ознайомилася з підготовкою спеціалістів у вузах України, в і дві **Д.Е.** та Київський університет імені Т.Г.Шевченка, Українську сільськогосподарську академію, Київський політехнічний інститут. Фахівців з Ефіопії цікавив навчальний процес у і&даському Союзі, побут і виховання молоді.

Щорічно Ефіопія направляє для навчання в Радянський Союз своїх юнаків і дівчат. Тільки навчальні заклади України підготували близько ста ефіопських фахівців¹¹. Члени делегації Ефіопії висловили вдячність уряду СРСР за велику допомогу в підготовці висококваліфікованих спеціалістів і надану можливість детально ознайомитися з радянською системою вищої освіти¹².

З кожним роком кількість таких делегацій зростає. Тільки в 1980 р. навчальні заклади Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР прийняли понад 180 делегацій з молодих незалежних країн, з них 173 приїжджали на Україну з метою вивчення передового досвіду в галузі вищої освіти¹³.

Найбільш ефективною формою співробітництва у сфері освіти є підготовка національних кадрів в самих країнах, що розвиваються. Це обумовлено рядом таких причин,

⁷ Там же, с. 283.

³⁻⁹ Итоги выполнения плана и результаты деятельности высших и средних специальных учебных заведений Украинской ССР, с.86.

¹⁰ Правда Украины, 1981, 28 февр.

¹¹ Довідка про підготовку спеціалістів з числа громадян Ефіопії в навчальних закладах Української РСР, с. 3. - Архів МВССО УРСР.

¹² Радянська освіта, 1980, 24 трав.

¹³ Звіт про міжнародні зв'язки МВССО УРСР за 1980 р., с. 13. - Архів МВССО

як проведення навчального процесу у звичному для Індивідуума соціально-економічно-му та демографічному середовищі, а також можливістю охопити навчанням більше число молоді. Не останню роль тут відіграє і обмеженість фінансових спроможностей незалежних країн. Вартість навчання в самій такій країні значно нижча, ніж за кордоном. Наприклад, конголезькому студенту виплачується стипендія від 30 до 35 тис. франків на рік, коли він „навчається за кордоном, і значно менше - від 22,5 до 25 тис. франків, якщо він проходить курс навчання у себе на батьківщині¹⁴.

Враховуючи всі ці фактори, Радянський Союз та інші соціалістичні країни з кожним роком дедалі більше розвивають саме цей напрямок - надання допомоги безпосередньо в молодих країнах. При цьому значна увага звертається на будівництво і розширення в першу чергу тих навчальних закладів, що належать державному сектору.

Профіль вищих, а також середніх спеціальних навчальних закладів, створених за допомогою Радянського Союзу, як правило, зв'язаний з такими галузями національної економіки, розвитку яких СРСР сприяє в тій чи іншій незалежній країні. Так, для забезпечення Бхілайського металургійного комбінату та інших підприємств Індії національними кадрами, Радянський Союз уклав з цією країною в 1956 р. угоду про організацію з його допомогою Індійського технологічного інституту в Бомбеї. Цей інститут створювався за проектом ЮНЕСКО за рахунок внесків СРСР у фонд Програми розвитку ООН. Проект включав не тільки будівництво та обладнання інституту, а й розробку навчальних планів, програм, підготовку викладачів, читання лекцій та спецкурсів.

Активну участь у виконанні проекту взяли українські спеціалісти. Вони виконали велику організаційну, викладацьку й науково-методичну роботу, в результаті якої технологічний інститут в Бомбеї став одним з провідних інженерно-технічних вузів Індії.

Більшість навчальних закладів, що будувалися при сприянні СРСР в молодих незалежних країнах в першій половині 70-х років, введені в експлуатацію. Серед них політехнічні інститути в Конакрі (Гвінея), Кабулі (Афганістан) та Бахр-Дарі (Ефіопія); технологічні інститути в Бомбеї (Індія) і **Рангуні** (Бірма), Вища адміністративна школа в Вамако (Малі), Інститут нафти й газу в Бумердесі (Алжир), Національний технічний інститут в Тунісі та ін.

Всього ж на 1980 р. при сприянні гданського Союзу в країнах, що розвиваються, побудовано, а також досягнуто домовленості про будівництво 33 вищих навчальних закладів. Створені у співробітництві з СРСР вищі та середні спеціальні заклади в згаданих країнах вже підготували для потреб народного господарства понад 38 тис. спеціалістів з більш як 50 спеціальностей¹⁵.

Для організації та вдосконалення навчального процесу в країни, що розвиваються, запрошуються на викладацьку роботу радянські педагоги. Протягом 1971-1980 рр. вузи лише Української РСР направили в ці країни більше 1300 своїх спеціалістів. До викладачів, що відряджаються в молоді незалежні держави, ставляться підвищені вимоги: разом з високими професійними якостями вони повинні володіти мовами, вміти орієнтуватися в специфічних умовах, бути знайомими з історією, культурою, системою освіти, місцевими проблемами, побутом і звичаєм кожної даної країни.

Крім своєї безпосередньої роботи, радянські викладачі беруть участь у підготовці учбових програм, підручників, методичних розробок з курсового проектування. Наприклад, в 1979 р. викладачами тільки УРСР, які працювали в країнах, що розвиваються, було розроблено і впроваджено для вузів цих країн 10 спеціальних курсів¹⁷.

Bulletin quotidien de l'Agence Oongolaise d'Information. - Brazzaville, 1975, 2 janv.

¹⁴ Азия и Африка сегодня, 1980, № 2, с. 6.

Итоги выполнения плана и результаты деятельности высших и средних специальных учебных заведений Украинской ССР, с.94-95.

Звіт про ефективність міжнародних науково-технічних зв'язків вищих навчальних закладів МВССО УРСР за 1979 р., с. 27. - Архів МВССО УРСР.

Ічнрянські фахівці надають допомогу в налагодженні та розвитку науково-технічних контактів між вузами та підприємствами молодих незалежних країн. При допомозі викладачів Одеського державного університету такі контакти були встановлені між Кабульським політехнічним інститутом і афганськими промисловими підприємствами. Разом з афганськими колегами українські спеціалісти провели дія цих підприємств докладний аналіз нафти одного з родовищ, систематично проводили аналізи води, деяких будівельних матеріалів та сплавів.

Плідні контакти в галузі вищої освіти встановились між УРСР і такими країнами соціалістичної орієнтації, як Алжир, Афганістан, Гвінея, Ефіопія. Слід відзначити, що найбільш тісні зв'язки здійснюються з Алжирською Народною Демократичною Республікою: понад 2/3 усіх спеціалістів, які відправляються в молоді незалежні країни, припадає на АНДР¹⁸.

Українські викладачі успішно працюють в Аннабінському університеті, Національному інституті нафти, газу і хімії в м.Бумердес, в Аннабінському гірничо-металургійному інституті, в Національному інституті легкої промисловості та інших навчальних закладах Алжиру. Ними написана велика кількість навчальних посібників і методичних рекомендацій, розроблені нові спецкурси з найважливіших дисциплін. Ічдрянські спеціалісти взяли участь у проведенні урядом Алжиру реформи вищої освіти, в результаті якої вища школа стала розвиватися швидкими темпами. Лише за час від досягнення незалежності (з 1962 до 1971 р.) число студентів збільшилося майже в 6 разів*¹⁹.

При сприянні Радянського Союзу в АНДР створені чотири вищих навчальних заклади по підготовці фахівців для нафтової і газової, металургійної, хімічної та інших галузей промисловості. СРСР, в тому числі й УРСР, надсилає туди обладнання, підручники та учбові плани, методичні розробки, гданські педагоги працюють більш як у 80 навчальних закладах 26 міст Алжиру, навчаючи близько 40 тис. студентів²⁰.

Допомога радянських спеціалістів сприяє організації в цій країні освіти і навчання на основах наукової педагогіки. Радянські викладачі активно використовують на заняттях матеріали про радянсько-алжирське співробітництво в галузі культур-економіки, торгівлі, а також публікації з алжирської дійсності, котрі, як правило, не знаходять відображення в таяздыша посібниках, що надходять, наприклад з Франції.

Алжирський трид високо дзете допомогу; Радянського Союзу в галузі освіти. "Вадянські викладачі, що працюють в алжирськЕх навчальних закладах, досягли значних результатів у навчанні алжирської молоді. Вона зуміли встановити міцні контакти і досягли взаєморозуміння як з учнями, так і зі своїми колегами. Ми задозолекі їх роботою і сподіваємося, що співробітництво ічнрянського Союзу і Алжиру в галузі освіти і підготовки кадрів буде розвиватися і надалі"²¹. Так відгукнувся про радянську допомогу міністр початкової і середньої освіти АНДР Мухаммед Харрубі на зустрічі з делегацією профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ РРФСР, що відбулася в Алжирі в 1980 р.

Розвиваються дружні стосунки між навчальними закладами СРСР і вузами молодих незалежних держав на договірній основі. На Україні ця форма співробітництва набула поширення з другої половини 60-х років. В 1966 р. договір про співробітництво було укладено між Київським державним університетом і Майсурським університетом в Індії, в 1968 р. - між Київським автомобільно-дорожнім інститутом і Туніським національним інститутом інженерів, а також між Київським інженерно-будівельним інститутом (ІБІ) і Кабульським політехнічним інститутом.

Підраховано за даними звітів про ефективність міжнародних науково-технічних зв'язків в вищих навчальних закладах МВССО УРСР за 1975-1980 рр. - Архів МВССО УРСР.

¹⁹ Ширинский А.Е. СССР и страны "третьего мира" сотрудничество в области образования. - Советская педагогика, 1975, * 6, с. 138.

²⁰ Там же.

²¹ Труд, 1980, 3 апр.

На основі цих договорів вузи УРСР надсилають в незалежні держави наукову і методичну літературу, підручники, дають консультації, допомагають у розробці учбових програм, постачають обладнання для лабораторій та ін. Прикладом тісних контактів може служити співробітництво на договірній основі між КІБІ і Кабульським політехнічним інститутом.

Політехнічний інститут в Кабулі - один з найважливіших об'єктів афгансько-радянського співробітництва в галузі освіти та підготовки кадрів, його було побудовано й повністю обладнано при допомозі Радянського Союзу. Зараз інститут готує інженерів з семи спеціальностей, в ньому навчаються понад 2 тис. студентів²². Студенти інституту мають всі умови для успішного навчання: вуз має у своєму розпорядженні 40 лабораторій, обладнаних сучасним устаткуванням, 30 спеціалізованих аудиторій, що використовуються як в щоденні навчання, так і для проведення наукових досліджень. Гордістю інституту вважається єдиний в Афганістані геологічний музей, де зібрано зразки багатьох корисних копалин, якими так багата країна.

Шість вузів Радянського Союзу, в тому числі й КІБІ, стали шефами Кабульського політехнічного інституту і надають йому велику наукову та матеріальну допомогу. В 1968 р. КІБІ наказом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР було призначено куратором політехнічного інституту в Кабулі зі спеціальності промислове та цивільне будівництво²³. Пізніше, в 1979 р., між КІБІ та Кабульським політехнічним інститутом було підписано робочий договір, в якому чітко визначилися усі напрямки співробітництва.

В галузі освіти й виховання це співробітництво включає обмін учбовою документацією, щорічно КІБІ направляє підшефному вузу різноманітну учбову і методичну літературу, викладачі ШБІ рецензують учбові плани та програми політехнічного інституту в Кабулі. При цьому велика увага приділяється національним особливостям країни, врахуванню місцевих умов підготовки спеціалістів і можливостям організувати навчальний процес, з потрібної спеціалізації.

КІБІ систематично проводить роботу по вдосконаленню методики викладання і планування навчального процесу в Кабульському політехнічному інституті, а також по укомплектуванню бібліотеки підшефного вузу підручниками, науково-популярною, довідковою та художньою літературою. За 10 років (1969 - 1979) в бібліотеку політехнічного інституту було направлено 2600 примірників різноманітної літератури на суму понад 2300 крб. Регулярно в інститут направляються наукові збірники та журнали. Завдяки допомозі вузівніців бібліотека політехнічного інституту в Кабулі на 1980 р. нараховувала понад 60 тис. томів книг²⁴.

Для організації та вдосконалення навчального процесу КІБІ щорічно відряджає у підшефний вуз своїх кращих викладачів. Так, на викладацькій роботі в Афганістані вже побувало понад 20 наукових працівників Київського інженерно-будівельного інституту. Крім того, спеціалісти КІБІ надають постійну допомогу в налагодженні складного лабораторного обладнання, обчислювальної техніки, оснащенні друкарні.

Радянські й афганські викладачі проводять спільну науково-дослідну роботу за темами, які мають важливе народногосподарське значення. На прохання багатьох афганських підприємств вони надавали їм різноманітну науково-технічну допомогу: проводили геодезичну зйомку будівельних майданчиків, випробування будівельних матеріалів, хімічний аналіз різних речовин, геологічні дослідження. Радянськими й афганськими викладачами кафедри промислового і цивільного будівництва Кабульського політехнічного інституту були виконані спільні науково-дослідні роботи²⁵.

²² Хроніка найважливіших подій в Історії Кабульського політехнічного інституту, 1979, с. 52. - Поточний архів деканату по роботі з іноземними студентами КІБІ.

²³ Там же, л. 53.

²⁴ Там же, л. 55.

²⁵ Звіт про відрядження в ДРА доцента кафедри технології будівельного виробництва КІБІ О.П.Снежка, 1979, с. 24. - Архів МВССО УРСР.

Обидва вузи проводять спільні наукові конференції, обмінюються публікаціями. Вуз-шеф приймає викладачів політехнічного інституту в Кабулі для навчання в очній і заочної аспірантурі, а також для підвищення кваліфікації з будівельних спеціальностей.

Шві Кабульський політехнічний інститут - провідний вуз Афганістану по підготовці інженерно-технічних кадрів. Тільки за 10 років свого існування (1969-1979) в інституті підготовлено понад тисячу фахівців для різних галузей промисловості. Міністр Демократичної Республіки Афганістану ДЛандвері дав високу оцінку знанням випускників Кабульського політехнічного інституту і висловив подяку радянським викладачам за допомогу у підготовці національних кадрів: "Кабульський політехнічний інститут є не лише хорошою школою технічної підготовки спеціалістів, але й відмінною практичною школою"²⁶.

Наведений приклад про співробітництво між КІВІ і політехнічним інститутом в Кабулі показує, наскільки тісним і афективним може бути співробітництво між навчальними закладами гданського Союзу і країн, що розвиваються. Близько 30 радянських університетів і інститутів встановили міцні контакти і підтримують науково-технічні зв'язки з 50 навчальними закладами Азії, Африки та Латинської Америки²⁷. Очевидно, доцільно ширше розвивати контакти на договірній основі, оскільки саме співробітництво такого характеру дає можливість молодим незалежним країнам використовувати у всьому обсязі передовий соціалістичний досвід у сфері освіти та підготовки кадрів.

Допомога гданського Союзу в галузі вищої освіти має велике економічне та політичне значення для країн, що розвиваються. Вона здійснюється на високому теоретичному та науковому рівні, що відповідає сучасним вимогам і забезпечує кваліфікованими фахівцями в першу чергу сфери матеріального виробництва, освіти й охорони здоров'я. Інженери, лікарі, педагоги та інші категорії спеціалістів, одержавши вищу освіту в Радянському Союзі, зокрема в Українській РСР, попоштають ряди національних кадрів молодих незалежних держав, сприяють зміні структури робочої сили, підвищують в ній питому вагу кваліфікованої праці.

Радянська Україна як рівноправна республіка СРСР бере активну участь у передачі державам, що розвиваються, передового досвіду нашої країни в галузі освіти та підготовки кадрів. Допомогу у сфері вищої освіти поряд з іншими видами співробітництва республіка розглядає як важливу форму сприяння боротьбі незалежних країн за зміцнення політичної і досягнення економічної незалежності. Саме у зв'язку з цим з року в рік зростає обсяг такої допомоги з боку Української РСР, всіх республік Радянського Союзу. Напрямки та форми її дедалі вдосконалюються і розширюються.

Радянський досвід показує, що прогресу в галузі освіти і культури в цілому, країни, що звільнилися від колоніального гноблення, мажуть досягти лише провівши глибокі соціально-економічні перетворення, зміцнивши економічну незалежність, а також здійснивши тісний зв'язок освіти з розвитком усього господарства. Заснована на взаємній повазі та довірі, невтручанні у внутрішні справи, допомога СРСР сприяє зміцненню незалежності молодих країн від імперіалістичних держав, примушує імперіалістичні кола йти на серйозні поступки, рахуватися з тим, що вони не можуть, як раніше, диктувати країнам, що розвиваються, свої вимоги.

Дальше зміцнення культурних зв'язків з СРСР та іншими соціалістичними країнами - одна з найважливіших ланок у вирішенні складних проблем освіти та підготовки кадрів у державах Азії, Африки та Латинської Америки. Велику увагу співробітництво з ними приділяють КПРС і Радянський уряд. "Розвивати на довгостроковій і рівноправній основі взаємовигідний обмін товарами, всебічні економічні, науково-технічні та інші зв'язки Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Продовжувати подавати

²⁶ Там же, л. 51.

²⁷ Стрелегова М.П. Сотрудничество стран СЭВ с развивающимися государствами. - М., 1973, с. 84.

цим країнам економічну і технічну допомогу в спорудженні промислових підприємств, енергетичних, сільськогосподарських та інших об'єктів, які сприяють зміцненню їх економічної і політичної незалежності"²⁸, - так сформулював одне із завдань партії на XI п'ятирічку XXVI з'їзд КПРС.

М. Д. Журба, Б. Ф. Кондратов

З ІСТОЙ І СОЛІДАРНОСТІ КЛАСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ
З РЕВОЛЮЦІЙНОЮ БОРОТЬБОЮ ПРОЛЕТАРІАТУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН (1923 - 1930 рр.)

Пролетарський інтернаціоналізм є однією з найважливіших закономірностей соціалістичної революції. В.І.Ленін постійно наголошував, що без добровільного прагнення до союзу і єдності з боку пролетаріату, а потім і всіх трудящих мас всіх країн і націй світу, справа перемоги над капіталізмом не може бути успішно завершена¹.

Керуючись ленінськими вказівками, Комуністична партія на всіх етапах соціалістичного будівництва величезного значення надавала встановленню і розвитку братерських зв'язків робітничого класу СРСР з пролетаріатом зарубіжних країн. Робітники Радянського Союзу надавали матеріальну допомогу і моральну підтримку борцям за соціальну справедливість. У рух міжнародної пролетарської солідарності втягувались трудівники радянського села, зокрема трудяче селянство України, об'єднане в свої організації - комнезами (КНС), комітети взаємодопомоги (КВД), профспілку сільгоспробітників (Робітземліс).

Цій практично ще майже не дослідженій проблемі присвячена дана стаття, в якій зроблена спроба відтворити деякі, на наш погляд, найбільш яскраві сторінки солідарності класових організацій селянства УРСР з боротьбою трудящих, капіталістичних країн проти експлуатації та "гноблення".

Одним з найяскравіших проявів інтернаціоналізму КНС, КВД і Робітземлісу була їх участь у кампанії солідарності з революційно-боротьбою німецьких трудящих в 1923-1924 рр.

Окупація Рурської області франко-безычюкьямЕ капіталістами важким тягарем лягла на плечі широких народних мас. У боротьбі і чолщійнжш робітниками буржуазія використовувала всі засоби, включаючи голод.

У цей важкий для трудящих Німеччини час робітня і селяни Країни Рад широко розгорнули кампанію моральної й матеріальної підтримки німецьких братів по класу, в перших рядах учасників якої стояли члени КНС, КВД і Робітземлісу².

26 жовтня була створена Всеукраїнська комісія допомоги німецьким робітникам, до складу якої увійшли разом з представниками ряду громадських організацій член Всеукраїнської Центральної комісії незаможних селян (ВЦКНС) Рикун і голова Укрбюро ЦК Всєробітземлісу Тараненко³. Комісія стала організуючим і керівним центром по наданню допомоги революційному народові Німеччини у всеукраїнському масштабі, причому ВЦКНС було доручено проведення цієї роботи на селі. Комісії аналогічного призначення при участі класових організацій трудящого селянства були створені в губернських, окружних і районних центрах.

Важливе значення в організації моральної та матеріальної підтримки німецьких трудящих з боку селянства України мала відозва ВЦКНС до незаможницьких організацій республіки "Надамо допомогу німецьким робітникам!" У відозві простою, зрозумілою

²⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 234.

¹ Див. : Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 41, с. 160.

² Забарко Б.М. Классовая борьба и Международная рабочая помощь. - Киев, 1974, с. 29-31»

³ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі - ЦДАЖР), ф. 2S7, оп. I, спр. 139, арк.145; Червоне село, 1923, 7 лист.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 7, спр. 64, арк. 51.

дай селян мовою роз'яснювались ~~причини~~ і суть революційних подій у Німеччині. Порад з розповіддю про тяжке становище трудящих Всеукраїнська Центральна комісія незможних селян викривала контрреволюційні дії вождів німецької соціал-демократії, які зрадили інтереси робітничого класу. Вона закликала протиставити об'єднаним силам міжнародної буржуазії єдиний фронт робітників і селян, допомогти німецькому пролетаріатові грішми і хлібом .

Трудящі маси українського села, які зазнали всі страхиття іноземної інтервенції та громадянської війни, прийняли близько до серця долю німецьких робітників і селян, що піднялись на боротьбу з міжнародною буржуазією.

"Ми, - говорилось у привітанні незможного селянства Білоколодязького району Харківського округу німецьким робітникам від 14 жовтня 1923 р., - уважно прислухаємося і пильно стежимо за нашими братами - трудящими Німеччини - і в важку хвилину всі, як один, на заклик нашої компартії виступимо на підмогу німецькому робітникові і допоможемо йому здобути перемогу, щоб разом святкувати Червоний Жовтень"⁶.

ЦК ІКП(б) і її місцеві органи націлювали громадські організації країни на надання німецьким робітникам поряд з моральною підтримкою і матеріальної допомоги. Так, у звіті про діяльність ЦК НСП(б) за липень - серпень 1923 р., де давалась загальна оцінка найважливіших політичних міжнародних подій, вказувалось, що допомога німецьким робітникам, які ведуть боротьбу за покращання свого економічного та політичного становища, стає все потрібнішою⁷. А Чернігівська губерньська партійна нарада, що відбулась у вересні 1923 р., закликала всіх членів партії і трудящих губернії до надання шйрокої матеріальної допомоги пролетаріатові Німеччини .

Заклик партії зустрів розуміння й одностайну підтримку з боку класових організацій трудячого селянства України. Вже на середину жовтня 1923 р. комнезами Катеринославщини зібрали для рурських робітників близько 20 тис. крб. і 600 пудів хліба⁸. При цьому особливо відзначились КНС Томаківського району на Запоріжжі, які тільки за травень 1923 р. зібрали 256 крб.¹⁰ У наступні місяці трудяще селянство губернії посилило свою допомогу німецьким товаришам. Лише комітетами взаємодопомоги Якимівського району Мелітопольського округу на 14 листопада 1923 р. було зібрано 20 тис. крб. і 400 шгдів хліба¹¹.

З великим піднесенням пр ходила кампанія допомоги в Чернігівській губернії. В Конотопському окрузі за поч. ом Парафіївського райкомнезаму, який 7 жовтня 1923 р. нніс у фонд допомога Е нецьким робітникам 15 пудів хліба і запропонував Бахмацькому районному КНС нас. згвати його приклад, комнезами зібрали до початку 1924 р. 39 154 крб. і 140 пудів зерна¹². *

Члени Робітземлісу с.Хортиця Запорізького округу і Петрівського сільгосп на Полтавщині відрахували німецьким пролетарям одноденний заробіток , робітник! радгоспу Бахмацького повіту - по 2 фунта борошна від свого натурального пайка .

Класові організації трудячого селянства України допомагали також дітям німецьких робітників. На кошти, зібрані селянками республіки, українським відділенням

⁵ Чернігівський облдеркархів, ф. Р-183, оп. 2, спр. 5, арк. 133.

⁶ Харківський облдеркархів, ф. Р-846, оп. 4, спр. 7, арк. 33.

⁷ Известия ЦК ЕСП(б), 1923, № 7/8, с. 5.

⁸ Красное знамя, 1923, 8 сент.

⁹ Селяньська правда, 1923, 27 жовт.

¹⁰ Дніпропетровський облдеркархів, ф. Р-3880, оп.1, спр.10, арк. 26.

¹¹ Звезда, 1923, 14 ноябр.

¹² Селяньське життя, 1923, 24 жовт.; Чернігівський облдеркархів, ф. Р-183, оп.2, спр. 5, арк. 21.

¹³ Запорізький облдеркархів, ф. Р-59Г, оп. I, спр. 7, арк. 80; ЦИДЖР УРСР, ф. 2841, оп. I, спр. 244, арк. 9.

¹⁴ Донецький облдеркархів, ф. Р-2672, оп. I, спр. 24, арк. 155.

Ніги допомоги дітям єврейщини. Німеччини було 8 «дашк» три вагони хліба, укомплектовано 2 тис. посилок з різними преддідтами та дитячкк одягом \

їх солідарності з робітниками Німеччини в 1923 - 1924 рр. поряд з досягненням своєї головної кети, що полягала в підтримці їх фізичних і духовних сил, мав велике морально-політичне значення. Цей, рух сприяв засвоєнню ідей пролетарського інтернаціоналізму багатотисячними масами селянства. Він дав ряд переконливих свідчень високої класової свідомості сільських трудівників.

Уміння бути інтернаціоналістами не на словах, а на ділі члени КНС, КВД і Робітземлісу довели своєю підтримкою героїчної боротьби болгарського народу проти фашистської диктатури, що встановилась у результаті військового перевороту 9 червня 1923 р.

В селах проходили багатолюдні збори, на яких таврувались звірства болгарської буржуазії, висловлювалась солідарність з трудящими Болгарії. Під гаслом захисту робітників і селян Болгарії від терору пройшли мітинги в селах Херсонського, Житомирського округів, Галицького району Полтавської і губернії, Смілянського району на Черкащині й інших районів республіки'®.

У червні 1925 р. при агітпункті Миколаївського окружного сільбуцу відбулись загальні збори представників сільської громадськості округу, на яких були присутні понад 200 чоловік. Селяни, які виступили на зборах, вимагали зупинити фашистських катів, підкреслюючи, що катування і тюрми не злякають борців революції, а ще більше зміцнять союв робітників і селян в їх спільній боротьбі за повалення капіталістичного ладу¹⁷. "Весь пролетарський і селянський світ, затамувавши подих, стежить за вашою боротьбою. Визволене селянство Союзу РСР посилає вам найпалкіші братерські вітання і завжди з радістю готове надати вам допомогу", - говорилось у зверненні Ш Всеросійського з'їзду комітетів селянської взаємодопомоги до болгарського народу¹⁸. Повністю солідаризувалися з болгарськими патріотами члени Робітземлісу блисаветградщини¹⁹.

Хвилючим виразом прагнення підтримати трудящих Болгарії в тяжкий для них час стало проведення 1 травня 1925 р. в Новобасанському районі на Чернігівщині Дня солідарності з жертвами білого терору. Після урочистої маніфестації з червоними прапорами відбувся мітинг протесту проти злочинів прав. ^ої кліки в Болгарії. Увечері в сільбуді силами учнів профшколи на честь зарубі них товаришів була поставлена революційна за змістом п'еса²⁰.

Класові організації трудячого селянства не лише висловлювали свою солідарність з болгарським народом, беручи участь а демоне трап і ях, м і тингах, але й в міру своїх сил матеріально підтримували його. Так, селяни Одеського округу відгукнулись на заклик болгарських політичних емігрантів допомогти робітникам і селянам Болгарії. В кінці вересня 1923 р. в Одеське відділення Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР) для болгарських революціонерів надійшло ' 5 тис. пудів хліба, а в жовтні прибуло 25 вагонів пшениці. В 1923 р. в Єлисаветградському окрузі було зібрано кілька сот дудів зерна. В наступному ркці полтавські селяни передали болгарським братам 4 тис. пудів хліба. Модрівці Волинської губернії в жовтні 1923 р. вирішили щомісячно відпрацьовувати один недільник, на користь потерпілих від терору революціонерів Болгарії та їх сімей²¹.

¹⁵ Комунарка України, 1324, А 1-2, с. 21-22; » 6, с'. 12-13.

Павленко В.В. Солідарність трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии (1923 - 1934 гг.). Г- Киев, 1977, с. 377

¹⁷ Красный Николаев, 1925, 18 ишя.

¹⁸ Известия, 1925, 29 апр.

^ Кіровоградський облдержархів, ф. Р-839, оп. I, спр. 176, арк..90.

² Селянська правда, 1925, 8, 9 трав.

²¹ Красное знамя, 1923, 25 сент., 26 июля; УІЖ, 1973, * 9, с. 88; Международная солидарность трудящихся (1917-1923 гг.). - Киев! 1978! с. 18.

Класові організації трудящого селянства України взяли участь у кампанії солідарності з англійським пролетаріатом під час грандіозних класових боїв, пов'язаних зі страйком англійських гірників 1926 р. У вітальній телеграмі, направленій страйкарем у розширеному пленумом ВЦКНС (18-19 травня 1926 р.) говорилось: "Незаможне селянство стежить за вашою боротьбою, співчуває їй і бажає успіху... Хай живе робітничий клас Англії! Хай живе його перемога над капіталом!" .

Під знаком солідарності з англійськими трудящими в травні 1926 р. пройшов мітинг в с. Томаківка Запорізького округу, проведений за ініціативою громадських організацій району. У виступах його учасників відзначалось, що тільки під керівництвом Комінтерну і пролетаріату Англії зможе захистити свої права. Селяни рішуче засудили штрейкбрехерські дії реформістських керівників англійських тред-шопів, які засобом угодовської тактики прагнули зірвати страйк.

У прийнятій на мітингу резолюції сільгоспробітники, біднота й середняки Томаківського району закликали всіх трудящих СРСР виступити на підтримку англійських товаришів²³ .

На зборах робітників землі і лісу було прийнято рішення про відрахування частини заробітку в фонд допомоги англійським гірникам. При цьому, як свідчать документальні джерела того часу, в більшості випадків вони не обмежувались 2% відрахування з денного заробітку. Так, робітники Адаамської сільськогосподарської дослідної станції Єлисаветградського округу прийняли рішення "всім, як одному, підтримати англійських братів, відрахувавши їм половину заробітку". Таке ж рішення прийняли учасники наради, співробітники Київського окружного правління Робітземлі. А робітники Тондрського радгоспу Ружинського району на Житомирщині прийняли резолюцію такого змісту: "Тондрські сільськогосподарські робітники вітають своїх товаришів англійських робітників і простягають їм свою братерську допомогу, відрахувавши зарплату за повний робочий день" .

Уже на 15 червня 1926 р. сільгоспробітники Прилуцького окружного відділу Робітземлі зібрали 867 крб., Артемівського - 430, Павлоградського - 428 крб.

В уманському окрузі особливо відзначився Кантівський сільробітком, який відрахував на цей час 60 крб. .

Всього за час страйку гіршків Англії Робітземлі зібрав у фонд їх підтримки понад 60 тис. крб., що склало 1/5 загальної суми, зібраної профспілкою сільгоспробітників СРСР²⁵. - в т.т.т.

27 червня 1926 р. на засіданні првйвдії Всеукраїнської ради професійних спілок (ВУШС) був створений Всеукраїнський комітет робітниць по наданню допомоги сім'ям страйкуючих робітників Великобританії. Ця ініціатива зустріла гарячу підтримку сільськогосподарських робітниць республіки. Так, конференція наймиток Єлисаветградського райкому Робітземлі, заслухавши доповідь про допомогу сім'ям англійських гірників, висловила захоплення "лицарською стійкістю страйкарів і членів їх сімей". У резолюції конференції зазначалось: "Ми наймитки і сільгоспробітници, прикладемо всі зусилля для того щоб всебічно підтримати страйкуючих гірників і їх сім'ї шляхом добровільних відрахувань і підписних листів... Закликаємо всіх наймиток, дружин наймитів і сільгоспробітників йти за нашим прикладом". Для практичного проведення в життя рішень конференції була обрана спеціальна комісія" .

²³ Київський облдеркархів, ф. Р-І202, оп. І, спр. 90, арк. 49; Радянське село, 1926, 27 трав.

²⁴ Дніпропетровський облдеркархів, ф. Р-3ЭТЗ, оп. І, спр. 5, арк. 23.

²⁵ Сільськогосподарський пролетар. 1926, * 17, с. 7, 17; Київський облдеркархів, ф. Р-7ІЗ, оп. І, спр. 100, арк. 40.

„ J o S S K - S B R r e & ^ S - * . W f f s i Ł f i J Ł B , ного і лесного пролетариата. - М., хага, с. і<5і.

²⁶ ЦДМР УРСР, ф. 2841, оп. І, спр. 598, арк. 149.

Робітземліс брав участь у створенні й діяльності місцевих комітетів робітниць, які діяли при 15 окружних профспілкових бюро. Наприклад, жінки-робітнич. члени Робітземлісу Об'єднання "Укрсільцукор" уповноважили свого представника Сергееву зв'язатись з комітетом робітниць при Київській окружній раді професійних спілок для проведення кампанії допомоги сім'ям англійських шахтарів²⁷. 21-22 серпня 1926 р. цими комітетами був проведений по Україні дводенник допомоги сім'ям страйкуючих. Всього на 1 жовтня 1926 р. вони зібрали 34 **29а**. крб.²⁸

Під впливом повідомлень про події в Англії відбулись масові сходи і збори жителів багатьох сіл України. 14 липня вони пройшли, наприклад, в Софіївському районі Криворізького округу, в ряді сіл Мелітопольського і Полтавського округів. На них створювались комісії по збору коштів, приймалися рішення про відрахуванні певних грошових сум. Так, трудівники ланів с.Каструхівка разом з робітниками радгоспу "Мирна долина" Попаснянського району Артемівського округу шляхом добровільних пожертвувань зібрали на допомогу англійським страйкарям 20 пудів зерна²⁹. Кілька десятків карбованців зібрали громадські організації Райської сільрада Жеребецького району на Запоріжжі^{1^}.

Яскравим проявом інтернаціональної солідарності з трудящими капіталістичного світу були моральна підтримка і матеріальна допомога трудящого селянства УРСР єдинокровним братам в Західній Україні, незаконно анексованій буржуазно-поміщицькою Польщею. В 1925-1926 рр. класові організації трудящого селянства гданської окраїни активно сприяли роботі органів Червоного Хреста, через які проводився збір коштів для голодуючого населення західноукраїнських земель.

16 жовтня 1925 р. ЦКНС звернувся до всіх організацій незаможного селянства з товаришським листом, в якому висловлювалася впевненість, що незаможники зуміють "братерським ставленням допомогти бідуючому населенню Галичини"³¹. Сільськими організаціями КНС і КВД проводився збір коштів по всій Україні. По підписних листах щомісячно збирались гроші і продовольство в Запорізькому, Полтавському, Миколаївському та інших округах. Так, Давздо-Брідської сількомнезам Великоолександрівського району Херсонського округу зібрали 90 крб.³³ Представники незаможного селянства Роменського округу, які прибули на черговий пленум ЦКНС, що відбувся в травні 1926 р., передали галичанам 544 крб.³⁴ Всього за літо 1926 р. комнезами перерахували голодуючим 16 тис. крб., а також взяли участь у відправленні для них 20 вагонів зерна.

В другій половині 20-х років Польща стала країною найжорстокішого білого терору. В квітні 1925 р. Комуністична партія Вахідної України звернулася до робітників і селян УРСР з закликом висловити протест проти сваволі польських властей³⁶.

У відповідь на відозву ЦКНС спільно з Всеукраїнським ЦК МОДіу і ВУНІС звернулись до трудящих України, закликавши їх єдиним фронтом виступити проти буржуазного терору в Польщі.

²⁷
²⁸ Кіровоградський облдержархів, ф. Р-839, оп. I, спр. 311, арк. 23, 23 зв.

спр. 94, ^ВІтаІ ШРЗВ. 1926, 31 лш, І київський ^ддеркархів, ф. Р-713, оп. 2,
²⁹ с. 'І2^єніє мевдунаР°да^й солідарности трудящихся <1924 - 1932>. - Киев,
^{30*} Радянське життя, 1925, II лип.

³² Донецький облдержархів, ф. Р-ЭТ, оп. I, спр. 17, арк. 113.

ІЩЖР УТГ^Т^ч?^015^112, ф. Р-£312, оп. I, спр. 66, арк. 29 зв.;
ай і гар! Із, | ч? . 23-25. спр, 395, арк. 56; Миколаївський обадервдів, ф. Р-13,

^ Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 75, арк. 9.

³⁵ Радянське село, 1926, 20 трав.

Селянське життя, 1926, 3 верес.; ІЩЖР УРСР, ф. 257, оп. I, спр. 315, арк. 160.

Селянська правда, 1925, 18-19 квіт.

Там же, 29-30 квіт. / ' "

Незможне селянство Радянської України підняло гайвний голос протесту проти кривавих розправ, що їх чинили польська буржуазія і помішки над трудящим населенням західноукраїнських земель. Трудящі селяни України розширювали інтернаціональні зв'язки з робітниками і селянами Польщі.

Так, на засіданні Київського окружного КНС 7 грудня 1926 р. від імені 52 тис. незможників Київщини була прийнята резолюція протесту проти ганебного суду, що проходив у цей час у Нов оград {-Волинському над 150 селянами - борцями проти соціального і національного гніту³⁸. На УН Всеукраїнському з'їзді КНС (1930 р.) виступили представники братнього народу Західної України товариші Адамовський і Ат .^с. Вони широко вітали делегатів з'їзду і в їх особі весь радянський на^од, який, будучи соціалізм, допомагає робітникам і селянам зарубіжних країн .

Інтернаціоналістська діяльність КНС, КВД і Робітземлісу була різнобічною. Названі організації активно реагували на важливі події революційної боротьби в капіталістичному СВІТІ. Участь у русі солідарності сприяла зростанню політичної зрілості селянства, його класовому і інтернаціональному вихованню.

* ж *

Є. В. К л о к о в

КООРДИНАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇН ССША І СШВДЕШНОСТІ У БОРОТЬБІ ЗА МИР І БЕЗПЕКУ НАРОДІВ (1970 - 1975 рр.)

Співробітництво соціалістичних країн у галузі зовнішньої політики є важливим фактором зміцнення їх єдності й згуртованості. Спільні зовнішньополітичні акції дають можливість країнам соціалістичної співдружності ефективніше здійснювати на міжнародній арені їх миролюбну політику.

Фундамент зовнішньополітичного співробітництва братніх країн було закладено у перші післявоєнні роки. Дальшого розвитку воно набуло з утворенням Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) і Організації шрнавського Договору. Співробітництво країн соціалістичної співдружності у галузі зовнішньої політики почало здійснюватися у формі координації їх спільних дій на міжнародній арені. Цілком природно, що головним напрямом координованої зовнішньополітичної діяльності братніх країн з самого початку була боротьба за мир і безпеку народів нашої планети.

На 70-і роки країнами соціалістичної співдружності вже був накопичений чималий досвід у цій галузі. Нове становище, що склалося на цей час на міжнародній арені й характеризувалося переходом від "холодної війни" й конфронтації до мирного співіснування, вимагало тіснішої й ефективнішої координації зовнішньополітичної діяльності братніх країн у їх боротьбі за мир, безпеку, за поглиблення процесу розрядки міжнародної напруженості.

Керуючись теорією марксизму-лєнінізму» пролетарським Інтернаціоналізмом, тісно взаємодіючи одна з одною, братні комуністичні й робітничі партії країн соціалістичної співдружності розробили програму дій на міжнародній арені, націлену на збереження і гарантування миру. Ця програма знайшла втілення в документах і матеріалах партійних з'їздів, пленумів Центральних Комітетів, дво- і багатосторонніх документах, зокрема нарад Політичного консультативного комітету (ПКК) держав - учасниць Варшавського Договору.

Величезне значення у цьому відношенні мали ХНУ з'їзд КПРС і висунута ним історична Програма миру. Відзначаючись широкою масштабністю і конкретністю, гли-

³⁸ Радянська Волинь, 1926, 12 груд.

³⁹ Бюлетень УП Всеукраїнського з'їзду незможних селян. - Харків, 1930, л 5, с. 5.

боко реалістична комплексна Програма боротьби за мир і міжнародне співробітництво ґрунтувалася на лєнінській концепції єдиного співіснування держав з різним суспільним ладом і втілювана нерозривну єдність боротьби за мир і безпеку народів з боротьбою за соціальний прогрес. Головний зміст розробленої Ш7 з'їздом КПРС Програми мцу полягав у тому, щоб, спираїнісь на могутність, згуртованість і активність світового соціалізму, на його міцніший союз з усіма прогресивними і миролюбними силами, добитися повороту – в розвитку міжнародних відносин від "холодної війни" до мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, повороту від напруженості до розрядки і взаємовигідного співробітництва' Ставши новою яскравою сторінкою в історії зовнішньополітичної діяльності СЮР, Програма миру дістала підтримку широких народних мас в усьому світі. В країнах соціалізму вона стала спільною зовнішньополітичною платформою комуністичних і робітничих партій та урядів братніх соціалістичних країн у боротьбі за мир.

Події, що відбувалися на міжнародній арені на початку 70-х років, після XXIV з'їзду КПРС і чергових з'їздів братніх партій країн соціалістичної співдружності відзначалися посиленням координації їх зовнішньополітичної діяльності по втіленню в життя Програми миру. Координація зовнішньої політики країн соціалізму здійснювалась у зазначений період на засіданнях Політичного консультативного комітету Організації Варшавського Договору, дво- і багатосторонніх зустрічах керівників комуністичних і робітничих партій братніх соціалістичних країн, дво- і багатосторонніх консультаціях, зустрічах і нарадах міністрів закордонних справ або їх заступників, представників міністерств закордонних справ та інших органів, а також шляхом постійних ділових контактів делегацій братніх країн в ООН, на міжнародних конференціях і нарадах, постійного обміну документами та інформацією з різних міжнародних питань.

Форми і методи координації зовнішньополітичних зусиль країн соціалістичної співдружності постійно вдосконалювались, перебуваючи в діалектичному зв'язку з умовами і конкретними завданнями, які змінювались на тому чи іншому етапі соціалістичного будівництва.

Правову основу координації зовнішньополітичної діяльності країн соціалістичної співдружності склали двосторонні договори між ними про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. У зв'язку з закінченням строків дії укладених раніше соціалістичними державами договорів в 60-70-х роках було підписано нові союзні договори. Радянський Союз такі договори уклав з Польщею (8 квітня 1965 р.), Монголією (15 січня 1966 р.), Болгарією (12 травня 1967 р.), Угорішою (7 вересня 1967 р.), Ймунією (7 липня 1970 р.), Чехословащиною (6 травня 1970 р.), Німецькою Демократичною Республікою (7 жовтня 1975 р.). У договорах знайшли відображення зміни в розвитку країн соціалізму й у міжнародній обстановці, які відбулися з післявоєнного періоду. Ці зміни характеризувалися дальшим зближенням народів країн соціалістичної співдружності, більш тісним всебічним співробітництвом між ними, що ґрунтуються на принципах соціалістичного інтернаціоналізму. Зазначені договори спрямовані на гарантування незалежності соціалістичних держав, на досягнення миру і міжнародної безпеки, на дальший розвиток політичного, економічного й оборонного співробітництва країн соціалістичної співдружності.

Головним центром координації зовнішньополітичної діяльності країн соціалізму є Організація Варшавського Договору. Співробітництво братніх країн у рамках цього воєнно-політичного союзу гарантує його учасникам можливість обговорювати й вирішувати широке коло питань, які становлять взаємний інтерес, а також здійснювати спільні акції на міжнародній арені. Діяльність Варшавського Договору в першій половині 70-х років характеризувалась дальшою боротьбою за зміцнення миру й нормалізацію міжнародної обстановки. У ці роки на нарадах Політичного консультативного комітету – основного органу по розробці спільних заходів – було прийнято ряд нових рішень, спрямованих на забезпечення обороноздатності братніх соціалістичних країн, на відсіч імперіалістичній агресії, на координацію спільних зусиль у спра-

ві гарантування безпеки і співробітництва в Європі. В 1970-1975 рр. відбулася чотири наради ПКК на рівні керівників комуністичних і робітничих партій, а також глав урядів держав - учасниць Варшавського Договору.

На нарадах ПКК, що відбулись у серпні 1970 р. в Москві та у грудні того ж року в Берліні, в центрі уваги були питання, пов'язані з нормалізацією обстановки в Європі й розрядкою міжнародної напруженості. Учасники нарад висловили твердий намір здійснювати дальші кроки для зміцнення європейської безпеки, а також виступили за проведення підготовчої зустрічі заінтересованих держав у Хельсінкі.

Проголошення Програми миру стало новим імпульсом до активізації Варшавським Договором боротьби за загальний мир і безпеку народів. Програму ШРУ було покладено в основу діяльності країн - учасниць цієї організації. На нараді ПКК у Празі 25-26 січня 1972 р. країни - учасниці Варшавського Договору виступили з новими конкретними мирними ініціативами, які знайшли відбиття у Декларації про мир, безпеку і співробітництво в Європі.

У цьому документі розвинуті і конкретизовані пропозиції соціалістичних країн щодо зміцнення європейської безпеки, які містилися у Бухарестській декларації 1966 р., Будапештському зверненні 1969 р. та Берлінській заяві 1970 р. Декларація визначила основні принципи європейської безпеки і відносин держав в Європі: непорушність кордонів, незастосування сили, основи добросусідських відносин і співробітництво в інтересах миру, роззброєння та ін. "Учасники наради, - відзначалось у Декларації, - дотримуються думки, що європейська безпека і співробітництво вимагають створення системи зобов'язань, що виключає будь-яке застосування сили або загрозу її застосування у взаємних відносинах між державами в Європі, дає всім країнам гарантію того, що вони захищені від актів агресії, і сприяє благу і розвитку кожного народу". Здійснення принципів, сформульованих у цьому документі, "стане початком спільної плідної роботи, спроможної зробити Європу по-справжньому мирною"³.

17-18 квітня 1974 р. у Варшаві відбулася чергова нарада ПКК, яка проходила в умовах, і це було підкреслено в комюніке наради, коли тенденція до розрядки напруженості в Європі й у всьому світі домінувала у міжнародних відносинах. Екс по шляху розрядки напруженості в Європі привів до скликання загальноєвропейської Наради з питань безпеки і співробітництва, і цей факт був із задоволенням відзначений її учасниками» Вони знову підтвердили свою думку про доцільність проведення заключного етапу загальноєвропейської Наради і підписання її документів на вищому рівні. "Проте ми розглядаємо нараду не як мету, - заявили представники братніх країн соціалізму, - а як вихідний рубіж історичної роботи по побудові нових відносин між усіма державами європейського континенту"⁴. Цим було підкреслено заінтересованість країн соціалістичної співдружності у необоротності, зміцненні й поглибленні процесу розрядки, їх прагнення дійсно брати участь у побудові нових, добросусідських відносин в Європі. Надаючи важливого значення доповненню політичної розрядки розрядкою воєнною, учасники Наради знову підтвердили свої позиції щодо скорочення збройних сил і зброї в Європі.

Країни соціалістичної співдружності заявили на варшавській нараді про готовність розпустити Організацію Варшавського Договору одночасно з розпуском Північноатлантичного пакту і ліквідацією їх воєнних організацій. У той же час було під-

¹ Организация Варшавского Договора : Документы и материалы, 1955-1980. - М., 1980, с. 129, 132.

² Там же, с. 152.

³ Там же, с. 154.

⁴ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1974 год. - М., 1975, с. 42.

креслено, що "поки зберігається блок НАТО і не здійснено ефективних заходів по роззброєнню, країни Варшавського Договору вважають необхідним зміцнювати свою обороноздатність і розвивати тітос співробітництво між собою у цьому напрямі"⁵.

Надаючи першочергового значення питанням європейської безпеки, держави - учасниці варшавської наради велику увагу приділили розгляду становища на Близькому Сході, в Індокитаї та інших частинах земної кулі, де результати нескінченних провокацій з боку імперіалістичних та реакційних сил склалася обстановка, що таїть у собі небезпечні для всього світу наслідки. У зв'язку з цим було прийнято спеціальні заяви "За міцний і справедливий мир на Близькому Сході", "За міцний мир у В'єтнамі, за гарантування справедливих національних інтересів в'єтнамського народу". У першій заяві підкреслювалось велике значення "мирної конференції по Близькому Сходу в Женеві, необхідність участі в ній усіх безпосередньо заінтересованих держав, а також представників арабського народу Палестини"⁶.

Розглядаючи становище у В'єтнамі, країни Варшавського Договору засудили систематичні збройні провокації сайгонської адміністрації проти районів, які контролюються Тимчасовим революційним урядом Республіки Південний В'єтнам. Було висловлено "повну підтримку курсу Демократичної Республіки В'єтнам і Тимчасового революційного уряду Республіки Південний В'єтнам, що передбачав суворе і неухильне виконання паризької угоди всіма сторонами, які підписали цей документ"⁷.

У комшїке варшавської наради висловлювалася солідарність із справедливою боротьбою народів Азії, Африки і Латинської Америки за національне та соціальне визволення. Відзначалась зростаюча роль руху неприєднання у боротьбі за розрядку, проти війни і агресії, за мир і національну незалежність народів і в цьому зв'язку підкреслювалось велике значення IV Конференції позаблокових країн в Алжїрі.

Таким чином, держави - учасниці Варшавського Договору в зазначений період на нарадах їх вишого політичного органу знову висунули цілий ряд мирних ініціатив і пропозицій, спрямованих на гарантування міжнародної безпеки і ліквідацію вогнищ війни у різних частинах земної кулі. Серед них слід виділити зусилля країн соціалістичної співдружності у боротьбі за окликання і успішне проведення наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, яке отворило б передумови для побудови нових відносин не тільки між європейськими країнами, але й у всьому світі.

Діяльність Політичного консультативного комітету одержала високу оцінку в партійних документах. "Однією з важливих форм співробітництва керівників наших партій і країн, - зазначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії, - є Політичний консультативний комітет Варшавського Договору. Цей договір надійно служить інтересам миру і соціалізму. Для всіх очевидне значення ініціатив, з якими виступав в останні роки наш Політичний консультативний комітет. Адає багато з них лягли в основу рішень великих міжнародних форумів або дістали своє відображення в ряді важливих двосторонніх міждержавних актів"⁸.

Важливим засобом у боротьбі за втілення в життя Програми миру стали зустрічі керівників комуністичних і робітничих партій братніх країн соціалізму. "Систематичні зустрічі, як багатосторонні, так і двосторонні, - відзначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду КПРС, - дають нам змогу радитися в усіх великих проблемах, які виникають, ділитися один з одним, як кажуть, радощами і прикрошами, спільно намічати шляхи нашого дальшого руху вперед" Колективне обговорення

⁵ Там же, с. 44.

⁶ Там же, с. 47.

⁷ Там же, с. 48.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС. - К., 1976, с. 9.

Там же, с. 8, 9.

Л аналіз спільних зовнішньополітичних заходів і окремих акцій дозволять країнам соціалізму глибше досліджувати загальні закономірності й тенденції світового розвитку, виділяти головні напрями, які забезпечують найповніше здійснення основних завдань миролюбної зовнішньої політики співдружності соціалістичних держав, накреслювати нові контури її здійснення в перспективі.

У цьому плані велике значення для координації зовнішньополітичної діяльності країн соціалізму і розробки ними єдиної лінії мають багатосторонні зустрічі керівників братніх комуністичних і робітничих партій, що стали традиційними. Такі зустрічі відбулися в 1971, 1972 і 1973 рр. в Криму. Кожна з них була важливою політичною подією у міжнародному житті, істотним вкладом у всебічне зміцнення соціалістичної співдружності.

Під час зустрічі в Криму 2 серпня 1971 р. керівники комуністичних і робітничих партій Болгарії, Угорщини, Німецької Демократичної Республіки (НДР), Монголії, Польщі, Румунії, Радянського Союзу і Чехословаччини відзначали у спільно прийнятому документі: "Здійснюючи на практиці ленінську зовнішню політику, братні соціалістичні країни висунули ряд крупних ініціатив, спрямованих на забезпечення міцного миру в Європі, і змогли добитися відомих позитивних зрушень у розвитку європейської обстановки". Учасники зустрічі виділили такі найважливіші моменти на шляху гарантування європейської безпеки, як скликання загальноєвропейської наради, ратифікація договорів ФЕН з СРСР і ПНР, врегулювання проблеми Західного Берліна, визнання мюнхенської угоди недійсною з самого початку, скорочення озброєнь і збройних сил в Європі. Вони, заявили учасники зустрічі, "можуть і повинні стати важливими віхами на шляху утвердження міцного європейського миру"¹⁰.

На черговій зустрічі в Криму 31 липня 1972 р. було одностайно підтверджено глибоку життєвість і дієвість активної миролюбної зовнішньої політики соціалістичної співдружності і вирішальний вплив її на весь процес розрядки міжнародної напруженості. Особлива увага приділялась розвитку подій в Європі. Як відзначалось, "набрання чинності угод Радянського Союзу і Польщі з Федеративною Республікою Німеччини, а також чотиристоронньої угоди по Західному Берліну і угод НДР з ФІН і сенатом Західного Берліна, розвиток ділового взаємовигідного співробітництва з Францією та рядом інших західноєвропейських країн створюють добрі передумови для радикального оздогвалення євразійської обстановки в Європі". В той же час учасники зустрічі заявили, що інтересам ширше в Європі служило б прийняття НДР і Федеративної Республіки Німеччини (ФІН) в ОШ. а також врегулювання відносин між Чехословаччиною і ФШ.

Кримська зустріч 1972 р. підтвердила, що завдяки ініціативній політиці соціалістичних держав, діяльності прогресивних сил усього світу створені сприятливі умови для початку підготовки загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва.

У зверненні про підсумки зустрічі Політбюро ЦК КПРС особливо відзначило, що "процес зміцнення згуртованості соціалістичної співдружності, який, як показала зустріч у Криму, продовжує посилюватися, є вирішальною умовою закріплення і розвитку успіхів, досягнутих на міжнародній арені братніми соціалістичними країнами, і просування вперед по шляху будівництва соціалізму і комунізму"¹¹.

Однією з найефективніших багатосторонніх зустрічей керівників комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності, що відбувалися після XXIV з'їзду КПРС, була нарада, що проходила в Криму 30-31 липня 1973 р. Як відзначалось у повідомленні про цю зустріч, "керівники БКП, УСНІ, СЕПН, МНРП, ПОНІ, РКП, КПРС і КПЧ констатували, що за час, який минув після кримської зустрічі, що відбулась у липні 1972 року, досягнуто значних успіхів у здійсненні зовнішньополі-

¹⁰ Организация Варшавского Договора, с.144-145.

¹¹ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1972 год. - т.6., 1973, с. 123.

тичних цілей, висунутих у заявах Політичного консультативного комітету Варпавського Договору, в рішеннях з'їздів братніх партій, у Програмі миру ШУ з'їзду КПРС. Припинення війни у В'єтнамі, повне міжнародно-правове визнання Німецької Демократичної Республіки, врегулювання відносин між Чехословаччиною і Федеративною Республікою Німеччини, зміцнення міжнародних позицій Куби, успішний початок загальноєвропейської Наради з питань безпеки і співробітництва - все це відтворює зростання впливу миролюбної політики країн соціалістичної співдружності"^{1^}.

Як показали підсумки кримської зустрічі 1973 р., "незмінною основою погодженої зовнішньої політики соціалістичних держав є органічне поєднання боротьби за мир і міжнародну безпеку з боротьбою за свободу і незалежність всіх народів, їх священне право самостійно визначати свою долю"³. Будучи виявом дії соціалістичного інтернаціоналізму у взаємовідносинах братніх партій і держав, ця зустріч, як і дві попередні, показала, що існує реальна можливість здійснювати погоджені колективні дії на міжнародній арені в ім'я збереження і зміцнення миру. Наступні зустрічі в Криму керівників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн стали переконливим доказом цього висновку.

Актуальні завдання погоджених зовнішньополітичних заходів братніх соціалістичних країн було визначено і на колективних зустрічах керівників комуністичних і робітничих партій у Будапешті під час роботи XI з'їзду УСНІ, а також у Варшаві під час роботи УП з'їзду Польської об'єднаної робітничої партії (ПОНІ). Як відзначалось у повідомленні про зустріч керівників братніх партій в Будапешті 18 березня 1975 р., "під час обміну думками приділялась особлива увага завданням боротьби за зміцнення миру і міжнародної безпеки, розвиток і поглиблення процесу розрядки в Європі. У цьому плані підкреслювалась важливість швидкого завершення європейської наради держав і проведення її заключного етапу на найвищому рівні" На зустрічі у Варшаві, яка відбулася 9 грудня 1975 р., головна увага була приділена "шляхам втілення в життя принципів і положень підписаного в Хельсінкі Заключного акту загальноєвропейської Наради". Було також підкреслено необхідність здійснення практичних кроків для приборкання гонки озброєнь, закріплення досягнутої політичної розрядки заходами в галузі розрядки воєнної¹⁵. ^

Поряд з колективними зустрічами ефективною формою координації зовнішньополітичної діяльності країн соціалістичної співдружності у боротьбі за мир і безпеку народів є двосторонні зустрічі і контакти між керівниками партій і урядів братніх соціалістичних країн. Особливе місце займають візити партійно-урядових делегацій Радянського Союзу в братні країни соціалізму і візити керівних діячів соціалістичних країн у Радянський Союз. Ці контакти, що набули регулярного характеру, є однією з фор, у якій виявляється новий тип міжнародних відносин і реалізуються об'єктивні потреби згуртування братніх партій і країн з метою посилення боротьби за мир, демократію і соціалізм.

Під час візитів керівники братніх партій і урядів країн соціалістичної співдружності обговорювали й погоджували спільні акції з широкого кола питань міжнародного життя. Так, у спільному комюніке про підсумки візиту в Радянський Союз партійно-урядової делегації Народної Республіки Болгарії (НГБ) 13-18 листопада 1972 р. відзначалось важливе значення набуття чинності договорів СРСР і Польської Народної Республіки (ПНР) з ФРН, а також чотиристоронньої угоди від 3 ве-

¹² Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1973 год. - М., 1974, с. 99-100.

¹³ Там же, с. 103.

¹⁴ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1975 год. - М., 1976, с. 25.

¹⁵ Там же, с. 161.

ресня 1971 р. і угод НДР з ФШ і сенатом Західного Берліна, високо оцінювалася конструктивна миролюбна політика Болгарії на Балканах і висловлювався намір наполегливо й послідовно продовжувати зусилля, спрямовані на розрядку напруженості.

У повідомленні про дружній візит партійної делегації СРСР у Чехословацьку Соціалістичну Республіку (ЧССР) 22-24 лютого 1973 р. було особливо відзначено, що "активні спільні дії соціалістичної співдружності, міжнародного комуністичного руху, всіх прогресивних, миролюбних сил проти імперіалістичної політики агресії і війни приносять все відчутніші результати"¹⁶. Чехословацькі товариші підкреслили величезний вклад у цю справу КПРС, яка послідовно втілює в життя Програму миру.

Величезний міжнародний резонанс викликав візит партійної делегації СРСР в Республіку Куба 28 січня - 3 лютого 1974 р. У спільній декларації Радянський Союз і Куба заявили, що центральним завданням своєї зовнішньої політики вони вважають всемірне сприяння дальшому зміцненню могутності й згуртованості співдружності соціалістичних держав. Висловившись за підтримку справедливої боротьби в'єтнамського й арабського народів, СРСР і Куба підкреслили особливу важливість для загального миру успішного доведення до кінця Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. Разом з тим сторони відзначили як важливе спільне досягнення соціалістичних держав ліквідацію організованої імперіалістичними силами блокади НДР.

Оцінюючи розвиток подій у Латинській Америці, СРСР і Куба рішуче засудили імперіалістичну політику втручання у внутрішні справи народів цієї частини земної кулі, гданський Союз зажадав припинити блокаду та інші ворожі дії проти Куби і заявив про свою повну підтримку справедливої вимоги цієї країни про ліквідацію американської військової бази в Гуантанамо. Політбюро ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР і Рда Міністрів СРСР оцінили цей візит як "велику подію, яка знаменує новий етап у розвитку братерської дружби і всебічного співробітництва між Комуністичною партією Радянського Союзу і Комуністичною партією Куби, між СРСР і Республікою Куба"¹⁷.

У спільному комюніке про візит нар*ив *урядової делегації СРСР у Монгольську Народну Республіку 25-27 листопада 1974 р. сторони підкреслили переконання в тому, що "координовані дії соціалістичних держав, їх ініціативний курс у міжнародних справах вирішальною мірою сприяють дальшому поглибленню і розвитку процесу розрядки напруженості"¹⁸. Особливо було підкреслено важливість здійснення практичних кроків щодо оздоровлення обстановки в Азії і створення на цьому континенті надійної системи безпеки і співробітництва.

Важливою віхою у зміцненні відносин і всебічного співробітництва між СРСР і НДР, а також у справі поглиблення процесу розрядки у міжнародних відносинах став візит партійно-урядової делегації НДР на чолі з Першим секретарем ЦК Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН) Е.Хонеккером у Радянський Союз 6-13 жовтня 1975 р. Під час візиту був підписаний новий Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НДР. Переговори між керівниками партій і урядів СРСР і НДР показали повну єдність обох сторін в оцінці міжнародної обстановки. Особливу увагу на переговорах було приділено питанням європейської безпеки. Іні-

¹⁶ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1973 год, с. 17.

¹⁷ Внешняя политика Советского Союза и Международные отношения : Сб. документов, 1974 год, с. 13-16.

¹⁸ Там же, с. 161.

ціативний погоджений курс країв соціалістичної співдружності дозволив прорвати блокаду НДР і забезпечити її рівноправну участь у міжнародних справах. Делегація НДР підкреслила, що "ці успіхи досягнуто в ході здійснення Програми миру, ленінської зовнішньої політики, яка принципово і ініціативно втілюється в життя, ЦК КПРС"¹⁹.

Надаючи важливого значення договорам СРСР, ПНР, НДР і ЧССР з ФШ, чотиристоронній угоді від 3 вересня 1971 р. у справі зміцнення миру в Європі, СРСР і НДР заявили, що суворе виконання цих договорів і угод відповідає інтересам усіх названих країн. СРСР і НДР також заявили про свій намір і надалі докладати зусиль для прогресу віденських переговорів по скороченню збройних сил і зброї у Центральній Європі.

Аналогічні оцінки розвитку подій у Європі, а також в усьому світі після підписання Заключного акту загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва, які виявили повну єдність поглядів, було дано у спільному комюніке про підсумки візиту в Радянський Союз партійно-урядової делегації ЧССР 25-29 листопада 1975 р. на чолі з Генеральним секретарем ЦК Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) Г.Гусаком. "Індянський Союз і Чехословацька Соціалістична Республіка, - зазначалось у тексті комюніке, - разом з іншими соціалістичними країнами і далі протидіятимуть спробам будь-яких агресивних імперіалістичних і реакційно-націоналістичних сил перешкодити оздоровленню міжнародної обстановки і відродити атмосферу "холодної війни", заподіяти шкоди справі миру і соціалізму"²⁰.

Подією великої політичної ваги став візит у Радянський Союз 27-31 жовтня 1975 р. партійно-урядової делегації Демократичної Республіки В'єтнам на чолі з Першим секретарем ЦК Партії трудящих В'єтнаму товаришем Ле Зуаном. Під час переговорів обидві сторони відзначили єдність поглядів з усіх питань, що обговорювались, зокрема з питань боротьби за зміцнення світової соціалістичної співдружності, за розрядку напруженості у світі і безпеку народів. Особливу увагу при цьому було приділено аналізу становища в Індокитаї, перемозі народів В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі. "Ці перемоги, - відзначалось у спільній декларації, - переконливо продемонстрували нездоланну могутність бойового союзу між силами національного визволення і силами соціалізму".

У 70-х роках увійшли в практику і набули великого значення зустрічі секретарів ЦК братніх партій соціалістичних країн з міжнародних та ідеологічних питань. Такі зустрічі відбулися у грудні 1973 р. у Москві і в березні 1975 р. у Празі. В їх роботі взяли участь секретарі ЦК ЕКП, УСШ, СЕПН, Комуністичної партії Куби, МННІ, ПОНІ, ЖП, КПРС і ШЧ. На московській нараді її учасники підкреслили необхідність всіма ідеологічними засобами сприяти процесу поглиблення і поширення розрядки міжнародної напруженості, утвердженню у міжнародному житті принципів мирного співіснування держав з різним соціальним ладом²².

На нараді у Празі відзначалась необхідність ширшого інформування міжнародної громадськості про зовнішню політику країн соціалізму, спрямовану на поглиблення розрядки напруженості в Європі і надання їй необоротного характеру, на утвердження у міждержавних відносинах принципів мирного співіснування. Одним з головних пунктів порядку денного наради було обговорення наступного заклучного етапу загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва²³.

У практику відносин країн соціалістичної співдружності увійшли систематичні зустрічі та консультації міністрів закордонних справ, що є важливою ланкою у меха-

¹⁹ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов, 1975 год, с. 119.

²⁰ Там же, с. 155.

²¹ Там же, с. 136.

²² Правда, 1973, 20 дек.

²³ Правив, 1975, 7 марта.

багато великих завдань. За цей період завдяки спільним погодженим діям країн соціалістичної співдружності у питаннях європейської та міжнародної безпеки, роззброєння, у німецьких справах, по В'єтнаму, Близькому Сходу вдалося зірвати агресивні наміри американських імперіалістів, боннських ревашистів, ізраїльських агресорів. Це стало вагомим вкладом у справу забезпечення миру в усіх частинах земної кулі.

Підсумком цілеспрямованої мирної політики країн соціалізму стало міжнародно-правове визнання Німецької Демократичної Республіки, остаточна ліквідація мюнхенського диктату щодо Чехословаччини, перемога в'єтнамського народу та інших народів Індокитаю над американськими агресорами, успішне проведення загальноєвропейської Народи.

С. К. А с а т у р о в

УЧАСТЬ НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Поглиблення всебічного співробітництва з СРСР та іншими державами - членами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) є основоположною передумовою реалізації економічної стратегії 80-х років, висунутої Х з'їздом Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЄПН), говориться в заяві Політбюро ЦК СЄПН щодо підсумків XXXV сесії РЕВ, яка відбулася в Софії в липні 1981 р.

У документі високо оцінюються підписані на сесії угоди, які стануть істотним кроком у реалізації довгострокових програм соціалістичної економічної інтеграції*.

"Міцним фундаментом стабільності й динамічності нашого економічного прогресу було й залишається подальше поглиблення братерського соціалістичного співробітництва з гданським Союзом та іншими країнами - членами Ради Економічної Взаємодопомоги", - говорилося у Звітній доповіді- Генерального секретаря ЦК СЄПН Е.Хонеккера Х з'їзду партії².

Зміщення та всебічний розвиток кожної соціалістичної країни має вирішальне значення в невідпинному просуванні вперед світової соціалістичної співдружності і навпаки - прогрес всієї співдружності дає гарантію подальших успіхів економічних та соціальних перетворень у країнах, які до неї входять.

Через це у Програмі Соціалістичної єдиної партії Німеччини економічна інтеграція визначається як міцна основа постійного вдосконалення співробітництва й систематичного зближення соціалістичних націй у всіх сферах суспільного життя³. Причому цим процесом послідовно керують комуністичні та робітничі партії братніх країн.

Соціалістична економічна інтеграція об'єктивно обумовлена як пануючими в усіх країнах - членах РЕВ соціалістичними виробничими відносинами, так і бурхливим розвитком продуктивних силі що спираються на прискорення науково-технічного прогресу в державах соціалістичної співдружності.

Тісного згуртування й об'єднання братніх держав потребує й класове протиборство з імперіалізмом у світовому масштабі. К.Маркс і Ф.Енгельс у "Маніфесті Комуністичної партії" вказували: "Національна відособленість і протилежності народів все більше і більше зникають уже з розвитком буржуазії, з свободою торгівлі, світовим ринком, з одноманітністю промислового виробництва і відповідних йому умов життя... Разом з антагонізмом класів всередині націй впадуть і ворожі відносини націй між собою"⁴. В.І.Ленін писав, що "... все господарське, політичне і духовне

¹ Neues Deutschland, 1981, 8. Juli.

² Правда, 1981, 12 апр.

³ IX съезд Социалистической единой партии Германии. - М., 1977, с. 225.

⁴ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 428.

життя людства чимраз більше інтернаціоналізується вже при капіталізмі. Соціалізм цілком інтернаціоналізує його"⁵. Тобто тенденція до інтернаціоналізації суспільного життя, на яку вказували ще основоположники марксизму-ленінізму, втілюється в інтеграційних процесах на сучасному етапі розвитку соціалізму.

Особливо помітно розширилось співробітництво братніх країн у галузі виробництва й науки з моменту прийняття у липні 1971 р. XXV сесією РЕВ Комплексної програми подальшого поглиблення та вдосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції, в розробці якої як рівноправний і активний член РЕВ брала участь і Німецька Демократична Республіка (НДР).

Сьогодні країни соціалістичної співдружності не обмежуються просто обміном товарів, а й координують народногосподарські плани, широко використовують якісно¹ досконаліші форми безпосередньої економічної взаємодії, а головні проблеми господарського розвитку вирішують спільно. Наприклад, узгоджуються п'ятирічні плани, що створює основу для розвитку взаємовигідних відносин у сфері науки і виробництва

Але економічна інтеграція - це й тісне співробітництво соціалістичних країн в інших сферах суспільного життя. Час показує, що міцніючий союз братніх партій, їх ідейно-політична єдність на надійному фундаменті марксистсько-ленінського світогляду, зростаючий збіг підходу до використання закономірностей соціалістичного будівництва вирішальним чином впливають¹ на розвиток економічної інтеграції.

Досвід інтернаціоналізації господарського життя країн - членів РЕВ показує, що економічні закони соціалізму зараз застосовуються все ефективніше та свідоміше. Причому зростання обсягу й складності завдань, що постають в науковій, технічній та виробничій сферах, вимагають вирішення їх спільними зусиллями. Так, міжнародний поділ праці й кооперування дозволяють зберігати у все зростаючих розмірах кошти, необхідні для забезпечення стабільного науково-технічного прогресу, швидкого й ефективного впровадження його результатів у народне господарство, що дає можливість добиватися високих економічних результатів і, крім того, в умовах науково-технічного прогресу з кожним роком зростає кількість якісно нових типів продукції та її модифікацій. Лише в металообробній промисловості НДР щороку з'являється більше тисячі таких виробів⁶. Саме міжнародний соціалістичний поділ праці забезпечує найбільш рентабельне виробництво та збут готової продукції, що створює суттєві передумови для дальшої інтенсифікації суспільного виробництва.

Нині братні партії * -то курс на перетворення двох наступних п'ятирічок в період інтенсивного виробничого та науково-технічного кооперування країн соціалізму, на уважне вивчення й широке використання набутого за роки соціалістичного будівництва різноманітного позитивного взаємного досвіду в організації виробництва, управління, вирішенні народногосподарських проблем. На порядку денному стоїть завдання доповнити координацію планів погодженням економічної політики в цілому. Ставляться питання зближення структур господарських механізмів, подальшого розвитку прямих зв'язків між міністерствами, об'єднаннями та підприємствами, які беруть участь у кооперації, створення спільних фірм та інших форм об'єднань⁷. Все це говорить про необхідність краще поєднувати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалізму, використовувати можливості, які відкриває спеціалізація та кооперування в національному та міжнародному масштабах.

З перших днів існування активне економічне співробітництво з іншими соціалістичними країнами має для НДР виключно важливе значення. Незабаром після створення і вступу до йди Економічної Взаємодопомоги в 1950 р. їй вдалося за допомогою братніх країн у порівняно короткі строки відродити і створити заново базові галузі промисловості. Тим самим НДР побудувала міцний фундамент поступального економічного розвитку, зірвала плани імперіалізму задушити перлу німецьку робітничо-селянську державу.

⁵Тенін В.І. Повне збір. творів, т. 23, с. 303.

⁶Проблеми мира и социализма, 1981, * 3, с. 22.

⁷Матеріали XXVI з'їзду КПРС. - К., 1981, с. 8.

І в наступні роки Німецька Демократична Республіка брела найактивнішу участь у роботі РЕВ, зробивши свій внесок в організацію об'єднаної енергосистеми "Мир", будівництво та експлуатацію нафтопроводу "Дружба", створення Об'єднаного інституту ядерних досліджень у Дубні та хших організацій багатостороннього співробітництва соціалістичних країн.

Але нові умови для економічного розвитку НДР виникли з прийняттям Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, яка стала найважливішою подією третього етапу економічного співробітництва країн - членів РЕВ.

Обговоривши доповідь делегації НДР на чолі з Головою йди Міністрів Віллі Штофом на сесії ІЕВ, Політбюро ЦК СЄПН і Рада Міністрів республіки заявили, що "прийняття цього документу є новим рішучим кроком на шляху зміцнення єдності і згуртування країн - членів РЕВ, зміцнення їх економічної та оборонної міцності у класовій боротьбі з імперіалізмом"⁸.

Основним методом формування довгострокових економічних зв'язків для соціалістичної економічної інтеграції стало міжнародне координування народногосподарських планів. Таке координування включає забезпечення сировинних потреб країн - членів РЕВ, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію й кооперацію у виробництві, стандартизацію, а також спільну реконструкцію промислових підприємств, визначення обсягу та структури товарних поставок⁹.

З прийняттям Комплексної програми вирішального значення для НДР набули результати координації таких планів. Так, лише в 1971-1975 рр. товарообіг НДР з рештою країн - членами РЕВ досяг більше як 165 млрд. валютних марок, що означало 60%-й приріст у порівнянні з 1966-1970 рр. В тому числі з СРСР - 100 млрд., з Чехословацькою Соціалістичною Республікою (ЧССР) - 21 млрд., з Польською Народною Республікою (ПНР) - 16,5 млрд., Угорською Народною Республікою (УНР) - 12 млрд., Народною Республікою Болгарією - 10,5 млрд. і Соціалістичною Республікою Румунією - 6,5 млрд. валютних марок¹⁰.

Не меншого значення НДР надає участі в реалізації довгострокових цільових програм, які визначають розвиток найважливіших галузей економіки на період до 1990 р. Зокрема вона зацікавлена в виконанні укладених в рамках цих програм близько 120 угод, які стосуються кооперації й спеціалізації у виробництві обладнання для атомних електростанцій, товарів хімічного виробництва та обчислювальної техніки, розширення об'єднаної енергосистеми, створення нових потужностей для постачання кормових білків, а також збільшення видобутку нікелю та вирощування цитрусових на Кубі¹¹.

Крім того, НДР бере участь у розробці проектів перспективного вирішення сировинної та паливної проблем, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, а також збільшення виробництва певних типів високопродуктивних машин та обладнання¹². Республіка успішно бере участь і в наміченому цільовими програмами збільшенні виробництва товарів широкого вжитку у відповідності з зростаючими потребами населення. Вже зараз узгоджені обсяги взаємного постачання цілого ряду товарів, а також заходи по поглибленню спеціалізації та кооперації у цій галузі¹³, прискореному розвитку транспорту та ін.*⁴ При цьому зусилля зосереджуються на тому, щоб шляхом укладання дво- і багатосторонніх договорів та угод з партнерами по **льв приступити до активного** втілення в життя вимог цільових програм уже в 1981-1985 рр.¹⁵

⁸ *Neues Deutschland*, 1971, 12. August.

⁹ *Dokumente zur Aussenpolitik der DDE*. - Berlin, 1980, S. 229-230.

¹⁰ *Aussenwirtschaftsbeziehungen der DDE*. - Berlin, 1973, T. 1, S. 2-3

¹¹ *Neues Deutschland*, 1981, 28. Januar.

¹² *Aussenpolitik der DDE*. - Berlin, 1979, S. 136.

¹³ *Dokumente zur Aussenpolitik der DDE*, S. 231.

Aussenpolitik der DDE, S. 136.

¹⁵ *Экономическое сотрудничество стран - членов СЭВ*, 1981, № 3, с. 29.

Взаємне погодження планів, поступовий перехід до спільної планової діяльності посилює елемент стабільності у дальшому розвитку народного господарства НДР шляхом спеціалізації та кооперування. Так, уже на кінець 1976 р. республіка уклала більше 400 дво- та багатосторонніх угод з партнерами по РЕВ, а 1/3 її експорту у ці країни є вироби, які випускаються безпосередньо по планах довгострокової спеціалізації¹⁵. Спеціалізація та кооперація плануються таким чином, щоб краще задовольняти потреби народного господарства, підвищувати якість продукції та ефективність виробництва, а також посилити можливості експорту.

Співробітництво соціалістичних країн у цій галузі дозволяє координувати капіталовкладення та спільно створювати виробничі потужності, зокрема такі, які забезпечують НДР необхідною сировиною та енергією. Згідно з Комплексною програмою та за рішенням XIII сесії ІЕВ НДР взяла участь у спорудженні на території СРСР Усть-Ілімського целюлозного комбінату, який буде випускати близько 500 тис.т, целюлози в рік, тобто більше, ніж всі продукція целюлози в НДР на початку 70-х років¹⁷. Перша черга цього заводу потужністю 250 тис. т вже введена в дію¹⁸. Німецька Демократична Республіка одержуватиме 10\$ всієї продукції¹⁹.

НДР була учасником будівництва Кінгісепського рудника по видобутку фосфоритів та фабрики по їх збагаченню, спорудження Кіємбаєвського азбестового гірничо-збагачувального комбінату. При допомозі Німецької Демократичної Республіки відбулось проведення широких геологорозвідувальних робіт на території Монгольської Народної Республіки, створення потужностей по добуванню й переробці цинку та кобальту на Кубі. Внесок НДР у реалізацію цих спільних проектів становить 8 млрд. марок²⁰.

Крім того, в Новополоцьку на основі співробітництва СРСР і НДР споруджено велике підприємство по виробництву поліетилену. Спільно з Угорщиною, Румунією та Чехословаччиною НДР брала участь у зведенні нових промислових підприємств по виробництву міді, цинку й нікелю на території Польщі. Там же (в Турошуві) при сприянні НДР були збудовані два буровугільні кар'єри, які забезпечують паливом і теплову електростанцію НДР. Неподалік збудовано й польську теплоелектростанцію. Така локалізація електропродукції полегшує стикування та паралельну роботу окремих потужностей, що входять до об'єднаної енергосистеми "Мир". На кордоні НДР та ЧССР споруджено великий олефіновий комбінат Белен-Залузи з 135-кілометровим олефінопроводом, що з'єднує підприємства двох країн. В Заверце (ПНР) збудовано спільне бавовнопрядильне підприємство⁴⁴.

Перелік прикладів успішної участі НДР у міжнародному соціалістичному співробітництві та поділі праці мала продовжувати. Велику користь НДР приносить участь країни у таких спільних організаціях та координаційних центрах, спільних лабораторіях та наукових колективах, як у вже згаданому центрі ядерних досліджень у Дубні під Москвою, Міжнародному банку економічного співробітництва, Міжнародному інвестиційному банку, "Агромаш", "Інтерхім", "Інтерметал", організації по співробітництву в галузі підшипникової промисловості²¹. НДР співробітничала в "Інтертекстильмаш", "Інтератоменерго", "Інтератомінструмент" і "Медуніон" - міжнародно-му господарському об'єднанні по ядерному приладобудуванню та ін.²³

Разом з Болгарією, Чехословаччиною, Монголією, Румунією, Радянським Союзом, Угорщиною, В'єтнамом та Кубою Німецька Демократична Республіка зробила свій внесок

¹⁶ Aussenpolitik der DDE, S. 13^.

¹⁷ Ausseawirtschaftsbeziehungen der DDE. - Berlin, 1973, T- 2, S.8.

¹⁸ Экономическое сотрудничество стран - членов СЭВ, 1981, № 3, с. II.
Aussenwirtschaftsbeziehungen der DDR, T. 2, S. 8.

²⁰ Aussenpolitik der DDE, S. 137.

²¹ Павлова-Сильванская М.П. 25 лет Германской Демократической Республике. - М., 1974, с. 41.

²² Кулінич І.М. Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму. -К., 1976, с. 73.

²³ Aussenwirtschaftsbeziehungen der DDE, T. 2, S. 7.

у дослідження космічного простору. При допомозі багь.іовзональної фотокамери "МК-6М", розробленої спеціалістами СРСР та НДР і виготовленої народним підприємством "Каря Цейс йена", успішно здійснюється зйомка з космосу поверент 'землі та акваторії світового океану²⁴.

НДР бере активну участь також в таких органах РЕВ, як Комітет по співробітництву в галузі планової діяльності, Комітет ради по науково-технічному співробітництву, Інститут РЕВ по стандартизації, Міжнародний інститут економічних проблем світової соціалістичної системи та ін.²⁵

Внесок економіки НДР у загальну справу соціалістичної інтеграції характеризується тим, що складається-предметна, подетально-вузлова та постадійна спеціалізація найважливіших галузей промисловості країни. Це дозволяє переходити до економічно вигіднішого й раціональнішого крупносерійного та масового виробництва, орієнтованого не тільки на внутрішній ринок, а й на ринок братніх соціалістичних країн.

Найважливішою галуззю промисловості НДР є машинобудування. На основі двосторонніх та багатосторонніх угод із соціалістичними країнами відбувається спеціалізація машинобудування НДР по виробництву окремих видів металорізальних верстатів, ковальсько-пресового обладнання, машин для поліграфічної промисловості, медичного устаткування, електронно-обчислювальної техніки, окремих видів суден тощо. Прикладом цього може бути угода між НДР та УНР в галузі верстатобудування, за якою НДР спеціалізується по випуску револьверних та вертикально-шліфувальних верстатів²⁶.

Величезне значення для важкого машинобудування НДР мають угоди про спеціалізацію та кооперацію з СРСР, за якими вона виробляє для Радянського Союзу риболовецькі, транспортні та науково-дослідні судна.

Інша важлива галузь промисловості НДР - хімічна - спеціалізується по виробництву продукції тонкого хімічного синтезу (лаків, фарб, м'яючих засобів, медикаментів та фотохімікалій), що призначається переважно на експорт. За останні роки в НДР помітно виросло виробництво полімерів, зокрема спеціальних пластмас; синтетичних волокон та каучуку. Завдяки тісному співробітництву з СРСР відбулися зміни в сировинній базі хімічної промисловості. Низькосортна вітчизняна вуглехімічна сировина замінюється нафтогазовою, одержаною з СРСР, що дозволяє перейти до більш прогресивної технології. Одним з найбільших нафтопереробних підприємств є завод у Шведті, до якого підходить північна гілка нафтопроводу "Дружба". Із Шведта протягнуто нафтопровід, котрий забезпечує сировиною другий найбільший комбінат країни - "Лейна-верке".

Визнанням високих досягнень республіки у розвитку хімічної промисловості є розміщення в Берліні координаційного центру по виробництву малотоннажної хімічної продукції - організації "Інтерхім". СРСР та НДР створили іншу двосторонню організацію "Ассофото", мета якої - подальша спеціалізація та розвиток фотохімічного виробництва .

При цьому значну віддачу дають використані Німецькою Демократичною Республікою кредити на розвиток машинобудування та хімічної промисловості, надані їй Міжнародним інвестиційним банком на початку 70-х років²⁷.

Швидкими темпами відбувається зростання таких прогресивних галузей промисловості, як електроніка й електротехніка, наукове приладобудування та оптика. Особлива увага приділяється розвитку виробництва засобів механізації та автоматизації, приладів, призначених для контролю й регулювання технологічних процесів, засобів обчислювальної техніки. Добре відомі такі великі підприємства, як комбінат "Роботрон", народне підприємство "Каря Цейс" та ін. НДР брала участь у роз-

²⁴ Правда, 1979, II сент.

²⁵ Кулінич І.М. Вказ. праця, с. 78.

²⁶ Павлова-Сильванская М.П. Указ. соч., с. 42-43.

²⁷ Там же, с. 44.

00 **Aussenwirtschaftsbeziehungen der DDE, T. 2, S. 8.**

робці єдиної системи електронно-обчислювальних машин третього покоління, що застосовується у всіх країнах соціалістичної співдружності .

В поточній п'ятиріччі згідно з директивами X з'їзду СЄПН якісний рівень та темпи зростання взаємних поставок будуть усе більше визначатися результатами кооперування в дослідженнях і виробництві. На першому плані тут стоїть розвиток мікроелектроніки» обчислювальної техніки та техніки автоматичного управління виробництвом, пластмас та хімічних волокон, верстатобудування й мікробіологічної промисловості, які визначають науково-технічний прогрес. Далі треба буде погодити випуск нових видів спеціалізованої продукції. У першу чергу це стосується матеріалів, машин та приладів, а також іншої готової продукції . Причому істотні кроки робляться в тих галузях науки і техніки, які у вирішальній мірі впливають і будуть впливати на зростання добробуту народу. НДР, наприклад, братиме участь у модернізації радянських підприємств легкої та харчової промисловості, а також у будівництві газопроводів в СРСР³¹.

Для НДР дуже важливою в участь у міжнародному поділі праці у сфері науки і техніки. При цьому за минулі роки докорінно змінився сам зміст науково-технічних зв'язків. Якщо раніше відбувався обмін головним чином результатами наукових досліджень, то сьогодні зростає значення спільних робіт учених. НДР бере участь у виконанні майже всіх договорів і угод (їх більше 30) про співробітництво в найважливіших галузях науки і техніки, укладених країнами - членами Й5В на кінець 70-х років. Вже наприкінці 1976 р. вона уклала більше 400 дво- та багатосторонніх угод з партнерами по РЕВ про спеціалізацію та кооперацію. Згідно з договорами виробляються товари, що становлять близько 1/3 експорту НДР у країни РЕВ³². У 1976 р. більше 80% державного плану країни по науці та техніці виконувались у тісному співробітництві з СРСР та іншими країнами - членами РЕВ на дво- та багатосторонній основі³³.

Для економіки країни величезне значення мають зовнішньоторговельні зв'язки. Близько 70% зовнішнього товарообігу НДР припадає на соціалістичні країни³⁴. За його обсягом вона посідає друге місце серед соціалістичних країн після СРСР, а по обсягу на душу населення - перше³⁵. При цьому Радянський Союз продовжує залишатися основним її партнером, на долю якого аршадає майже 40% всього товарообігу НДР. Таким торговим співробітником СРСР залишиться і в поточній п'ятиріччі (1981 - 1985 рр.)³⁶.

Одночасно відбувається розширення торгівлі НДР з іншими країнами соціалістичної співдружності. Поряд з СРСР найбільшими торговими партнерами НДР є ПНР та ЧССР. Згідно з угодами з братніми країнами про координацію п'ятирічних планів на 1981-1985 рр. взаємне постачання товарами за цей період зростає до 474,5 млрд. марок, що на 43,6% більше, ніж за минулу п'ятирічку. Слід відмітити, що обмін спеціалізованими та кооперованими виробами з 1976 р. зріс більше ніж удвічі, причому він зростає швидше, ніж торгівля з цими країнами в цілому. Виходячи з рішень X з'їзду СЄПН так має бути й надалі³⁷.

Результатом майже 500 дво- і багатосторонніх угод про спеціалізацію та кооперування виробництва стали створені спільними зусиллями виробы, які відповідають найвищим вимогам науки і техніки³⁸. Як підкреслив у Звітній доповіді ЦК СЄПН X з'ї-

Павлова-Сильванская М.П. Указ. соч., с. 44.

³⁰ *Neues Deutschland*, 1981, 15. April.

³¹ Правда, 1981, 7 окт.

³² *Aussenpolitik der DDE*, S. 137.

³³ *Dokumente zur Aussenpolitik der DDK*, S. 231.

³⁴ Правда, 1981, 12 апр.

³⁵ Павлова-Сильванская М.П. Указ. соч. * с. 47.

Правда, 1981, 12 апр.

³⁷ *Neues Deutschland*, 1981, 12. April.

³⁸ Проблемы мира и социализма, 1981, № 3, с. 23.

зду Генеральний секретар ЦК СЄПН Е.Хонеккер, "переваги цієї передової форми співробітництва ми бачимо саме у тому, що кожний окремих захід забезпечує взаємну вигоду і досягнення більшого економічного ефекту для народних господарств країн-учасниць"³⁹.

Оскільки НДР має невелику кількість власних сировинних ресурсів, але розвинуту переробну промисловість, цілком природна її особлива зацікавленість кооперувати зусилля саме у цій галузі. Крім того з тим, виконуючи рішення XXX сесії РЕВ, країна взяла курс на подальше розширення своєї енергетичної та сировинної бази, більш ефективного її використання, на що було виділено третину всіх капіталовкладень⁴⁰. При цьому постає необхідність шляхом інтенсивних пошуків та відкриття нових корисних копалин використовувати всі мінеральні ресурси власної території. Одночасно ведеться політика всебічної економії та раціонального використання вже наявних ресурсів, зниження енерго- та металоємкості виробництва. Вживаються всі заходи, щоб таку дорогу сировину, як нафта та імпортований газ використовувати в першу чергу для потреб створення штучних бар'єрів, технології високотемпературних процесів та задоволення потреб країни у паливі.

У сільському господарстві країни можливості задоволення потреб у продуктах рослинництва базуються на раціональнішому використанні кожного гектара сільськогосподарських угідь. При цьому обрано шлях інтенсифікації за допомогою проведення заходів по механізації, хімізації та меліорації. Разом з Польщею, Чехословаччиною та Угорщиною Німецька Демократична Республіка продовжує спеціалізуватися по виробництву машин для сільського господарства. Особливі зусилля спрямовані на всебічне поглиблення науково-технічного співробітництва з країнами - членами РЕВ в галузях рослинництва та тваринництва. Багато здійснюється заходів для задоволення потреб республіки у зерні, посівних матеріалах та племенній худобі.

В народному господарстві республіки вже зараз все помітніше відчувається конкретна користь від її участі у спільних капіталовкладеннях СРСР та інших держав - членів РЕВ, які спрямовуються на розширення енергетичної та сировинної бази, для збільшення видобутку нафти, природного газу, залізної руди, азбесту, а також виробництва целюлози⁴¹. У 70-х роках внесок республіки в цю загальну справу становив 10 млрд. марок.

Участь у капіталовкладеннях сприяла росту імпорту сировини у НДР з інших країн - учасниць РЕВ, що створило передумови невпинного збільшення обсягу промислового виробництва. Завдяки такій участі, наприклад, імпорт нафти з СРСР піднявся з 9 млн. т у 1970 р. до 19 млн. т у 1980 р., тобто зріс більше ніж вдвічі. Причому постачання це стабільне, тоді як у всьому світі забезпечення нафтою стає все більш нестійким⁴².

Якщо у 1973 р. НДР імпортувала з Радянського Союзу 0,7 млрд.куб.м. газу, то у 1980 р. постачання її газом досягло 6,5 млрд. куб. м⁴³. Це наслідок участі НДР у будівництві газопроводу "Сюз" від Оренбурзького родовища⁴⁴. Тепер радянський експорт покриває потреби народного господарства НДР у нафті на 90\$ і в природному газі - на 100\$⁴⁵.

У рамках соціалістичної економічної інтеграції НДР буде, - як відмітив у Звітній доповіді X з'їзду СЄПН Е.Хонеккер, - розширювати та поглиблювати економічне та науково-технічне співробітництво з усіма країнами - членами Ради Економічної Взаємодопомоги. Міцною основою для цього служать прийняті довгострокові цільові

³⁹ Правда, 1981, 12 апр.

⁴⁰ **Dokumente zur Aussenpolitik der DDR, S. 226.**

Проблеми мира и социализма, 1981, № 3, с. 22.

⁴² Там же.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Правда, 1981, 12 апр.

⁴⁵ Проблеми мира и социализма, 1981, № 3, с. 22.

програми на період до 1990 р., які одночасно уточнюють і доповнюють Комплексну програму країн - членів РЕВ. Завдання НДР, які витікають з цих довгострокових цільових програм, увійшли до п'ятирічного плану розвитку народного господарства республіки .

Отже, в галузі соціалістичної економічної інтеграції та участі в ній Німецької Демократичної Республіки зроблено чимало. Підписані за останній час країнами - членами ИЗВ угоди на 1981 - 1985 рр. та на більш тривалі строки є стабільною основою послідовного економічного зростання. Але ще більше має бути зроблено для вирішення величезних завдань 80-х років. Тому на засіданні XXXV сесії йди Економічної Взаємодопомоги були одногосно визначені нові завдання, виконання яких сприятиме розвитку економіки всієї соціалістичної співдружності і кожної держави, що входить до неї⁴⁷.

Трудячі НДР ставляться до реалізації цих планів з повним розумінням і докладають максимум зусиль для збільшення економічного потенціалу та підвищення авторитету як своєї республіки, так і співдружності соціалістичних країн. А це, в свою чергу, є вирішальною умовою збереження на землі миру. Мирний розвиток - це найважливіша передумова забезпечення народного добробуту, дальшого підвищення рівня життя трудящих в країнах соціалізму. Для досягнення цієї мети спрямовувалися і будуть спрямовуватися зусилля Соціалістично! єдино! партії Німеччини, всіх трудящих республіки.

Е. М. Кучменко

ПІДВИЩЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ ТРУДІВНИКІВ БОЛГАРСЬКОГО СЕЛА НА ЕТАПІ БУДІВНИЦТВА РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціальна політика на селі - складова частина аграрної політики Болгарської комуністичної партії (БКП) і всієї держави. Слід відзначити, що в широкому розумінні соціальна політика - дуже об'ємне поняття, яке охоплює керівництво всіма соціальними процесами у всіх сферах суспільного життя. В цьому розумінні і сама аграрна політика є складовою частиною соціальної політики. В даній статті вона розглядається в часто вживаному, вузькому розумінні, а саме, - як система заходів, спрямованих на підвищення миттєвого рівня сільськогосподарських трудівників.

Рішення X з'їзду Болгарської комуністичної партії (1971 р.) і прийнята на ньому Програма визначили новий етап в історії Болгарії - етап будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Ліквідація суттєвої різниці між містом і селом залежить від розвитку матеріально-технічної бази розвинутого соціалістичного суспільства, яка забезпечує умови для дальших змін у соціально-класовій структурі суспільства. Створюються передумови для все більшої спільності інтересів робітників, селян та інтелігенції. У Програмі БКП говориться, що завдання партії - розвивати ці передумови, посилювати спільність інтересів усіх соціальних класів і груп, своєчасно виявляти і переборювати виникаючі між ними суперечності, розвивати в них свідомість соціально-економічної та ідейної єдності .

Головний зміст політики БКП та соціалістичної держави стосовно села полягає в забезпеченні поступового перетворення сільськогосподарського виробництва в різновидність промислового виробництва шляхом впровадження промислових методів; підвищення прибутку сільського населення та зближення їх з робітниками та службовцями; поліпшення матеріальних і культурних умов трудящих селян; благоустрою села і побудови широкої мережі комунально-побутових, торговельних, медичних уста-

⁴⁷ Dokumente zur Aussenpolitik der DDR, S. 226.
4.7

¹ Правда, 1981, 7 июля.

¹ Програма Болгарської комуністичної партії. - Софія, 1974, с. 53.

нов. Болгарська комуністична партія, як віздаачалось на XII з'їзді БКП, завади ттяжядя розвиток соціалістичної економіки не самоціллю, а засобом більш повного задоволення матеріальних і духовних потреб народу, багатостороннього і гармонійного розвитку особи².

Широке застосування в сільському господарстві досягнень науки і техніки привело до суттєвої зміни рівня професійної кваліфікації та технічної підготовки трудящих села. Наукова організація праці є однією з основних елементів індустріального виробництва в сільському господарстві. Вона позитивно впливає на соціально-класову структуру населення, виявляє нові значні можливості для вирішення соціально-економічних та культурно-побутових проблем болгарського села.

Важливу роль в успішному виконанні завдань в процесі подолання відмінностей між містом і селом відіграють рішення грудневого (1972 р.) Пленуму ЦК БКП. Як містять цілісну програму підвищення життєвого рівня народу. В програмі були накреслені основні шляхи, темпи, засоби та форми досягнення мети. Був затверджений комплексний підхід до вирішення соціальних завдань на цілий етап побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Зокрема, в ній відмічалось, що турбота про людину завжди була і буде головним змістом політики партії, що постійне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб народу є основним законом і найвищою метою соціалістичного устрою³.

У виступі секретаря Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС) Г. Трайкова на спільному засіданні ЦК БКП і БЗНС (лютий 1973 р.) велика увага зверталась на підвищення народного благоустрою. Були накреслені шляхи дальшого росту реальних прибутків та життєвого рівня селян-кооператорів, поліпшення їх життєвих умов, удосконалення системи громадського обслуговування на селі. порушувались питання взаємовідносин між людьми та соціалістичної демократії, про вирівнювання відмінностей між містом і селом та ін.⁴

На сучасному етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства ці проблеми набувають більш тісного органічного взаємозв'язку з іншими важливими завданнями суспільного розвитку. їх вирішення - наслідок і одночасно умова зміни структури сільськогосподарського виробництва та інтенсифікації економіки, покликаних сприяти підвищенню громадської активності та політичної свідомості трудящих в цілому та сільськогосподарських робітників зокрема.

В період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства девіз "Все в ім'я людини, все для блага людини!", втілюваний в життя всією діяльністю партії, набув нового значення. Сільське господарство Болгарії спирається на потужну матеріально-технічну базу. В ньому працюють висококваліфіковані керівники та спеціалісти, досвідчені кооператори та робітники. Сприятливо відбивається на дальшому зростанні громадської праці в сільському господарстві більш повне використання сільськогосподарської науки як безпосередньої продуктивної сили. Саме на це звернув увагу листопадовий (1973 р.) Пленум ЦК БКП⁵. Для використання в сільськогосподарському виробництві найновіших досягнень науки потрібна висококваліфікована праця, яка ґрунтується на промисловій праці. В культурній політиці БКП першорядна роль відводиться підготовці спеціалістів, здатних активно проводити лінію партії.

Науково-технічна революція перед'являє все більш вимоги до системи освіти, до підготовки висококваліфікованих кадрів, спроможних швидко оволодівати новою

² Правда, 1981, 1 апр.

³ Живков Т. За последователно изпълнение решенията на десетия конгрес на БКП за повишаване жизненого равнище на народа : Доклад пред пленума на ЦК на БКП, състоял се на 11,12 и 13 декември 1972 г. - София, 1972, с. 5-6.

⁴ Националната програма за повишаване на народно благосостояние и зацачите на Българския земеделски народен съюз. - Земеделско знаме, 1973, 17 февр.

⁵ За издигане културата на селското стопанство на равнището на съвременните изисквания : Вршение на пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия. 28 - 29 ноември 1973 г. - Земеделско знаме, 1973, 4 дек.

технікою, та вносити свій вклад в її розвиток і вдосконалення. Відбуваються суттєві зміни в характері сільськогосподарської праці.

Виконання рішень квітневого (1970 р.) Пленуму ЦК ВКП про концентрацію і розвиток сільського господарства на промисловій основі знаходяться в центрі уваги первинних і окружних партійних та комсомольських організацій. У Вацленському окрузі із створенням аграрно-промислових комплексів (АПК) перед сільськими комсомольськими організаціями постали нові завдання, а саме - допомогти молоді правильно вибрати професію. Окружний партійний і комсомольський комітети успішно вирішували ці завдання. Була переглянута система освіти в сільськогосподарських училищах, технікумах у плані підготовки нових (якісно нових) фахівців, створювались курси по вдосконаленню кваліфікації механізаторів та ін,

З впровадженням механізації та автоматизації в сільськогосподарське виробництво значно полегшується праця сільськогосподарських трудівників, підвищується їх загальноосвітній рівень та технічна культура, що сприяє подоланню суттєвої різниці між розумовою та фізичною працею. Так, 85-90% дітей селян-кооператорів і робітників державних землеробських господарств охоплено середньою освітою, а 95% із числа тих, хто одержав обов'язкову 8-річну освіту, навчаються в гімназіях, технікумах, професійних та інших училищах⁷.

В сільському господарстві Народної Республіки Болгарії (НРБ) виріс численний загін наукових кадрів і фахівців різного профілю. Для сільської молоді широко відкриті двері у вищі учбові заклади, і особливо у сільськогосподарські. їм виділяються стипендії з фондів господарств. В НРБ існують два вищих сільськогосподарських учбових заклади з дев'ятьма факультетами з 25 спеціальностей, на яких у 1979/80 навчальному році навчалось 3850 студентів; сільськогосподарська академія, яка в 1972 р. відсвяткувала своє 50-річчя і буж нагороджена орденом Георгія Димитрова⁸.

Статистика показує, що на кінець 1979 р. 16% сільської молоді навчалось в середніх професійних училищах, 11 - в технікумах, 7 - у вищих учбових закладах, що готують спеціалістів для безпосередньої участі в сільськогосподарському виробництві.

У галузі підготовки фахівців для сільського господарства неабияку роль відіграє радянсько-болгарське співробітництво. При допомозі радянських учених і педагогів були створені **ВИЩЕ!** інститут механізації та електрифікації сільського господарства у м.Іусі, а такс.; кафедри механізації в сільськогосподарських інститутах імені Г.Димитрова в Софії та імені В.Коларова у Пловдиві. Інтенсивний обмін спеціалістами та механізаторами допомагає краще оволодівати новою технікою, найбільш ефективно її використовувати. "Це... е соціалістичний інтернаціоналізм на практиці",¹ - відмічалось на XIII з'їзді КПРС¹⁰.

Подальший розвиток і вдосконалення системи освіти має ще одне важливе соціальне значення. З підвищенням рівня освіти створюються можливості не тільки користуватися досягненнями сучасної культури, а й самим брати активну участь у створенні духовних цінностей. Велика роль при цьому відводиться збільшенню мережі закладів культури (бібліотек, читальних залів і т.д.). Матеріальна й фінансова допомога для них виділяється як з державних фондів, так і з коштів трудових кооперативних землеробських господарств (ТКЗГ)./

⁶ Іюбчев **Л.** Новите задачи на младежта в АПК. - Народно дело, 1970, 4 юли.

⁷ Йкономически тавот, 1974, 4 септ.; Костов И. Социално-икономически и културшо-битовк изменения в селото. - Икономшеа на селского стопанство, 1974, Jé 5, с. 35.

⁸ Димов Т. За подбора и възпитанието на младите специалиста в някой общини на русенски окръг. - дунавска правда, 1965, 17 септ.; 50 години в служба на селското стопанство. - Земеделско знаме, 1972, 4 ноем.; Статистически годишник на НРБ, 1976, с. 402; 1980, с. 433.

⁹ Статистически годишник на НЕБ, '1980, с. 427, 429, 435.

¹⁰ Матеріали XIII з'їзду КПРС. - К., 1981, с.9; Правда, 1981, 1 апр.

На кінець 1979 р. в селах Болгарії налічувалося 3003 кінотеатри, 5624 бібліотеки, 3739 читацьких клубів з книжковим фондом близько 20 тис. томів¹¹. На базі клубів-читалень ВКП, ВЗНС, Вітчизняний фронт, Дмитрівська комуністична спілка молоді організують гуртки, семінари, лекторії та різні освітні заходи для підвищення знань та фаху трудівників сільського господарства. Слід відмітити, що в сучасному болгарському селі читацькі клуби перетворилися у зв'язуючу ланку, завдяки якій досягнення культурної революції поширюються з міста у село.

У 500 селах створені музеї, що розповідають про минуле рідного краю, про участь місцевих жителів у антифеодальній боротьбі, у національно-визвольному русі, про партизанський рух в роки другої світової війни. Більш як 4000 сіл ведуть свій літопис¹². В болгарських селах існують сотні самодіяльних і спортивних колективів.

Внаслідок концентрації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва поширюється розподіл та спеціалізація самої праці. З'являються нові, невідомі раніше болгарському селу професії. В програмі ВКП записано, що в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства індустріалізація сільськогосподарського виробництва поступово приведе до скорочення абсолютного числа та питомої ваги селян-кооператорів і до значних змін у їх соціальному становищі. Селяни-кооператори все більше будуть зближатися з робітничим класом за умовами праці, засобами оплати, розмірами прибутків, соціальним страхуванням, соціальним становищем, психікою та побутом¹³.

Піднесення союзу робітничого класу з селянами-кооператорами на нову ступінь має велике значення у ході дальшого будівництва соціалізму.

Нині соціально-економічна природа трудівників села Болгарії повністю зумовлюється дальшою індустріалізацією сільськогосподарського виробництва та соціально-економічними передумовами, які створюються в аграрно-промислових комплексах (АПК). У зв'язку з розширенням загальнонародної власності швидко зросла абсолютна чисельність робітничого класу на селі, збільшилася його питома вага. У 1975 р. чисельність сільськогосподарських робітників досягла 535 555 чоловік проти 114 242 чоловік у 1957 р. Постійно зростає передовий загін трудівників села - загін механізаторів, котрий в найбільшій мірі зближає селян-кооператорів з робітничим класом. За характером їх праця є різновидністю праці індустріальної.

ВКП і уряд країни велику увагу приділяють питанням, пов'язаним з виробничим і ефективним використанням праці сільськогосподарських спеціалістів. Прикладом є окружний комітет ВКП і окружна народна рада в Г'єзграді, які приділяють велику увагу питанням навчання, виховання, підвищення кваліфікації сільськогосподарських фахівців і зростанню їх авторитету. Сільськогосподарські спеціалісти округу прагнуть не тільки точно й якісно виконати поставлені перед ними завдання, а й проявити творчу ініціативу в своїй роботі, відчутти велику відповідальність як організатора виробництва. Створена в Г'єзградському окрузі наук.ово-виробнича рада по сільському господарству під керівництвом академіка К.Братанова дала великі можливості, для прояву творчої ініціативи не тільки окремих спеціалістів, а й цілих груп і колективів. Науково-виробничі ради діють також при АПК, де різні фахівці виробництва працюють над вирішенням складних сільськогосподарських проблем.

Під керівництвом академіка П.Попова в АПК округу були поширені нові високоврожайні сорти деяких сільськогосподарських культур, які дали хороші результати.

¹¹ Статистически годишник на НЕМ, 1980, с. 446, 447, 448.

¹² Кюркчиев М. Новая болгарская деревня. - София, 1975, с. 44.

¹³ Программа Болгарской коммунистической партии, с. 54.

П'шлов И. Сельское хозяйство Болгарии на современном этапе. - София,

Сільськогосподарські фахівці округу беруть активну участь і в раціоналізаторському русі. За їхніми пропозиціями був впроваджений ряд пристосувань в сільськогосподарській техніці, що значно підвищило продуктивність праці в рослинництві й тваринництві¹⁰.

*

Відхід частини робочої сили, яка звільнялася в результаті механізації сільськогосподарського виробництва та технічного прогресу, в інші галузі народного господарства, зробили можливим більш повно використовувати працю сільськогосподарських робітників. Це є одним з головних факторів збільшення річної трудової зайнятості селян-кооператорів. Якщо у 1956 р. 70% зайнятих осіб у народному господарстві працювали в сільському господарстві, то у 1975 р. їх питома вага зменшилася до ЗС\$.

Слід відміти, що в рамках АДК існують найбільш «Гективні можливості надати плановий характер процесу міграції населення із села до міста шляхом безпосереднього зв'язку сільськогосподарського виробництва з промисловим.

Однією з форі допомоги міста селу є шефство промислових підприємств над виробничими кооперативами. В цьому виявляються цілком нові відношення між містом і селом, та велика політична, організаційна і виховна робота БКП, без якої, за словами В.І.Леніна, неможливо повести за собою село і спрямувати розвиток сільського господарства по соціалістичному шляху. "Місто давало селу при капіталізмі те, - відмічав В.І.Ленін, - що його (село) розбещувало політично, економічно, морально, фізично і т.п. Місто у нас само собою починає давати селу прімо протилежна"¹⁷.

Тепер робітничий клас Болгарії, трудящі селяни та трудова інтелігенція тісно згуртовані й життєво зацікавлені в успіху соціалістичного суспільства. Процеси індустріалізації сільськогосподарської праці мають велике значення для подолання суттєвої різниці між містом і селом. Розвиток сільського господарства в НРБ і зміни, які сталися в ньому, підтверджують слова Ф.Енгельса про те, що "знищення розриву між містом і селом не є утопією також і з того боку, з якого умовою його є якомога більш рівномірний розподіл великої промисловості по всій країні"¹⁸.

Таким чином, індустріалізація сільського господарства служить економічною основою для вирішення важливого соціального та політичного завдання - подолання суттєвої різниці між містом і селом, між робітничим класом і селянством. Наближення сільськогосподарської праці за умовами, характером і змістом до праці промислової, зростання кваліфікації й освіти кооператорів, побутове обслуговування трудящих села свідчать про інтенсивність процесу ліквідації основної різниці між робітничим класом і селянством, між містом і селом.

Найважливішою умовою піднесення життєвого рівня трудящих є постійне зростання обсягу національного прибутку. Радикальні зміни сталися за роки шостої п'ятирічки (1971-1975 рр.), під час виконання рішень Х з'їзду БКП та грудневого (1975р.) Пленуму ЦК БКП. Було приділено велику увагу проблемі наближення прибутків селян-кооператорів до прибутків робітників і службовців як одній з найважливіших передумов подолання суттєвої різниці між містом і селом.

З 1956 по 1971 р. реальні прибутки селян збільшилися в середньому за рік на 7,2\$, робітників - на середньорічна заробітна плата одного постійно зайнятого кооператора у 1960 р. Укладала 893 леви, у 1965 р. - 987, у 1970 - 1289, у 1975 - 1655, у 1979 р. - 1 аш левів. Заробітна плата в ТКСГ селян-кооператорів за 1971-1975 рр. в середньому збільшилася на 26,7%. Середній прибуток осіб, зайнятих в сільському господарстві, досяг у 1975 р. 93% прибутку робітників і служ-

¹⁵ Творчество и инициатива. - Работническо дело, 1976, 8 юни.

р 99. Социално-икономически и културно-битови изменения в селото
С. 281; Стабилен икономически възход. - София, 1976, с. 159. селото,

Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 45, с.350.

Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 290.

бовців*®. Це свідчить про велику турботу партії та держави про трудівників села.

Швидке зростання прибутків селян-кооператорів стало головною умовою підвищення життєвого рівня трудящих селян. В країні здійснені заходи в галузі соціального забезпечення сільськогосподарських трудівників, що є важливим надбанням соціалізму для болгарського селянства.

У 1965 р. Народні Збори НИ> прийняли закон, згідно з яким кожний селянин - член ТКЗГ після 20 років роботи в сільському господарстві одержує право на пенсію. Соціальне забезпечення кооператорів одержало дальший розвиток після I з'їзду ТКЗГ (1967 р.), на якому було прийнято рішення сплачувати гроші за тимчасову непрацездатність, нараховувати грошові надбавки до зарплати тим, хто має більше двох дітей, та надавати іншу допомогу²⁰.

В рішеннях грудневого (1972 р.) Пленуму ЦК БКП міститься науково обгрунтована стратегія, конкретні настанови та напрямки вдосконалення пенсійної справи. З прийняттям Народними Зборами (липень 1975 р.) змін у законі про пенсії, ліквідовано різницю в соціальному забезпеченні селян-кооператорів та робітників і службовців. З 1 липня 1975 р. всі кооператори мають право на пенсію згідно з розпорядженням, передбаченим законом про пенсії для робітників і службовців. Розмір пенсії селян-кооператорів визначається залежно від заробітної плати (так, як і доля робітників і службовців). Усунено різницю в мінімальних розмірах пенсії, вирівняно розміри пенсій по інвалідності внаслідок виробничої травми, професійної та загальної хвороби.

Соціальне забезпечення селян здійснюється державою і ТКЗГ. При розподілі прибутків кооперативних господарств виділяються кошти у спеціальний фонд для допомоги кооператорам по старості й у зв'язку з втратою працездатності. Розміри допомоги старим і непрацездатним кооператорам збільшилися з 74,7 млн. левів у 1960 р. до 382,2 млн. левів у 1980 р. Деякі ТКЗГ надають своїм кооператорам-пенсіонерам ще й щомісячну грошову допомогу в розмірі 10-20 левів, або ж забезпечують їх безкоштовним хлібом та іншими продуктами^{21*}.

Для здійснення єдиної соціально-побутової програми в рамках АПК було засновано фонд соціально-побутових заходів. Кошти в цей фонд надходять шляхом відрахувань із прибутків комплексу та його членів і витрачаються по єдиній програмі будівництва дитячих ясел та садків, громадських кухонь та їдалень, інтернатів, будинків відпочинку, спортивних споруд, надання допомоги бібліотекам, читальням та ін.

Таким чином, великі соціально-економічні зміни, що відбулися в сільському господарстві Болгарії внаслідок концентрації й спеціалізації виробництва, приводять до дальшого вдосконалення розподілу й наближення його до норм, установлених для робітників і службовців. Зроблено крок у розвитку болгарського суспільства на шляху соціальної однорідності.

Останнім часом кооперативні господарства виділяють кошти на забезпечення оплачуваних щорічних відпусток кооператорів. З 1967 р. члени ТКЗГ користуються оплачуваною відпусткою тривалістю II днів²².

Головне місце в соціальній політиці БКП і у використанні громадських фондів, споживання займає питання про підростаюче покоління. З 1 жовтня 1973 р. селяни-кооператори отримують місячні надбавки на дітей у такому ж розмірі, як робітники та службовці.

Т 9

Народная Республика Болгария. - М., 1974, с. 132; Стабилен икономически възход, с. 161, 162; Статистически годишник на НРБ, 1976, с. 78; 1980, с. 76.

Кивков Т. За высокоинтенсивное и эффективное сельское хозяйство. - В кн.: Материалы I съезда ТКЗХ, состоявшегося 28-30.Ш.1967. София, 1967, с. 49-51.

²¹ Статистически годишник на НРБ, 1980, с.88; Костов И. Социално-икономически и културно-битови изменения в селото, с. 31.

²² Проблемы развития сельского хозяйства социалистических стран Европы. - М., 1973, с. 174.

Велике соціальне та економічне значення мають поширення мережі дитячих установ! вирішення питання шкільних їдалень і буфетів, введення системи безкоштовного забезпечення шкільними підручниками. Держава виділяє значні кошти на будівництво різних ~~дитячих~~ установ на селі. Тільки за 1948-1971 рр. кількість дитячих ясел на селі збільшилась у 9,8 раз. У 1979 р. в селах Болгарії нараховувалось 4519 ясел і ~~дитячих~~ садків, які відвідувало понад 150 тис. дітей селян-кооператорів²³.

На селянське населення поширені майже усі види соціального забезпечення. Велика доля громадських фондів споживання виділяється державою на охорону здоров'я. Хурбота про здоров'я людини є частиною державної політики. НЕВ займає одне з перших місць за кількістю медичних установ у селах.

Великі зміни відбулися і в побуті сільського населення. У свій час В.І.Ленін відмічав велике значення покращення побуту селянства. Він говорив, що "питання про влаштування побуту величезної більшості населення - селянського населення - для нас питання корінне"²⁴.

Умови життя і побуту сільськогосподарських робітників суттєво впливають на результати сільськогосподарського виробництва та громадські відносини на селі. За роки будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в НЕВ значно підвищилась культура виробництва та побуту. ЕКП і уряд проводять курс на піднесення матеріального добробуту сільського населення, їх культурного рівня, на благоустрій сіл. Житлове будівництво в болгарському селі відбувається швидшими темпами ніж в місті. За останні 20 років в цілому по країні побудовано більше 1 млн. м² житлової площі із яких 700 тис. м² - у селах. За роки шостої і сьомої п'ятирічок завершилась суцільна електрифікація країни. 95% сіл Болгарії електрифіковано, 65% сіл мають свої водопостачання і каналізацію. Із збільшенням прибутків селян збільшується їх купівельна спроможність, ширше залучаються вони до цінностей культури.

Держава турбується про розширення торгової мережі з метою забезпечення сільського населення необхідними товаришами. Батальна кількість магазинів у селах збільшилась з 11 561 у 1960 р. до 15 061 у 1980 р. Нині у кожному селі є по 2-3 магазини. Споживчі кооперації в основних торговельних організаціях на селі. **ООН** реалізують близько 36% аацянаяаого товарообороту. В селах створюються універмаги, спеціалізовані магазини, торговельні будинки з кондитерськими, рестораном, спеціалізованими продуктивними та ярошловими магазинами²⁵. Характерною особливістю побуту сільських трудівників є задоволення їх потреб предметами культуріо-побутового призначення тривалого користування - холодильниками, меблями, пральними машинами, радіоприймачами, телевізорами та ін. На кінець шостої п'ятирічки в селах налічувалось більше 800 тис. радіоприймачів і більше 400 тис. телевізорів, а всього по країні - близько 25 тис. радіофікованих сіл і близько 500 тис. радіоточок²⁶. За останнє десятиріччя значно розширилась мережа побутового обслуговування на селі. З 1960 р. майже у 2,3 раза збільшилося число лазень і у 2 рази - перукарень²⁷.

ро

Статистический годишник на НИБ, 1980, с. 415, 485; Костов И. Социально-экономически и культурно-бытовые изменения в селото, с. 14.

²⁴ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 45, с.235.

²⁵ Прѣмов И. Истотжеските завоевания на българското село. - Икономически живот, 1974, 4 септ.; Ярка манифестация на монолитно народно единство. - Еаботническо дело, 1976, 28 май; Статистический годишник на ШБ, 1980, с. 335.

²⁶ Сколемезов С. За оце по-крепко международно кооперативно движение. - Икономически живот, 1974, 3 юли; Тодоров П. Эффективност и висока культура. - Еаботническо дело, 1976, 16 май; Кюркчиев М. Новая болгарская деревня, с. 41.

²⁷ Шмелев Г.И., Статодубровская В.Н. Социально-экономические проблемы развития сельского хозяйства европейских социалистических стран. - М., 1977, с. 206.

Політика повного задоволення матеріальних і духовних потреб болгарського народу є програмною, стратегічною, незмінним напрямом у діяльності БКП. Це зазначалось і у рішеннях грудневого (1972 р.) Пленуму партії. Кооператори вносять свій вклад у здійснення девізу "Вое в ім'я людини, все для блага людини!"²⁸.

На листопадовому (1973 р.) Пленумі ЦК БКП говорилося про піднесення культури сільського господарства на високий сучасний рівень. Вказувалося на шляхи здійснення тісно! інтеграції сільського господарства з іншими галузями болгарської економіки, які мають відношення до його розвитку²⁹. При цьому велика увага приділяється розвитку сільськогосподарської науки як безпосередньої продуктивно! сили.

В НРБ на етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства відбуваються суттєві зміни в умовах праці, в умовах життя і рівні культури сільських трудівників. У цих змінах активну роль відіграв аграрна політика БКП, яка розглядає зростання добробуту робітників сільського господарства як складову частину комплексної програми розвитку сільського господарства країни.

М. С. Д е р ж а л ю к
УЧАСТЬ УГОРСЬКИХ АНТИФАШИСТІВ У ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ РОБОТІ
ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В 1944 р.

На початку 1944 р. відбулися глибокі зміни на світовому театрі воєнних дій. Антифашистська коаліція після Тегеранської конференції зміцніла: СРСР, США і Англія вирішили спільними зусиллями розгромити фашистську Німеччину та її союзників.

У 1944 р. Червона Армія завершувала визволення території СРСР. Командування радянських військ приступило до розробки планів визволення від фашизму сусідніх з СРСР країн, в тому числі й Угорщини. Німецьке командування для зміцнення фронту перекинуло на схід значні резерви, в тому числі й угорські війська. Зокрема, І-шу угорську армію чисельністю понад 250 тис. чоловік. Вона зайняла оборону на рубежі Станіслав - Коломия.

Коли війська 1-го Українського фронту вийшли на позиції цього угруповання, виникла необхідність проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед солдатів та офіцерів хорватських військ.

У виконанні цього важливого завдання радянським політпрацівникам велику допомогу подали угорські комуністи та антифашисти.

За вказівкою Головного політичного управління Червоної Армії у квітні 1944р. ряд угорських солдат-антифашистів загальною чисельністю понад 100 чоловік було відряджено в район м. Бучач, де розташувався штаб 1-го Українського фронту. Сюди ж прибула група керівників Закордонного бюро Компартії Угорщини².

Угорських пропагандистів розподілили на дві групи. Перша група направилася в район Коломиї, а друга - в м. Бучач. Угорські пропагандисти готували і випускали листівки, вели антифашистську пропаганду серед полонених, перекладали на російську мову трофейні документи. У радіопередачах розповідали про становище на фронті, читали листівки, інші пропагандистські матеріали, а також звернення військовополонених до рідних та однополчан³.

²⁸ Изпълнението на декемврийската програма - дело на всяка дружба, на всяки сдружен земеделец. - Земедельско знаме, 1973, 13 февр.

²⁹ За издигане културата на селското стопанство на равнището на съвременните изисквания : Решение на пленума на ЦК на БКП 28-29 ноември, 1973 години. - Земедельско знаме, 1973, 4 дек.

* Adalekok a Hortby-hadsereg szervezetenek 4s haboru tevekenysegenek tanu-lmznoziszhoz (1938-1945).- Budapest, 1961, 231. old.

² Tarttortzneti Int^zet Archivuma (дали - PI.Arch.) H-p-116, 104. old.} H-g- 127., 8. old.

³ Ibid., 500, f., 2/863. o.e., 26. old.; H-s-233., 3.k., 2.old.

Матеріали радіопропаганди готувалися при безпосередній участі представників Закордонного бюро Комуністичної партії Угорщини. На початку травня 1944 р. угорські антифашисти розпочали систематичну роботу на всіх ділянках фронту, де розташовувалися хортистські війська. Основним засобом ведення пропаганди стали передачі, що транслювалися по фронтовому радіо, по радіо корпусів та дивізій.

Вся пропаганда була спрямована на те, щоб викрити і знешкодити антирадянську агітацію противника, розвіяти у солдатів безпідставний, нав'язаний фашистською пропагандою страх щодо поводження Червоної Армії з військовополоненими. Щоб викрити неправду, радянське командування з ініціативи угорських комуністів на фронті дозволило в травні близько 200 угорським полоненим повернутися назад у свої частини. Поки хортистське командування вжило заходів до ізоляції їх від солдат, вони встигли розповісти правду про полон. Хортистські солдати дізнались, що полоненим гарантують життя і повернення на батьківщину після закінчення війни, подають медичну допомогу. Подібні факти мали великий вплив на солдатів і офіцерів хортистської армії⁴.

Розповіді військовополонених про перебування у полоні заперечували хортистські вигадки про становище полонених в СРСР. Пропагандисти-антифашисти на фронті доводили ооддатам 1-ї хортистської армії, що безглуздо наслідувати трагічну долю 2-ї угорської армії, що загинула на Дону у січні-лютому 1943 р.

Вся пропагандистська робота влітку-восени 1944 р. була спрямована на те, щоб схилити солдатські маси хортистських військ залишити передові рубежі своєї оборони, повернутися на територію Угорщини і там виступити зі зброєю в руках проти фашистських окупантів⁵.

Поряд з досвідченими пропагандистами до роботи залучалися й ті угорські солдати, які нещодавно перейшли на бік радянських військ. Як правило, вони зверталися по радіо до своїх колишніх однополчан і закликали їх припинити війну на боці фашистів. "Я почав розмову з того, - пише один із антифашистів - що розповів, як у полоні мав можливість розібратися в усьому і зрозумів, що моє місце серед дійсних патріотів Угорщини. Хортисти нас, всю армію послали тому в Карпати, щоб до кінця війни залишитися на боці Гітлера. І так уже протягом трьох років ми проливаемо свою кров за інтереси німців. Дай нас досить було, що на Дону загинула 2-а угорська армія. Чому наступній гинути в Карпатах? А тому, - відповідає автор, - що німці в березні 1944 р. окупували нашу батьківщину і хочуть її перетворити на театр воєнних дій. Підставивши під удар Угорщину, німці хочуть цим самим запобігти знищенню фашизму в Німеччині. Фашисти грабують і спустошують нашу країну. Цього нам не потрібно, це не в наших інтересах. А тому, угорські офіцери і солдати, не воюйте за Гітлера. Ідіть додому і гоніть німецьких загарбників з нашої країни"⁶.

Важливими для пропагандистів були зустрічі з військовополоненими, які свідчили, що передачі радіо мають вплив на солдатів.

Крім радіопередач, в пропагандистській роботі угорських антифашистів важливе місце займали підготовка листівок, відозв та їх поширення серед солдатів хортистської армії. З середини квітня до середини травня було видано 35 листівок загальним тиражем 5,4 млн. примірників. За цей же період в Угорщину було відправлено віддрукованих 1430 листів солдатів, які здалися в полон радянським військам і розповідали про своє становище⁷. Але робота в цьому напрямі лише починалася. Згодом кількість листівок і їх тиражі значно зросли.

Велика роль у проведенні пропаганди на хортистські війська належала Задор-

⁴ Ibid., H-g-127.'» 4.old.; H-v-62., 17.old.

⁵ Ibid., 500.f., 2/863.0.e., 1,3.old.; 2/864. 30.old.

⁶ Ibid., H-s-233., 3-k., 4 - 5 . old.

⁷ Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне. - М., 1966, с. 413;

донному бюро Компартії Угорщини, представники якого тісно співробітничали з відповідними радянськими військовими органами, а також з колективами радіостанції імені Кошута, Московського радіо, редакції газети "Ігас Со". Постачання фронту пропагандистськими матеріалами зростало щомісяця. Так, наприкінці травня 1944 р. у розпорядження пропагандистів було відправлено літаком 300 тис. і поштою 20 тис. примірників газети "Ігас Со".

Дещо раніше угорські антифашисти на фронті вже отримали 10 тис. екземплярів цієї газети. Крім того на початку червня вони одержали з Москви 36 500 примірників "Фронтової газети у малюнках" німецькою мовою із⁸.

Готувались матеріали інформаційного характеру про важливі міжнародні події, промови діячів країн антигітлерівської коаліції. Все це відсилялося на фронт для угорських пропагандистів.

Все це допомагало їм проводити агітаційну роботу, а саме: давати постійну інформацію про хід війни в Європі, успіхи Червоної Армії, відкриття другого фронту, неминучий крах фашистської Німеччини, втрати угорських частин у боях 1944 р., про те, що Ічнянський уряд і Червона Армія прагнуть до встановлення дружніх відносин з угорцями, що між СРСР та Угорщиною не існує спірних територіальних питань.

Листівки, зміст яких відбивав основні напрямки пропаганди, видавалися тиражем 50-60 тис., а деколи й 100 тис. примірників і поширювалися серед угорських солдатів та офіцерів, справляючи на них певний вплив. Сигнали про невдоволення солдатських мас війною доходили аж до хортистського міністерства оборони. Начальник генштабу угорської армії в наказі для офіцерів від 4 серпня 1944 р., зокрема, відзначав, що в той момент, коли потрібна єдність всього населення, серед солдат зростає незадоволення війною, що негативно впливає на стан мирного населення. Крім того, з'являються повідомлення, що й офіцери поширюють антивійськові настрої і в тилу, серед мирного населення⁹.

Фашистська пропаганда будь-якою ціною намагалася втримати угорських солдатів на фронті. Поширювалися чутки про швидку наступну зміну фронтових частин і відведення їх у тил. Доводилось, що швидше повернеться додому не той, хто здасться в полон, а той, хто сумлінно виконуватиме свій військовий обов'язок. Пропаганда хортисти переконувала угорських солдатів, що німці захищають і їхні інтереси, а Червона Армія хоче знищити незалежність Угорщини¹⁰.

Але значна частина угорських солдатів не вірила цим вигадкам. Адже багато з них зрозуміли справжню мету війни ще тоді, коли в 1942-1943 рр. воювали на Дону. Там їм говорили те саме, посилаючи на вірну смерть. Влітку 1944 р. становище Угорщини значно погіршилося порівняно з 1942 р., та й політична свідомість угорських солдат набагато зросла.

Зросло незадоволення війною в угорській армії, збільшувалося і число тих, хто здавався в полон, тому хортисти вводили жорстокіші методи наведення дисципліни в армії. Солдати розповідали, що їх залякують офіцери польової жандармерії, попереджати, що в разі дезертирства членів їхніх сімей будуть розстрілювати, а тих, хто після війни повернеться з полону, віддадуть до воєнного суду, майно конфіскують¹¹. За спробу дезертирства хортисти розстрілювали або вшали втікачів перед строем. Крім того, німецьке командування під час боїв почало ставити хортистські частини між своїми, щоб перешкодити здачі в полон цілих групам¹².

⁸ PI.Arch.-, 500.f., 2/863.6.e., 10.old.J Pinter I. Magyar antifaszizmus es alienAlias.- Budapest, 1975, 506. old.

⁹ Hadtort^neti Intszet LevAltara (далі - HL). HM.VKP.1944, 64554/Eln., 6.old.

¹⁰ Re'vai I. hagyatfškai. ИГА Konyvtara. K<lzirattfr. MS 10467/c., 5. fiizete, 19-21. old.; PI.Arch., 500.f., 2/865.0.e., 6.old.

¹¹ R^vai I. hagyatekai... 19- old.

¹² Pinter I. Op.cit., 277-278. old.

Літом 1944 р., аналізуючи становища 1-ї хортистської армії, угорські комуністи вірно підкреслювали, що настрої солдатів в цілому антивоєнні, але пасивні. Серед офіцерів, мобілізованих із запасу, також спостерігалось незадоволення війною. Кадрові ж офіцери залишалися вірними присязі. Серед них було багато прихильників фашистів, а ще більше – вірних хортистам¹³.

Число полонених постійно збільшувалося, і угорські антифашисти пропагандисти особливу увагу приділили роботі серед них. Антифашистськи настроєні солдати й офіцери направлялися на навчання в антифашистські школи, викладачами в яких були пропагандисти-угорці¹⁴.

БУЛИ створені нові навчальні центри в Станіславі, Збаражі, Коломиї. Стрию, Самборі, Тарнуві. В процесі роботи серед полонених як в школах, так і в таборах угорські комуністи висвітлювали питання, пов'язані з війною, роз'яснювали що хортистська Угорщина діє проти Радянського Союзу з наказу фашистської Німеччини що війна проти СРСР несправедлива, загарбницька, війна ж радянського **народу** – справедлива, визвольна. Важливою формою агітаційно-пропагандистської роботи серед полонених були бесіди, під час яких роз'яснювалися питання про те, як почався Велика Вітчизняна війна, чи потрібно Угорщині захщати свої кордони аж до Дону, чому на фронт посилають частини, в яких основна маса селяни та робітники за походженням?

В кінці липня війська 1-го Українського фронту розпочали великий наступ в Карпатах. З цього часу перед угорськими комуністами постало важливе завдання ознайомити радянських солдатів і офіцерів з історією Угорщини, її економічним та політичним становищем, культурним життям, з деякими моментами у звичаях та побуті угорського населення. Комуністи Угорщини допомогли оволодіти навиками розмовної угорської мови групі радянських офіцерів, які згодом стали комендантами міст і районів Угорщини, визволених радянськими військами¹⁵.

В кінці серпня склалися сприятливі умови для **виходу** Угорщини з війни. Певрий з фашистською Німеччиною Румунії, Фінляндії та Болгарії мав вплив на правлячі *ола і в Будапешті. Угорські комуністи, які знаходились на 4-му Українському фронті, в цей період докладали усіх зусиль, щоб сприяти припиненню війни Угорщини проти гданського Союзу. Командування 1-ї угорської армії також вважало, що продовження війни суперечить національним інтересам. Про це знали в штабі 4-го Українського фронту. Було вирішено спробувати повернути 1-у угорську армію проти гітлерівців. У вирішенні цього питання допомогу радянському командуванню надали військовополонені угорські офіцери. 16 версія на зборах вони прийняли колективний лист до командування угорської армії, в якому закликали виступити проти німецьких окупантів, захистити незалежність Угорщини. Командування 4-го Українського фронту підтримало ініціативу полонених¹⁶.

Меморандум у вигляді листівок мільйонним тиражем оперативно розповсюджували на позиціях 1-ї угорської армії та серед мирного населення, гданські війська тимчасово припинили наступ. 24 вересня три офіцери, делегати від полонених, направилися до командуючого армією Бели Дальнокі Міклоша. В той же час три групи антифашистів по 15-20 чоловік в кожній в різних місцях перейшли лінію фронту, щоб переконати солдатські маси повернути зброю проти фашистів. Командуючий 1-ї армії прийняв делегацію, але конкретної відповіді не дав, а чекав дальших розпоряджень з Будапешта. Та столиця мовчала.

Т О /

14 Revai I. *hagyatekai...* 21. old.
HL. *Bekeelokeszito csoport anyaga*. A(III)3, 497. old.
Magyar Nemzet, 1974, 29 dec.; HL. *Pgy. Szu/589.*, 15-16. old.

Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. – М., 1974, кн. 2,

Антифашисти не заспокоїлися на цьому. На початку жовтня вони відправляли посланців до командуючого армією з аналогічними пропозиціями. І знову не отримала відповіді, тощо що командуючий 1-ї армії чекав тавшого наказу Хорті.

15 жовтня Хорті оголосив про припинення Угорщиною воєнних дій. Але в результаті державного перевороту, здійсненого за допомогою німецьких військ, регента було заарештовано, до влади в країні прийшла партія угорських фашистів на чолі з Салаші. А це означало, що Угорщина продовжувала залишатись на боці фашистської Німеччини.

Основна частина армії була вірною салашистам, проте її боєздатність різко падала, особливо серед частин, які перебували на фронті. 15 жовтня на бік Червоної Армії перейшло командування 1-ї угорської армії. З 20 по 30 жовтня 10 тис. солдатів дезертирували в тил, а 20 тис. організовано перейшло на бік радянських військ¹⁷.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, командування 2-го Українського фронту 23 жовтня віддало наказ розпочати активні бойові дії по визволенню Угорщини від фашистів. При штабі фронту була зосереджена переважна більшість угорських антифашистів-пропагандистів. Радянським військам на території Угорщини крім німецьких, протистояли відповідно 2- та 3-я фашистські армії загальною чисельністю більше як 480 тис. чоловік. В цей момент зросла роль агітаційно-пропагандистської роботи на фронті. Форми її проведення набули безкомпромісного наступального характеру і були спрямовані на викриття соціальної суті угорського фашизму. Велика увага приділялась роботі серед мирного населення. В травні 1944 р. загін пропагандистів-антифашистів нараховував 100 чоловік, а на початку 1945 р. він збільшився більше як у 5 разів.

Протягом жовтня угорські пропагандисти видали 80 листівок загальним тиражем 6 млн. примірників. Серед них більше 2 млн. угорською мовою, решта - німецькою. А всього на 2-му Українському фронті з жовтня 1944 р. по квітень 1945 р. було віддруковано більше як 120 листівок і відозв загальним тиражем 12 млн. примірників. Плідною була також робота в районах дій військ Українського фронту. Протягом грудня 1944 - квітня 1945 р. тут було видано 43 листівки угорською мовою тиражем 3,6 млн. примірників¹⁸. Крім цього силами Політуправління 2-го Українського фронту почали видаватися газети - "Кьозльонь", "Хірадо", "Хірек" і "Мадьор Уйпаг Хірадойо". Більшість тиражу поширювалися серед трудящих Угорщини. Друкувалися сотні відозв і розпоряджень командування Червоної Армії. Роз'яснення їх змісту населенню стало першочерговим завданням угорських пропагандистів.

Найбільш впливовою і популярною була газета "Мадьор Уйшаг"^{*}, яка почала виходити з 26 вересня 1944 р. Редакція її розташувалася у Львові, де була друкарня з латинським шрифтом. До складу редакції входили офіцери Червоної Армії, угорські інтернаціоналісти - Бела Іллеш, Теца Кашаї та ще сім угорців-антифашистів. Газета виходила тричі на тиждень. Метою її була інформація угорського населення про характер війни, становище на фронтах, визвольну місію Червоної Армії і висвітлення його завдань по ліквідації наслідків-війни. Значну кількість примірників газети радянські літаки розповсюджували на передових позиціях фашистських військ та в їх тилу. А коли радянські війська вступили на угорську територію, редакція переїхала в Дебрецен, до її складу увійшли нові співробітники.

У січні 1945 р. "Мадьор Уйшаг" почала виходити в Пешті. 2 лютого 1945 р. газета отримала нову назву - "Уй Со"[?]. Кількість членів редакції зросла. З ве-

¹⁷ История Венгрии. - М., 1972, т. 3, с. 259; НЛ. Ргу. Мо. 2577/Тгш. qu. 52. 220, 226. old.

¹⁸ Цушкаш А.И. Указ. соч., с. 467; История Венгрии, т. 3, с. 474; Во главе защиты Советской Родины. - М., 1975, с. 323; HadtörWnelmi Kó'zleményok, 1979. N 3, «7. old.

^s "Угорська газета"

* "Нове слово".

ресня 1945 р. по 4 квітня 1948 р. газета виходила щоденно, крім понеділка і допомагала справі відродження мирного життя в Угорщині.

Угорські пропагандисти-антифашисти, які перебували в рядах радянських військ, що визволяли країну, відіграли позитивну роль у встановленні демократичного ладу в країні. Багато труднощів зустріли вони на шляху створення народних органів влади. "Це не було простою справою, - згадує Каталін Санто, офіцер Червоної Армії, дочка відомого угорського комуніста-інтернаціоналіста Зольтана Санто, - адже серед населення Угорщини панувала анархія. Нам потрібно було допомагати створювати нові, місцеві органи влади, підбирати керівників різних установ, переконувати людей, що потрібно відновити діяльність шкіл, підприємств. Перед нашою невеликою групою угорських пропагандистів стояли найрізноманітніші завдання. Потрібно було переконати звільнене населення, що Червона Армія прийшла не завойовувати, а визволяти, що вона не ворог угорським трудящим, а в усьому готова допомогти їм у побудові нового, вільного життя. Довелося зустрітися з брехнею, з антирадянською пропагандою, яка проводилася серед населення. Але з радістю на душі, без втоми ми боролися за свою справу - демократизацію угорського суспільства" .

Угорські комуністи, політичні емігранти і антифашисти - колишні солдати хортистської армії, що брали участь у пропагандистській роботі на фронті у 1944 р., внесли певний вклад у боротьбу проти фашизму, у подолання тяжких наслідків війни. Саме вони одними з перших включилися у відновлення мирного життя, у створення угорських національних комітетів - органів демократичної влади в країні.

С. В. Чернявський

РАДЯНЬСКА УКРАЇНА У ПЛАНАХ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ"

Визначальним фактором сучасних міжнародних відносин є протиборство двох протилежних суспільних систем. Одним з найважливіших засобів у цій боротьбі стала зовнішня політика - свідомо діяльність правлячого класу і його представників, спрямована на досягнення певних цілей на міжнародній арені. Саме у зовнішньополітичній сфері відбуваються глобальні класові зіткнення нашої епохи. Буржуазні, ідеологи намагаються всіляко заглушувати класовий характер імперіалістичної зовнішньої політики, приховати її справжній зміст і призначення. Тому аналіз зовнішньополітичної діяльності імперіалістичних держав заслуговує на особливу увагу. Насамперед це стосується зовнішньої політики оплоту міжнародного імперіалізму - Сполучених Штатів Америки.

На початку 80-х років американське керівництво здійснило різкий поворот від розрядки до конфронтації з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Адміністрація Р. Рейгана знову приймає на озброєння застарілі догми "холодної війни". "Авантюризм, готовність ставити на карту життєві інтереси людства в ім'я своїх вузьких корисливих цілей - ось що особливо неприкрито проявляється в політиці найбільш агресивних кіл імперіалізму, - відзначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їзду КПРС. - Демонструючи цілковиту зневагу до прав і сподівань народів, вони намагаються зобразити визвольну боротьбу народних мас як прояв "тероризму". Вони справді поставили собі за мету досягти недосяжного - створити бар'єр на шляху прогресивних змін у світі, повернути собі роль 'вершителей долі народів'¹. Тим часом саме американський імперіалізм вже давно звів тероризм і підривну діяльність проти країн і народів, що встали на шлях прогресивних перетворень, у ранг державної політики. З особливою очевидністю це проявилось в найбільш напружений період "холодної війни" (1948-1960 рр.).

¹⁹ НЛ. Ргу. Szu/760., 11. old.

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. - К., 1981, с. 24.

"Холодна війна" була особливою формою класової боротьби імперіалістичної буржуазії проти світової системи соціалізму. Вона характеризувалася широким застосуванням з боку США та їх союзників засобів політичного, економічного, воєнного та психологічного тиску на СРСР та інші соціалістичні держави. Її кінцева мета полягала у знищенні соціалістичного ладу і реставрації капіталізму.

Тяжінський Союз був головним об'єктом "холодної війни" американського імперіалізму. В своїй антирадянській політиці американське керівництво основні зусилля спрямувало на підлив інтернаціональної єдності радянських республік, будувало далекосяжні плани розчленування нашої країни. Однією з ділянок застосування антирадянської політики США була Українська РСР.

Політику США проти Радянської України в період "холодної війни" необхідно розглядати в широкому історичному контексті глобальної антирадянської стратегії американського імперіалізму. Основу цієї стратегії становили зовнішньополітичні доктрини "стримування" та "визволення", які на протязі багатьох років визначали зміст і характер конкретних антирадянських акцій підливних установ (Ж проти Радянського Союзу та його невід'ємної складової частини - Української РСР).

Доктрина "стримування" комунізму (1947-1952 рр.), сформульована Дж.Кеннаном - американським дипломатом і істориком - була першою антирадянською зовнішньополітичною доктриною США. Розраховуючи, що СРСР буде неспроможний самостійно відбудувати народне господарство, зруйноване в результаті фашистської навали, що у радянському суспільстві виникнуть гострі суперечності, які, мовляв, призведуть соціалізм до краху, США розробили цілий комплекс політичних, економічних та ідеологічних заходів, основна стратегічна мета яких полягала в оточенні СРСР і країн народної демократії кільцем воєнно-політичних блоків. У межах політики "стримування" здійснювалися "доктрина Трумена" і "план Маршалла", створення агресивного блоку НАТО, економічна блокада соціалістичних країн, початок агресії США проти Народної Кореї. Її реалізація також супроводжувалася небувалою гонкою озброєнь під завісою міфа про так звану "радянську загрозу". "Часом, - як констатував американський історик Ф.Ніл, - ця ідея досягала форм національної параної"².

В рамках політики "стримування" влітку 1948р. на замовлення міністерства оборони рада планування політики держдепартаменту, очолювана Лж.Кеннаном, подала уряду доповідь "Цілі США у відношенні Росії". 18 серпня 1948 р. президент Г.Трумен затвердив її як цілком таємну директиву Ради національної безпеки під шифром ШБ-20/І. Директива націлювала амерпсанську зовнішню політику на створення таких умов, за яких СРСР капітулював би під тиском США і став би слабким у політичному, воєнному і психологічному відношеннях. Досягти цієї мети правлячі кола Сполучених Штатів намагались за допомогою розгортання широких підливних дій проти СРСР.

Були намічені два взаємопов'язаних варіанти дій - 'за умов миру і на випадок війни. За мирних умов ставилось завдання підливними діями спробувати повалити Радянську владу. На-випадок війни автори документа передбачали кілька варіантів "політичного врегулювання" з СРСР залежно від розвитку воєнних дій. Державному керівництву США було рекомендовано пред'явити Радянському Союзу ряд умов політичного, воєнного та економічного характеру. Серед політичних умов фігурували головним чином такі, що передбачали фактичне розчленування нашої країни (наприклад, відлив прибалтійських республік від СРСР).

Спеціальний розділ директиви був присвячений "долі" України. В ході спекулятивних міркувань на тему національних відносин між росіянам і українцями автори директиви продемонстрували повне нерозуміння соціалістичних суспільних відносин, не говорячи вже про відсутність найелементарніших знань з історії нашої країни. Стверджуючи, що, мовляв, "Україна не представляє чіткої і певної етнічної чи гео-

² *Struggle Against History / Ed. by N. Houghton. - New York, 1968, p. 22.*

графічної концепції", що відмінність українців від інших національностей, і насамперед від російського народу, полягає у "специфічному селянському діалекті (?!) та незначних відмінах звичаїв і фольклору у сільських районах", директива радила керівникам США. домогтися для України так званого "автономного федерального статусу". Правлячим колам США також рекомендувалось активно використовувати у підривної діяльності проти СРСР контрреволюційні емігрантські утручування українських буржуазних націоналістів та російських білогвардійців, однак не зв'язуючи себе будь-якими обіцянками на їх адресу відносно "державного устрою" нашої країни на випадок успішних для США наслідків війни з СРСР³.

У листопаді 1948 р. за наказом Г. Трумена директиву ЖБ-20/І було замінено модифікованою версією ШБ-20/4, яка в основному повторювала висновки попередньої директиви та орієнтувала спеціальні органи США зокрема на підбурювання та роздування націоналістичних настроїв серед народів гданського Союзу. Більш загальну настанову на провокування націоналізму в країнах світової системи соціалізму зафіксувала пізніше директива РНБ-58 (вересень 1949 р.) та її модифікація РНБ-58/2 (грудень 1949 р.), що намічали основи зовнішньополітичного курсу СЖ відносно європейських соціалістичних держав⁵.

У 1949 р. комітет начальників штабів розробив план ядерної війни проти Радянського Союзу, наміченої на 1957 р. Він дістав кодову назву "Дропшот". На початку війни передбачалось скинути на СРСР більш як 300 атомних і 250 тис. звичайних бомб, знищивши до 85% радянської промисловості. Особлива увага приділялась веденню "психологічної війни" та використанню "дисидентів" в гданському Союзі. Виходячи з посилки про те, що "місцевий націоналізм" "певних етнічних груп", зокрема на Україні, являє собою, мовляв, вразливе місце СРСР і може бути використаний у боротьбі проти гданської влади, автори "Дропшоту" закликали подати матеріальну допомогу "дисидентським елементам". Щодо "психологічної війни", то вона, як зазначалось у плані, "може бути надзвичайно важливим засобом сприяння дисидентству та дезертирству серед радянського народу, розкладу, створення розгубленості і дезорганізації в країні". Звідси і висновок авторів, що "психологічні операції" будуть найбільш ефективними проти "етнічних національностей" СРСР⁶.

У директиві ШБ-68, затвердженій Г. Труменом у вересні 1950 р., правлячі імперіалістичні кола намітили широку програму підривних антирадянських акцій. Вона включала як одне з основних завдань державних органів США "проведення відкритої психологічної війни з метою заохотити масову зраду гдам". Директива пропагувала "інтенсифікацію позитивних і своєчасних заходів і операцій таємними засобами і га лузі економічної, політичної та психологічної війни з метою спричинити і підтримати заворушення та повстання в обраних країнах-сателітах стратегічного значення"⁷. Директива ШБ-68 підтвердила основні висновки і рекомендації ШБ-20/І та ІІІБ-20/4

Найважливішою акцією правлячих кіл США у справі створення матеріальної бази підривної діяльності реакційної еміграції проти соціалістичних держав було прийняття американським конгресом у 1951 р. так званої "поправки Керстена" до "Закону про взаємну безпеку". Вона передбачала виділення 100 млн. доларів щорічно для підри-

³ Containment. Documents on American Policy and Strategy, 1945-1950 / Ed. by T. Etzold, J. Gaddis. - New York, 1978, p. 196-197, 199, 200-201.

⁴ Ibid., p. 209.

⁵ Ibid., p. 223; Foreign Relations of the United States, 1949. - Washington, 1976, vol. 5, P. 42-54.

⁶ Dropshot. The United States Plan for War with the Soviet Union in 1957 / Ed. by A. Brown. - New York, 1978, p. 241, p. 74-75; Яковлев Н.Н. ЦІУ против СССР. - М., 1980, с. 31-53.

⁷ Foreign Relations of the United States, 1950. - Washington, 1977, vol. 1, p. 285.

ної антирадянської діяльності і формування спеціальних підрозділів з контрреволюційних емігрантів для збройної боротьби проти соціалістичного ладу⁸.

Таким чином, в останні роки реалізації доктрини "стримування" у зовнішньополітичному курсі США сталися зміни, що свідчили про посилення його агресивного й авантюристичного характеру. Ці зміни все більше й більше відбивали сформовану тенденцію перенесення центра ваги у сферу підривної діяльності проти соціалістичного ладу поруч з одночасною підготовкою вирішального ядерного удару по соціалізму. "Всі наші зусилля по переозброєнню, - писав журнал "Форчун", - необхідно доповнити широкомасштабною кампанією політичної та ідеологічної війни, яка ставати-ме все запеклішою з ростом воєнної могутності..."⁹. Відбитком цієї тенденції було формування реакційними імперіалістичними ідеологами нової зовнішньополітичної доктрини - доктрини "визволення" народів соціалістичних держав від комунізму, що висунулася на перший план американської політики.

Зародження елементів доктрини слід віднести до перших повоєнних років, коли народи Східної Європи під керівництвом комуністичних партій розпочали корінні соціально-економічні перетворення. Залишки експлуататорських класів, фашистські недобитки, буржуазні націоналісти, різного роду відщепенці та зрадники, що влаштувалися у США та інших капіталістичних країнах, почали енергійно пропонувати свої послуги спецслужбам імперіалістичних держав як "експерти", поставляли кадри шпигунів і диверсантів. Ці люди, як відмічав Дж.Кеннан, часом впливали і на вищі ешелони державної влади. "Більшість з них, - писав він, - дуже хотіли радянсько-американської війни і силкувалися підштовхнути наш уряд в цьому напрямі... Недавні біженці, вони, проте, мали політичний вплив у Вашингтоні"¹⁰.

З'явилися і "теоретичні" концепції, що відводили емігрантським колам на Заході і залишкам контрреволюційного підпілля у соціалістичних країнах помітне місце в антирадянській стратегії США. Неабияку роль у розробці й поширенні цих концепцій відігравали, наприклад, такі реакційні "радянологи", як Дж.Армстронг, К.Менінг, В.Лмитришин та ін. Вони намагалися підвести "теоретичну" базу під антирадянську діяльність реакційної еміграції з СРСР насамперед зарубіжних організацій українських буржуазних націоналістів з точки зору їх найбільш ефективного використання спецслужбами США¹¹.

Доктрина "визволення" була прямим продовженням і логічним розвитком доктрини "стримування". Політика "визволення", підкреслював Г.Моргентау, повинна розглядатись як "логічне продовження політики "стримування"¹². Навіть сам Дж.Кеннан вказував, що "стримування" і "визволення" - це "дві сторони однієї медалі"¹³. Дійсно, агресивну і реакційну природу обох доктрин споріднювала їх загальна основа - антикомунізм, антирадянщина. Їх "теоретичний" багаж складала наклепницькі вигадки про "тоталітарну" суть соціалістичного ладу, "радянізацію" країн народної демократії, "світову комуністичну змову" та "експорт революції". Різниця проявлялася лише у тактиці боротьби проти світової системи соціалізму. "В той час, як теорія "стримування" підходила до розв'язання цього імперіалістичного завдання з глобальних позицій, приділяючи першорядне значення необхідності "консервації" капіталістичного ладу за межами соціалістичного табору, - як цілком слушно відмічає В.Ф.Петровський, - теорія "визволення" зводила все значення боротьби

⁸ American Foreign Policy. Basic Documents, 1950-1955. - Washington, 1957, vol. 1, p. 3060-3061.

⁹ Fortune, 1950, Oct., p. 68.

¹⁰ Kennan G. Memoirs, 1950-1963. - Boston Toronto; 1972, p. 98.

И Armstrong J. Ukrainian Nationalism, 1939-1945. - New York, 1955; Manning C. Twentieth-Century Ukraine. - New York, 1951; Manning C. Ukraine Under the Soviets New York, 1953; Dmytryshin V. Moscow and the Ukraine, 1910-1953. - New York, 1956; etc

¹² American Diplomacy in a New Era. - Notre Dame, 1961, P. 79»

¹³ Kennan G. Realities of American Foreign Policy. - Princeton, 1954, p. 112.

проти світової системи соціалізму до негайної реставрації капіталізму в державах Східної Європи, що стажа на шлях соціалізму"⁴.

Один з головних постулатів доктрини "визволення" полягав у тезі про "нетривалістський" соціалістичний лад в СРСР і країнах народної демократії. "Немає нічого природного в сучасній політичній та економічній організації Східної Європи, - стверджував Г.Робертс. - Це багато в чому штучна споруда"¹⁵. Апологети "визволення" цілком серйозно вважали, що серед трудящих соціалістичних країн панують антикомуністичні настрої і маси "дозріли" до контрреволюційних виступів. Вони розглядали уряди соціалістичних держав як апарати, що "тримають владу проти народної волі". Це, за їх міркуванням, означало, що до народів цих країн можна було апелювати через голови їх урядів і "говорити про них як про кандидатів на остаточне визволення" .

Просторікуючи, таким чином, про "глибоке незадоволення" соціалістичним ладом і зараховуючи великі групи людей до своїх потенціальних спільників, імперіалістичні ідеологи мали на увазі не широкі маси трудящих - головну рушійну силу соціально-економічних перетворень, а залишки контррх водачії, недобитки експлуататорських класів, відщепенців і зрадників. Доктрина "визволення" орієнтувала правлячі кола США на всебічну підтримку такої категорії осіб. "В штанах розгрому комуністичної держави, - вказував Дк.Бернхем, - один з головних ідеологів "визволення", - операції, що здійснюються за допомогою визвольних рухів біженців, повинні відігравати головну роль... Наша мета полягає у максимальній актизації цих рухів і координації їх стратегії для концентрованого удару..."¹⁷.

Реалізацію політики "визволення" Дк.Бернхем планував здійснити двома етапами. На першому спробувати скоротити соціалістичну систему до кордонів Радянського Союзу 1939 р. Для цього він пропонував з першого-ліпшого пристойного приводу і в будь-якій формі визнавати "вільні" емігрантські "уряди" або "національні комітети" і під їх прапорами приступити до створення збройних формувань для боротьби проти соціалізму. На другому етапі Бернхем рекомендував правлячим колам США приступити до реставрації капіталістичного ладу в самому гданському Союзі. "Якщо ми приймемо логіку політики визволення, - писав він, - ми повинні вважати, що її ціль поширюється не тільки на країни, що були загарбані після 1939 р., але й на всі народності, що входять до складу Радянського Союзу, на неросійські народи, а також і на саму Росію". СРСР, за Бернхемом, планувалось розчленувати на кілька міні-держав, які пізніше були б об'єднані у так звану "Східноєвропейську федерацію" під егідою американського монополістичного капіталу¹⁸.

"Теоретичні" настанови Бернхема застосовував у практичній політиці один з найреакційніших діячів США Дж.Ф.Даллес. Він намітив конкретні форми і заходи реалізації політики "визволення", запропонувавши контрреволюційному підпіллю в країнах народної демократії різні форми підривної діяльності. Це насамперед "пасивний опір", "відмова від співробітництва з владою", "промисловий саботаж". Даллес сформулював загальний сценарій, за яким повинно було б здійснюватися "визволення". Основний його зміст полягав у тому, що "Голос Америки" та інші центри "психологічної війни" почали б активне підбурювання населення в соціалістичних країнах до опору народній владі, запевняючи його в моральній підтримці з боку СЖ. Це, мовляв, приведе до виникнення "рухів опору". За допомогою "приват-

теоржи (ДНІ. - М., 13/4, С. О-о. * Антикоммунизм - идеологическая основа внешнеполитических

Roberts H. *Russia and America: Dangers and Prospects*. - New York, 1956. p. 196.

Reitzel W., Kaplan M., Coblenz C. *United States Foreign Policy. 1946-1955*. - Washington, 1956, p. 162.

¹⁷ Burnham J. *The Coming Defeat of Communism*. - New York, 1950, p. 219.

¹⁸ Burnham J. *Containment or Liberation?* - New York, 1953, p. 224, 226-228-235.

них організацій" типу "національного комітету за вільну Європу", твердив Даллес, буде легко консолідувати ці "рухи" і організувати матеріально-технічне постачання контрреволюціонерів, скидаючи з літаків усе необхідне для проведення підривної роботи. Ці акції, на думку Даллеса, приведуть до розкладу соціалістичної системи і вимушеного відступу радянської влади із Східної Європи .

Як бачимо, автори доктрини "визволення" вважали за необхідне добитися знищення соціалізму двома заходами - в першу чергу ліквідувати соціалізм у Східній Європі, а потім і в СРСР. У зв'язку з цим доцільно розібратися в термінах "визволення" і "відкидання", що широко застосовуються в науковій літературі з міжнародних відносин. Дуже часто ці терміни використовуються як синоніми, що визначають одну й ту саму американську агресивну зовнішньополітичну доктрину. На нашу думку, це не зовсім вірно. Під "відкиданням" реакційні ідеологи, очевидно, розуміли лише перший етап практичного здійснення політики "визволення", тобто реставрацію капіталістичного ладу в соціалістичних країнах Східної Європи. Подібне "скорочення" світової системи соціалізму планувалось досягти за допомогою прямого воєнного тиску, демонструючи загрозу так званої "масової відплати" з боку США, а також активною підтримкою і контрреволюційних елементів в соціалістичних країнах.

Другий етап політики "визволення", на думку її апологетів, повинен був розпочатись уже після ліквідації соціалізму в Східній Європі. Саме на цьому етапі імперіалістичні політики планували перейти до безпосереднього знищення соціалістичного ладу в СРСР. Тому своїм головним вістря політика "визволення" була спрямована на провокування й роздмухування антирадянських настроїв в республіках Ічнрянського Союзу, особливо в тих районах, де соціалістичні перетворення були розпочаті перед війною, а саме - в західних областях України та Білорусії, в республіках Прибалтики. На базі уцілілих у перші повоєнні роки жалюгідних націоналістичних банд, які були залишені німецько-фашистськими спецслужбами для підривної діяльності в радянському тилу, автори політики "визволення" планували створити в нашій країні сили так званої "внутрішньої опозиції". Одночасно з цим планувалась підготовка до формування підривних підрозділів з числа відщепенців і закордоном.

Конкретний план у цьому відношенні запропонував конгресу США у 1951 р. Ф.Р. Барнетт. Він планував сформувати своєрідний антикомуністичний експедиційний легіон з емігрантів слов'янського походження з метою "визволення" "поневоле-них народів" СРСР. В "слов'янський легіон" мали ввійти п'ять парашутних дивізій з числа українських, прибалтійських та балканських націоналістів, зрадників-власівців, "ветеранів" армії польського генерала Андерса та інших "біженців" із соціалістичних країн. Барнетт рекомендував включити "легіон" у військову структуру НАТО і організувати його бойове навчання; зосередити керівництво "легіоном", розвідку, матеріальне постачання та стратегічне командування в руках американських офіцерів, а вирішення оперативних питань передати емігрантам. На випадок війни Ф.Р.Барнетт передбачав за допомогою американської авіації скинути на парашутах підрозділи "легіону" на територію країн народної демократії, на Україну, в Прибалтику та республіки азійської частини СРСР, де вони почали б підривну роботу в радянському тилу. Потім планувалось визнати емігрантські контрреволюційні "уряди у вигнанні" і розпочати широку "психологічну війну" як один із засобів "психологічної підготовки" населення соціалістичних країн до американської інтервенції і дій "легіону"²⁰. Узгоджені підривні акції "легіонів" і сил внутрішньої контрреволюції, на думку ідеологів "визволення", повинні були б привести до заколотів і повстань у соціалістичних державах, а також до створення сприятливих умов для розгортання збройної інтервенції НАТО.

¹⁹ **New York Times**, 1952, 28 Aug.

²⁰ **congressional Record**, 1951| 16 Aug., p. a5457-A5458; 16 May, p. a 3186-3187.

"Перехід від капіталізму до комунізму є ціла історична епоха, - підкреслював В.І.Ленін. - Поки вона не закінчилась, у експлуататорів неминуче лишається надія на реставрацію, а ця нація перетворюється у спроби реставрації"²¹. Практичне втілення доктрини "Визволення" - наочний тому приклад.

У першому ж виступі на посту державного секретаря Лж.Ф.Даллес звернувся до ворогів соціалістичного лапу в СРСР і країнах народної демократії: "... ви можете розраховувати на нас"²². Пізніше, розшифровуючи справжнє політичне значення цієї та інших за Даллеса, журналіст С.Сулцьбергер констатував: "Розмови про "визволення" мали на увазі, що Сполучені Штати готові при необхідності підтримати силою будь-яку контрреволюцію в Європі"²⁵.

Підривна діяльність американського імперіалізму проти соціалістичних держав у рамках доктрини "визволення" (1952-1961 рр.) представляла широкий комплекс акцій, до підготовки і здійснення яких були залучені майже всі ланки державного апарату США. Проте головну роль у їх реалізації відігравали спеціальні та розвідувальні служби.

У законі про національну безпеку, за яким у США було створено ШБ і Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), останньому, крім "звичайної" розвідувальної та координаційної діяльності, наказувалось "виконувати будь-які інші розвідувальні функції, що мають відношення до забезпечення національної безпеки". Під "іншими функціями" малися на увазі таємні операції, спрямовані на дестабілізацію і повалення режимів, небажаних для американського імперіалізму. "Координація зусиль американської розвідки не є основним завданням ЦІУ..., - відмічали В.Маркетті і Дж.Маркс. - Його робота полягає у проведенні таємної зовнішньої політики уряду"²⁵. Насамперед це стосувалось країн соціалізму.

У 1948 р. ЗЧДА національної безпеки розробила особливу директиву НІВ-ІО/2. "Таємні операції,- визначалось у документі,- включають будь-яку таємну діяльність, пов'язану з пропагандою; з економічною війною; з превентивними прямими діями, включаючи саботаж, протидію саботажу, підривні роботи та евакуацію; з підривною роботою проти ворожих держав, - включаючи допомогу підпільним рухам опору, партизанам і визвольним групам біженців, а також підтримку місцевих антикомуністичних груп в країнах вільного світу, що знаходяться під загрозою"²⁶.

Проголошення доктрини "визволення" офіційним курсом американського уряду на міжнародній арені підняло цю діяльність до рівня державної політики. Таємні операції відтепер перетворюються у головний інструмент антисоціалістичної політики США і набувають глобального характеру. Саме на 50-і роки припадає активізація таємних підривних операцій, визнає Г.Рбзицький, один з колишніх співробітників ЦРУ, який брав безпосередню участь у плануванні і проведенні шпигунсько-диверсійної діяльності проти СРСР, в тому числі і проти нашої республіки.

Головною мішенню таємної підривної діяльності американських спецслужб став Радянський Союз. Різко посилилась активність американської розвідки. У 50-і роки число шпигунів та диверсантів, виявлених на радянських кордонах, збільшилось у 1,5-2 рази порівняно з довоєнним часом²⁸. Кадри для антирадянських операцій спецслужби вербували серед білогвардійської та буржуазно-націоналістичної української, білоруської та прибалтійської еміграції.

²¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 37, с. 252.

²² Time, 1953, 9 febr., p. 11.

²³ New York Times, 1956. 18 Apr.

²⁴ The Truman Presidency / Ed. by A. Theoharis. - New York, 1979, p.27.

²⁵ Marketti V., Marks J. The CIA and the Cult of Intelligence. - New York, 1979, p. 119.
Containment..., p. 127.

²⁷ Rositzke H. The CIA's Secret Operations. - New York., 1977, P. 154.

²⁸ Часовые советских границ. - М., 1979, с. 160.

Агентуру, відібрану цими спецслужбами, відправили "навчатись" в американські та англійські розвідшколи, створені у Західній Німеччині. Такі школи американської розвідки існували у Мшхені, Ба дери ех офені, Кауфбойрені, Обербейрені. Агентуру навчали стрибати з парашутом, закладати міни, працювати на радіостанції, підробляти документи, фотографувати військові об'єкти тощо. Підготовлену агентуру засиляли до гданського Сонззг .

У травні 1951 р. на територію Української РСР було скинуто групу американських агентів-хіарашутистів з 4-х чоловік на чолі з представником так званого "закордонного центру" Організації українських націоналістів (ОУН) Охримовичем. Вони мали завдання встановити регулярний зв'язок з розвідцентром у США і створити умови для прийому нових агентурних груп, які готувались за кордоном³⁰. У тому ж році на Радянську Україну був закинтий М.Матвієйко – один з ватажків "закордонних частин" ОУН. Він також мав завдання англійської розвідки налагодити зв'язок з керівництвом оунівського "підпілля" та передати шпигунським групам нові вказівки стосовно диверсій проти СРСР³¹. З аналогічними завданнями в УРСР були закинті у 1952-1959 рр. інші групи агентів американської, англійської та західнонімецької розвідки з числа українських буржуазних націоналістів³².

Крім збирання шпигунських відомостей про СРСР, американські й англійські розвідники та ватажки зарубіжних українських буржуазно-націоналістичних центрів орієнтували агентуру на фабрикування "даних", які свідчили б про наявність "організованого підпілля" на території УРСР. Такий міф, за їх розрахунками, повинен був виправдати існування реакційних емігрантських організацій на Заході і послужити стимулом для надання імперіалістичним спецслужбам нових коштів для антирадянської діяльності.

Так, у серпні 1952-р. перед відправкою чергової шпигунсько-диверсійної групи американських парашутистів на територію УРСР ватажки націоналістів М.Лебедь і І.Гриньох провели з її членами спеціальний інструктаж. їм передали заздалегідь підготовлену фальшивку – надруковане на машинці звернення до президента США із поздоровленням з нагоди обрання його на цей пост. Звернення мало бути передане по радіо за кордон після обрання Д.Ейзенхауера на пост президента за підписом керівництва "організованого оунівського піяпілля на Україні" .

Та наміри націоналістичних ватажків зобразити о-рвмі антирадянські акції, до того ж інспіровані на території СРСР західними спецслужбами, як результат "дій підпілля", були марні. "Те, що провідники ОУН за кордоном у своїх звітах іноземним розвідкам та в пресі називали "націоналістичним підпіллям", мало жалюгідний вигляд, – визнавав один з колишніх націоналістичних керівників В.Галаса. – Повністю втративши будь-які зв'язки між собою та із зовнішнім світом, одинокі бойовики безцільно відсидаувалися в схронах, поки їх не сягала караюча рука народу"³³.

Цей очевидний факт вимушені визнати навіть і самі співробітники американської розвідки. Операції ЦЕ7, що мали на меті організацію й укріплення напіввійськових "рухів опору" у Східній Європі, зокрема на Україні, зазнали повного краху³⁵. Г.Розицький вказує, що закидання агентів-парашутистів на територію СРСР практично припинилося у 1954 р. внаслідок великих втрат та Мізерних результатів³⁶.

Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970, с. 172.

³⁰ Сергеев Ф. Из истории агентурной разведки СДПА против Советского Союза. – Военно-исторический журнал, 1969, № 6, с. 124.

³¹ Матвієнко М. Чорні справи 34 ОУН. – К., 1962.

³² Чередниченко В. Анатомія зради. – К., 1978, с. 236-250; Небесний В., Малисевич В., Дагур Ю. ОУН – ярмарок по продажу шпигунів. – Львів, 1962; Яремко М., Геранг І., Стефак Ю. На світлу дорогу. – Львів, 1962; Галаса В., Бисага І. За велінням совісті. – К., 1963.

³³ Яремко М., Жилавий І., Стефак Ю. Вказ. праця, с. 42-43.

³⁴ Галаса В., Бисага І. Вказ. праця, с. 21.

³⁵ Marketti V., Marks J. *Op. cit.*, p. 126.

³⁶ Rositzke H. *Op. cit.*, p. 38.

Більше того, останнім часом навіть офіцери оперативного складу ЦІУ визнають успіхи радянських органів державної безпеки у справі ліквідації шпигунсько-диверсійних груп. Наприклад, Пір де Сільва, що в свій час очолював оперативний відділ ЦРУ, був вимушений визнати ефективність роботи радянських органів безпеки і заявити, що внаслідок їх успішних операцій американська розвідка "майже не мала будь-яких здобутків у формі агентури в межах СРСР..."³⁷.

Крах шпигунсько-диверсійної діяльності проти Радянської України наочно продемонстрував повну неспроможність антирадянських планів "холодної війни". Марність сподівань імперіалістичних політиків на "народне повстання проти комунізму", на міфічні "рухи опору" всередині нашої країни було доведено масовими провалами буржуазно-націоналістичної агентури західних розвідок. В Радянському Союзі не існувало соціального ґрунту для діяльності іноземних розвідок. Тому і "теорія" зовнішньополітичних директив Вашингтону, і практика підривної роботи імперіалістичних розвідок проти СРСР і Радянської України зазнали повного краху.

О . В . П а в л ю ч е н к о

З ІСТОРИЇ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ СЛАВІСТІВ РОСІЇ З ВЧЕНИМИ-СЕРБІЇ

Наукові зв'язки між вченими Росії та Сербії - важливий аспект суспільних відносин обох країн. У кінці XIX на початку XX ст. вони досягли особливо високого рівня розвитку¹. Істориками Радянського Союзу та Югославії досить повно вивчені російсько-сербські наукові зв'язки 60 - початку 80-х років XIX ст.², а більш пізній період вивчений недостатньо. Немає робіт, присвячених науковим відрядженням російських вчених у Сербію, участі сербських учених в діяльності наукових товариств Росії. В даній статті ми зупинимось лише на деяких аспектах російсько-сербських наукових зв'язків кінця XIX - початку XX ст.

Інтерес до вивчення історії та культури слов'янства, прагнення до зближення зі спорідненими народами у вчених Росії були дуже великими. Одні з них поділяли погляди Герцена і Чернишевського про вільний і самостійний розвиток слов'янських народів. Ці вчені належали до лівого, демократичного напрямку. Серед-вчених-славістів, які займалися в досліджуваний період сербською проблематикою, найближчими до цього напрямку були О.М.Піпін та П.А.Ровінський. Вплив їх робіт був особливо сильним серед демократичної молоді.

Крім О.М.Піпіна та П.А.Ровінського.-до сербської проблематики звергаються такі відомі вчені, як О.І.Соболевський, М.Н.Сперанський, О.І.Яцимирський та ін. Ними написані наукові праці, що одержали визнання не лише на батьківщині, а й у Сербії.

В кінці XIX на початку XX ст., як і раніше, велике значення для розвитку російсько-сербських наукових зв'язків мали поїздки та наукові відрядження вчених Росії в Сербію. Як правило, вони виїжджали в порівняно довгострокові відрядження з відвіданням кількох слов'янських країн. Однією з таких країн була Сербія, яку неодмінно включали до свого маршруту славісти Росії. Під час поїздок та відряджень у цю країну вчені Росії працювали в архівах та бібліотеках; на зустрічах з сербськими вченими обговорювали новітні досягнення слов'янознавства обох країн; обмінювалися думками з цілого ряду питань, що цікавили обидві сторони; домовлялися про обмін науковими виданнями. Встановлені під час таких

³⁷ Martin D. *Wilderness of Mirrors*. - New York, 1980, p. 60.

¹ Лаптева Л.П. Основные линии развития научного славяноведения в России в XIX - начале XX в. - Вестник Московского университета. Серия 8. История, 1977, № 2 ж с. 58 •

² Бабович М. Сто лет русистике в Сербии. - Русский язык за рубежом, 1978, № 3, с.84-85; Бочкарева С.И. Русско-сербские общественные связи 1878-1885 гг. : Автореф. дис. ... *кац.* ист.наук. - М., 1977, с. II9-125.

поїздок зв'язки між вченими Росії та Сербії не припинялись ще протязі багатьох років. Вчені цих країн підтримували відносини через листування, обмін книгами.

В період, що розглядається (1886-1903 рр.), Сербію відвідали вчені Росії. Одним з них був спеціаліст у галузі порівняльного мовознавства слов'янської філології та історії професор Казанського університету Олександр Іванович Александров. Під час літнього 1890 р. відрядження в Сербію Александров займався вивченням "живої сербської мови... в округах Белградському, Валевському, Шабацькому, Крагуевацькому, Нишському й частково Піротському та Брянському"³. Після повернення на батьківщину він подав до міністерства народної освіти детальний звіт про проведені дослідження говорів Сербського королівства. З нього видно, що Александров вивчив вісім (з 17-ти) округів Сербії, після чого в нього склалась "досить повна картина західних, південних і північносхідних говорів сербських"⁴. Поряд з тим, у звіті Александров відзначив, що ним ще не вивчені "особливості сербського говору, пограничного з болгарським"⁵. Для закінчення розпочатих у 1890 р. досліджень сербських говорів і для "вивчення побуту південних слов'ян"⁶, Александров клопотав про повторну, більш довгострокову поїздку в Сербію та Болгарію⁷. Згідно з архівними документами, таке відрядження було внесено до плану міністерства народної освіти⁸.

З дещо іншою науковою метою неодноразово в 90-х роках XIX ст. Сербію відвідав відомий славист М.Н.Сперанський (1863-1938). Під час поїздки 1892 р. молодий вчений зібрав матеріал, що ліг в основу перших узагальнюючих статей, виданих в 1896 р. : "Сербські хронографи і російський, першої редакції" та "Поділ історії російської літератури на періоди і вплив російської літератури на кшталт слов'янську". Після видання цих праць М.Сперанський знову відбув на Балкани. Перш за все він звернув увагу на вивчення югослов'янських рукописів, що зберігалися в бібліотеках Сербії та Болгарії.

Влітку 1897 р. Сперанський майже півтора місяця знаходився в Белграді, де працював у Народній бібліотеці та в бібліотеці Академії наук, . Його увагу привернула Народна бібліотека, з якою він був знайомий раніше. У виданому в "Вістях Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині" звіті про поїздку М.Сперанський писав, що Народна бібліотека в Белграді - "одна з найбільших з усіх південнослов'янських бібліотек, але, як і інші, шло розроблена: місцеві вчені, зайняті іншими науковими питаннями, в основному місцевого характеру, мало цікавляться питаннями по старій загальній південнослов'янській та російській літературах, якщо не враховувати праці С.Новаковича, І.Дучича..."⁹.

Відзначаючи багате зібрання рукописів бібліотеки (близько 600 номерів), Сперанський разом з тим відмічав й труднощі, з якими доводиться зустрічатись дослідникам під час роботи. Це насамперед відсутність каталога, невпорядкований інвентарний опис та ін. Але таке положення, на думку М.Сперанського, повинно невдовзі змінитися на краще "з призначенням на посаду іншого бібліотекаря Г.С.Джорджевича, учня І.В.Ягича"¹⁰. Закінчуючи опис своєї праці в Белградській Народній бібліотеці, Сперанський констатує, що головними "споживачами рукописного матеріалу за-

³ Центральний державний історичний архів СРСР, ф.733, оп. 150, спр.766, арк.41.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Там же, арк. 52.

⁹ Сперанский М.Н. Заметки о рукописях белградских и софийской библиотек. - Известия историко-филологического института кн. Безборудко, 1898, № 16, с.75-76.

¹⁰ Там же, с. 1.

¹¹ Там же.

гального характеру являються іноземні вчені, насамперед російські, які дійсно знаходять там багато цікавого для себе матеріалу"¹². В цих словах звучить гордість за славистів Росії, які своєю працею в бібліотеках та архівах Сербії в кінці XIX ст. відкрили багато нових оригінальних джерел з історії сербського народу, російсько-сербських культурних зв'язків.

Другою бібліотекою, де працював в 1897 р. М.Сперанський, була бібліотека Академії наук. М.Сперанський відмітив нове поповнення бібліотеки зібранням рукописів і паперів Вука Караджича, з яких головний інтерес становить листування Вука Караджича, що надав багато цікавого з історії наших наукових відносин з слов'янством за це століття"¹³.

Під час відрядження М.Сперанський зустрічався з багатьма сербськими вченими, в тому числі з професором слов'янської філології Великої школи в Белграді Л.Стояновичем і філологом С.Томичем. Між Сперанським та цими сербськими вченими на основі наукових інтересів зав'язалося надалі листування, через яке вчені інформували один одного з питань, що становили взаємний інтерес, домовлялися про надсилання наукової літератури. Їм, С.Томич в листі від 5 вересня 1897 р. просив М.Сперанського надіслати йому зібрання лекцій Фортунатова, про які вони говорив під час зустрічі в Сербії"¹⁴, водночас він питав, чи надруковані вже "рукописи Потєбні"¹⁵. І.Стоянович інформував Сперанського в листі від 11 жовтня 1897 р. про проведення в Сербії святкувань ювілея Вука Караджича, цікавився, чи було проведено в Росії подібне "засідання на честь Вука". В цьому ж листі І.Стоянович обіцяв прислати Сперанському звіт про Вукові торгества.

Поїздки М.Сперанського в Сербію дуже допомогли йому в науковій роботі. Дослідивши оригінальні рукописні матеріали в архівах та бібліотеках Белграда, Крагуєваця та інших сербських міст, М.Сперанський у своїх наступних працях зробив ряд важливих висновків про історію російсько-югослов'янських зв'язків середньовіччя, взаємовплив літератур. Як відзначала радянський вчений Ю.Д.Беляєва, з ім'ям М.Сперанського "слід зв'язувати відкриття другого російського впливу на літературу південних слов'ян у-XVI-X'/II ст. .

Наукові поїздки в Сербію здійснив у кінці XIX ст. київський славист, професор університету Т.Д.Флорінський (1854-1919). У відділі рукописів Державної публічної бібліотеки імені Салтикова-Щедріна в особистому фонді Флорінського зберігаються три книжечки "Короткого щоденника подорожей 1886 й 1898 рр." в Сербію. Вивчення цих записів має певний інтерес для характеристики російсько-сербських зв'язків кінця XIX ст.

В 1886 р. Т.Флорінський під час тривалого відрядження відвідав Белград,¹⁶ Загреб, Новий Сад, Карловаць та ряд інших міст на Балканах. Поїздка київського вченого почалася в міста Нові-Сад - культурного і наукового центру сербів, що жили на території, яка входила на той час до складу Австро-Угорщини. В цьому місті Флорінський налагодив відносини з багатьма сербськими вченими, такими, як Сандич, Вучетич, Хаджич"¹⁷. Він відвідав книжкові магазини й відзначив, що кращим з них є магазин Йочича і Поповича"¹⁸. Київський славист познайомився з секретарем

¹² Там же.

¹³ Там же, с. 2.

¹⁴ Документы к истории славяноведения в России (1850-1912). - М., 1948, с.184.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, с. 185. /

¹⁷ Там же.

¹⁸ Беляева Ю.Д. Литературы народов Югославии в России: Восприятие, изучение, оценка. Последняя четверть XIX, начало XX в. - М., 1979, с. 53.

Відділ рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна, ф. 818, спр. 16.

²⁰ Там же, к. 2, арк. 25, арк. 35.

²¹ Там же, арк. 25.

"Літопису Матиці Срдскої Хаджичем, котрий розповів про діяльність матиці, подарував кілька книг і просив Флорінського прислати історію літератур Порфір"ева²². В щоденнику Флорінський зробив запис, що Хаджич-людина досить приємна, вивчає російську літературу²³. Відзначив Флорінський у своїх записах і професора Савдича, який переклав "Горе з розуму", поставлене невдовзі в місцевому театрі²⁴.

З Нові-Саду Флорінський виїжджав на тиждень в Карловаць, де вивчав у місцевому архіві "старі грамоти сербських королів, волошинських воєвод"²⁵. На шляху до міста Флорінський познайомився з професором Тодоровичем, бесіди з яким продовжилися потім у сербській столиці²⁶.

28 березня Т.Флорінський приїхав у Белград, де пробув близько двох тижнів і спілкувався з сербськими вченими. Двічі він зустрічався з видатним сербським етнографом, істориком, географом та педагогом М.Мілічевичем, якого звільнили з поста міністра внутрішніх справ "за русофільство, що виявилось в відправці сербів в Петербурзьку академію". Під час перебування в Белграді Флорінський зустрічався з Й.Бошковичем, ректором Академії, який займався тоді виданням власних творів; С.Бошковичем, професором Великої школи; П.Сречковичем, видатним істориком; професором С.Тодоровичем, почесним членом російської Академії мистецтв та з іншими сербськими вченими²⁸. Познайомився Флорінський і з міністром освіти Кунджичем, котрий розповів київському вченому про наступну реорганізацію Сербського Вченого Товариства в Сербську Академію наук, про стан справ у системі народної освіти країни.

Під час зустрічей з сербськими вченими проходив жвавий обмін думками з різних питань розвитку слов'янознавства, досягалися домовленості про обмін літературою. Після особистого знайомства з багатьма сербськими вченими, з їх роботою, Флорінський відзначив у щоденнику і ті прогалини, що мають місце у вивченні ними старої сербської літератури: "Дивно, що в Сербії немає людей, які займаються старою сербською літературою й мовою. Чудова колекція рукописів Народної бібліотеки все ще чекає дослідника. Мало слідкують сербські вчені і за російською науковою літературою".

В щоденнику Флорінський дає стислі характеристики сербським вченим Вуковичу, Ковачевичу, Новаковичу, архимандриту Никодиму Мілошу¹.

В 1898 р. Т.Флорінський знову відвідав сербську столицю. Він побував у Великій школі, де мав бесіду з професором М.Станоевичем, зустрівся з професором Каліком, відвідав М.Мілічевича. На зустрічі у Й.Ристича Флорінський обговорював його останню працю - "Дипломатична історія Сербії"³³. В гостях у митрополита Інокентія мова йшла про політику Мілана, церковні справи³⁴.

Під час поїздки по Сербії Флорінський придбав книги, що його цікавили, зустрічався з сербами, які навчалися в Росії. Так, київського славіста проводжали додому Пецобич і Ніколаевич, випускники російських учбових закладів³⁶.

22 Там же.

23 Там же, арк. 36.

24 Там же, арк. 26.

25 Там же.

26 Там же, арк. 40.

27 Там же, арк. 41

28 Там же. арк. 44.

29 Там же, арк. 43.

30 Там же, арк. 42-43.

31 Там же, к. I, арк. 8.

32 Там же, арк. 10.

33 Там же, арк. 9.

34 Там же, арк. II.

36 Там же.

Поїздки Т.Д.Флорінського в Сербію в 1882, 1886 і 1898 рр. відіграли позитивну роль у розвитку й зміцненні російсько-сербських наукових зв'язків кінця XIX ст. Безпосередні контакти з провідними сербськими вченими, обмін думками, вивчення архівних документів – все це сприяло створенню нових наукових праць з історії та культури сербського народу, що внесли вагомий вклад у справу дальшого розвитку вітчизняного слов'янознавства. Т.Флорінський зміцнив на довгі роки особисті зв'язки з багатьма провідними сербськими вченими, його кореспондентами в Сербії були О.Белич, С.Бошкович, С.Їіовакович, Т.Остоїч та ін. Слід відзначити, що саме Флорінським у цей період були написані в Росії всі основні критико-бібліографічні статті, що містили аналіз новітніх югослов'янських видань, матеріал для яких у значній мірі був зібраний київським професором безпосередньо під час поїздок у Сербію³⁷.

Крім названих вище вчених, ще цілий ряд російських науковців здійснили поїздки в кінці XIX на початку XX ст. в Сербію, яка все більше притягувала до себе увагу наукових кіл Росії. Нам відомо, що в наукових відрядженнях та поїздках по Сербії в цей період побували П.Ровінський, П.Лавров, В.Корабльов, І.Смирнов, А.Степович, М.Халанський, К.Вадченко, П.Кулаковський, П.Сирку, М.Ястребов та ін.

В свою чергу, сербські вчені з великим бажанням приїздили в Росію для роботи в бібліотеках, архівах, для зустрічей з провідними славістами. Тривале наукове відрядження в нашу країну в 1890 р. мав славіст-філолог, пізніше професор Великої школи Л.Стоянович. Метою його досліджень було вивчення давніх сербських рукописів що зберігалися в бібліотеках Петербурга, Москви, Києва та Одеси. Стоянович зустрічався з багатьма російськими вченими, які надали сербському колезі допомогу в пошуках матеріалів, що його цікавили. В звіті про відрядження Л.Стоянович висловив подяку О.Піпіню і І.Бичкову в Петербурзі, М.Сперайському, М.Тихонравову, Д.Лебедеву і С.Долгову в Москві, М.Петрову в Києві, ректору Новоросійського університету в Одесі С.Ярошенко та іншим вченим і працівникам бібліотек за надання їм-/ допомоги під час роботи³⁹. Зібраний у Росії матеріал Л.Стоянович використовував у майбутніх працях⁴⁰.

В 1905-1904 рр. в касовому відрядженні в Росії був молодий сербський історик М.Вукичевич, який досліджував з архівах Петербурга матеріали з історії Першого сербського повстання⁴¹. В ?ееН ХJfgrnwaK зазнайомився з Відомими славістами П.Лавровим та О.Яцимирським.з.якими пізніше листувався⁴². В цей же час в московських архівах, працював директор Белградського архіву М.Гаврілович⁴³.

В 1886-1903 рр. в Росії аобувадї і інші сербські вчені, такі, як А.Васильєвич, С.Новакович, П.Сречконич, С.Бошкович, О.Белич, Ст.Станоевич, С.Томич, І, Радонич та ін.

В російсько-сербських наукових зв'язках кінця XIX – початку XX ст. розвивалась і така важлива форма спілкування науковців, як участь учених Сербії в роботі різних товариств Росії. В 1892 р. при Московському університеті в складі археологічного товариства була створена спеціальна слов'янська комісія, яка об'єднувала багатьох провідних славістів. Важливе місце в діяльності комісії займала сербська тематика, з доповідями з якої виступали А.Хаханов, М.Сперан-

о/

* 6; I 8 9 Й Є г а П і і f і s і : № Ж - Л й I 8 8 8 ' * 7; 1891'й 7; 1980.

³⁸ Л.Сто/анови^ . Стари српски хрисуовули, акти, биографите, летописи, типичи, поменици/записи и др. – Београд, 1890, с. I.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же, с. 444.

Неделжовий В. Прописка Сто; ана Новаковия и Валтазара Богишия. – Београд, 1968, с. 164.

⁴² М.ВукиченичаП.Лаврову зберігаються в архіві АН СРСР (Ленінград), ф. 284; О.Яцимирському в ВДАЛІ (Москва), ф. 584."

⁴³ Неделжовий В. Прописка ..., с. 164.

ський, М.Соколов⁴⁴. Дослідження вчених слов'янської комісії одержали позитивну оцінку сербських наукових кіл. І.Гдонич на сторінках "Літопису Матиці Српської" відзначав її заслуги в справі вивчення давніх сербських пам'ятників мови та літератури⁴⁵.

Діяльність слов'янської комісії викликала великий інтерес і в наукових колах слов'янських країн. В засіданнях комісії брали участь сербські, хорватські, чеські та словенські вчені. На одному з таких засідань у березні 1898 р. виступив О.Велич, який розповів "про сербську літературну задругу"⁴⁶. Філолог С.Томич також виступав на засіданні комісії. Драматург Д.Іліч розповів про творчий шлях С.Мілетича, дав позитивну оцінку його вкладу в науку про слов'ян .

Певний внесок у розвиток російсько-сербських наукових зв'язків кінця XIX - початку XX ст. зробив російський археологічний інститут в Константинополі (РАІК), заснований в 1895 р. відомим ученим-візантологом, славістом та археологом Ф.І.Успенським.

Вчені інституту підтримували широкі зв'язки з багатьма науковими товариствами та установами як в Росії, так і за кордоном. У перший же рік свого існування РАІК встановив відносини з Сербською Академією наук у Белграді і Югослов'янською Академією наук та мистецтв в Загребі, а також з окремими вченими Сербії⁴⁷. З 1896 р. інститут видавав "Вісті російського археологічного інституту в Константинополі", обмінювався цим та іншими виданнями з Сербською Академією наук і "Матицею Српською"⁴⁸. Сербські книги та журнали надходили в бібліотеку РАІК не лише від наукових організацій, а й від окремих вчених Сербії⁴⁹.

Сербські вчені неодноразово виступали з науковими повідомленнями на найрізноманітніші теми на засіданнях РАІК. Про роль міст у розвитку соціального та політичного життя різних народів, зокрема сербського, говорили С.Новакович та І.Радонич⁵⁰, "про школи в Греції та Сербії під турецьким пануванням" розповів вченим інституту В.Георгієвич .

Вчені Сербії цікавились тематикою досліджень, що проводились інститутом. У спільних наукових дослідженнях у 1902 р. брав участь професор М.Вукичевич . Сербські науковці, які підтримували відносини з РАІК, були й першими інформаторами свого наукового середовища про діяльність інституту. Так, І.Еадонич друкував у "Літописі Матиці Српської" огляди матеріалів, що виходили в "Вістях російського археологічного інституту в Константинополі .

За активне співробітництво з вченими інституту сербського істошка С.Новиковича було обрано почесним членом РАІК⁵¹, а керівник інституту Ф.Успенський, в свою чергу, був обраний почесним членом Сербської Академії наук.

⁴⁴ Лаптева Л.П. Славянская комиссия Московского университета (1892-1915). - Вестник Московского университета. Серия 8. История, 1979, 1 6, с. 57-69.

⁴⁵ Летопис Матице Српске, 1902, кн . 213, св. 3, с. 151.

⁴⁶ Там же .

⁴⁷ Там же .

⁴⁸ Известия русского археологического института в Константинополе. - Одесса, 1896, т. I, с. 21, 45 (далі - Известия...).

⁴⁹ Там же. - София, 1902, т.8, вып. 1/2, с.336; 1900, т.6, вып.2/3, с. 478.

⁵⁰ Там же, 1898, т.3, с.228; 1900, т.6, вып. 2/3, с.479; 1904, т.9, вкп.1/2, с. 410, 430.

⁵¹ Там же, 1900, т.6, вып. 2/3, с.398-401.

⁵² Там же, с. 408-417.

⁵³ Там же. - Одесса, 1897, т.2, с. 4-8.

⁵⁴ Там же. -Софія, 1904, т. 9, вып. 2/2, с. 397.

⁵⁵ Летопис Матице Српске. - Нови Сад, 1900, кн. 202-203, св. 2/3; 1901, кн. 209, св. 5; 1903, кн. 218, св. 2.

⁵⁶ Известия... - София, 1900, т. 2, вып. 2/3, с. 398.

Крім названих наш Слов'янської комісії при Московському університеті з» РАІК, сербські вчені брали участь в роботі й інших наукових товариств Росії, зокрема Археологічного, Географічного та Філологічного в Петербурзі .

В досліджуваний період вчені Росії звертали велику увагу на розповсюдження та популяризацію в країні творів учених Сербії. Вони рецензували ці праці в пресі, сприяли їх перекладу і друкуванню в російських виданнях. Звичайно, рецензії на роботи сербських учених-істориків і філологів виходили в провідних наукових журналах Росії і присвячувались найбільш важливим та цікавим працям.

Автором багатьох рецензій був В.М.Корхаблов. У "Вістях Відділення російської мови і словесності Академії наук" в 1899 р. він надрукував рецензію на третє видання сербського словника В.Караджича, доповненого і виправленого Л.Стояновичем. В.М.Корхаблов відзначав, що "нове видання Дукова словника це безумовно цінний внесок у сербську наукову літературу"⁵⁸. В цьому ж журналі російський вчений видав ще ряд рецензій на книги І.Ристича, Ж.Сішча та інших сербських учених.

Привертала увагу вчених Росії також наукова діяльність¹ відомого сербського історика, представника романтичної школи Панті Сречковича⁵⁹.

Неодноразово вчені Росії писали рецензії й на праці відомого сербського літературознавця, лінгвіста, письменника і перекладача С.Новаковича, який написав у кінці 90-х років XIX ст. на початку XX ст. роботи "Законник Стефана Душана", "Гічков мир", "Відродження сербської держави", що зберегли наукове значення і донині. Відгуки на твори С.Новаковича писали П.Ровінський і Т.Флорінський⁶⁰.

Активну участь у рецензуванні робіт сербських учених на рубежі двох віків брали також П.Кулаковський, А.Степович, В.Качановікий, О.Яшимирський та інші вчені-славісти Росії.

Як і російські вчені, їх сербські колеги з великою увагою слідували за появою в Росії нових досліджень з історії та літератури слов'ян, проте політичне становище в самій Сербії не завжди дозволяло їм регулярно друкувати в періодичних виданнях королівства рецензії на праці славістів Росії. Тому дуже часто сербські вчені висловлювали свої думки про праці дослідників Росії в листах до них⁶¹.

Більша частина рецензій на роботи російських вчених була надрукована в сербському журналі "Літопис Матиці Српської", який виходив у м.Нові-Сад. На сторінках цього видання з рецензіями виступали завідувач кафедри історії Сербії Великої школи С.Станоевич, професори О.Велич, Т.Остоїч, Й.Радонич, Й.Протич. Вони рецензували роботи П.Ровінського, П.Лаврова, М.Соболевського та ін. В журналі розглядалися й головні російські періодичні видання.

Увагу сербських дослідників привертала перш за все фундаментальні праці славістів Росії. Так, в кн.202 "Літопису Матиці Српської" за 1900 р. С.Станоевич опублікував ґрунтовну рецензію на працю ніжинського професора В.Качановського "Історія Сербії з половини XIV до кінця XV ст.", що вийшла в 1899 р. в Києві. З рецензій на роботу А.Степовича "Нариси історії сербохорватської літератури" виступив у журналі Р.Врховац⁶². У кінці XIX на початку XX ст. більшу частину рецензій на роботи російських вчених, періодичні видання написав і надрукував історик Й.Радонич. В "Літописі Матиці Српської" за 1900-1903 рр. Радонич надрукував більше 50-и великих та малих статей, повідомлень, рецензій на праці російських вчених і періодичні видання.

Таким чином, у кінці XIX на початку XX ст. спостерігається надзвичайне поживлення й активізація обміну науковими досягненнями між істориками Росії та Сербії,

⁵⁷ Московские ведомости, 1887, № 3908.

⁵⁸ Известия Отделения..., 1899, т. 4, кн. I, с. 359.

⁵⁹ Университетские известия, Киев, 1894, № 12, с. 437.

⁶⁰ Там же; Известия Отделения..., 1902, т. 7, кн. I, с. 402-408.

⁶¹ Документы к истории славяноведения в России (1850-1912), с. 182, 212-213.

⁶² Летопис Матице Српске, 1900, кн. 202/203, св. 2/3, с. 158, 350.

розширення взаємних поїздок, листування та ін. Яскравою ілюстрацією зрослих взаємов'язків діячів науки двох народів є взаємне визнання їх авторитету. Багато вчених Росії були обрані в ці роки членами-кореспондентами та членами Сербської Академії наук, зокрема Ф.Фортунатов, А.Шахматов, П.Лавров, К.Грот та ін. В свою чергу, сербські дослідники стали членами Російської Академії наук. Серед них історик С.Новакович.

Наукові дослідження славістів Росії були високо оцінені сербським урядом. Багато російських вчених відзначено орденами сербського просвітителя св.Савви і орденом Такова - К.Бестужев-Рюмін, Р.Брандт, Т.Флорінський, І.Малишевський, М.Колмаков та ін.

Викладений вище матеріал дає яскраві свідчення різноманітних форм та шляхів спілкування вчених Росії та Сербії в кінці XIX на початку XX ст. Контакти між вченими сприяли взаємному ознайомленню з новітніми досягненнями в галузі історії, літератури, мови та культури слов'янських народів. Після взаємних поїздок славістів Росії та Сербії з'явилися нові праці з історії слов'янських народів.

Важливе значення в зміцненні російсько-сербських зв'язків мали також безпосередні контакти сербській учених з науковими товариствами та установами Росії, де вони виступали з доповідями, під час яких проходив живий обмін думками, накреслювалися майбутні плани спільних досліджень. Взаємне рецензування наукових праць вченими Росії та Сербії сприяло кращому знайомству широких громадських кіл з життям та культурою двох братніх слов'янських народів.

Зв'язки вчених Сербії та Росії в кінці XIX на початку XX ст. були не тільки формою наукових контактів і взаємодопомоги. Підтримка представниками лівого демократичного табору Росії сербської науки була й формою сприяння національному рухові в цій слов'янській країні.

ІСТОИОГЕШЯ

В. М. Д а н и л е н к о

ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА НАУКОВІ-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЮГОСЛАВІЇ З КРАЇНАМИ - ЧЛЕНАМИ РЕВ У ШАЦЯХ РАДЖСШК І ЗАРУБІЖЖ АВТОВИВ

Питання політичного, економічного, науково-технічного та культурного співробітництва соціалістичних країн стали предметом спеціальних досліджень багатьох радянських та зарубіжних авторів - істориків, економістів, філософів, соціологів, представників найрізноманітніших галузей науки. На перший план, як правило, виносяться взаємозв'язки країн соціалістичної співдружності, їх місце і рож у світовому поділі праці. І це закономірно, адке стосунки сраїн - членів і&ди Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) уособлюють міжнародні відноши нового типу, за якими майбутнє всього людства. Між країнами соціалістичної співдружності утвердилась принципова єдність поглядів з усіх головних проблем соціально-економічного розвитку й міжнародної політики. "Це - результат постійної взаємодії братніх комуністичних: партій, наше спільне досягнення", - підкреслювалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу¹.

Важливе місце у працях радянських і зарубіжних авторів відводиться також висвітленню економічних зв'язків країн - членів РЕВ з державами, які не входять до складу Ради Економічної Взаємодопомоги, але підтримують з нею тісні контакти у різних сферах економіки, науки і техніки. До таких країн належить насамперед Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ), яка співробітничает з країнами - членами РЕВ як на двосторонній, так і на багатосторонній основі.

І&дянські історики О.Л.Нарочницький, Ю.О.Писарев, С.І. Сідельников, Г.Й.Чернявський, С.В.Васильев, І.С.Пимоненко, Т.А. Покивайлова, О.М.Решетникова в працях історіографічного характеру провели аналіз наукових досягнень радянських вчених?, вказали на нез'ясовані проблеми і диспропорції, які склалися у вивченні історії зарубіжних соціалістичних країн, накреслили нові напрями історичних досліджень².

Для правильного розуміння основних аспектів взаємовідносин СФРЮ з іншими соціалістичними країнам першочергове значення має глибоке вивчення матеріалів з'їздів братніх марксистсько-ленінських партій, сесій Ріди Економічної Взаємодопомоги, документів Союзу комуністів Югославії і Скупщини СФРЮ. Значну наукову цінність становлять статті, виступи та окремі праці видатних діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху, які узагальнюють досвід світової соціалістичної співдружності, висвітлюють корінні проблеми боротьби за мир і міжнародне співробітництво.

¹ Аатеріали XXVI з'їзду КПРС. - К., 1981, с. 5.

² Нарочницький А.Л., Писарев Ю.А. Итоги и перспективы изучения истории Югославии в СССР. - Вопросы истории, 1975, № 7, с. 62-77; Сідельников С.І., Чернявський Г.И. Истошко-славистична наука в СРСР. - Питання нової і новітньої історії. - Хашів, 1977, вип.23, с.28-40; Васильев С.В., Пимоненко И.С., Покивайлова Т.А., Решетникова О.Н. Некоторые проблемы социально-политического развития Болгарии, Румынии, Югославии и Албании в послевоенный период. - Балканские исследования : Основные проблемы балканистики в СССР. - М., 1979, вып. 5, с. 120-142.

Актуальні питання економічного та науково-технічного співробітництва країн - членів РЕВ висвітлюються в ряді узагальнюючих праць радянських істориків та економістів. Умовно ці праці можна розділити на три групи: ті, що розкривають найбільш загальні питання всебічного розвитку соціалістичних держав, ті, що порушують проблемами переважно економічного характеру⁴ і ті, що розглядають науково-технічні зв'язки країн - членів РЕВ⁵. Дослідження співробітництва учасників РЕВ з третіми країнами і співставлений його з практикою взаємовідносин країн - членів РЕВ дає можливість провести об'єктивний аналіз ролі СФРЮ в міжнародному соціалістичному поділі праці, визначити закономірності поглиблення зв'язків СФРЮ з країнами РЕВ, зробити нові висновки і узагальнення.

До наступної групи можна віднести роботи, які конкретизують діяльність І&Д Економічної Взаємодопомоги і її органів, підкреслюють їх роль в організації широкого міжнародного співробітництва, становленні і зміщенні матеріально-технічної бази соціалізму. Це насамперед роботи, статті і виступи секретаря РЕВ М.В.Фаддеева⁶. В них ґрунтовно висвітлено розроблені братніми партіями принципи, форми і методи діяльності РЕВ, переконливо показано міжнародне значення взаємовигідного і рівноправного співробітництва соціалістичних країн. Унікальний досвід Ради в організації багатостороннього співробітництва в цілому і по окремих напрямках знайшов відображення у працях В.В.Мещерякова, В.І.Доклада, Е.С.Шевченко, Б.Г.Дякіна, Б.Г.Пайкова, В.М.Ладигіна, В.І.Седова, Р.Р.Ултанбаєва, І.Д.Козлова⁷.

Проблеми соціального й економічного розвитку Югославії, її міжнародних зв'язків є предметом спеціальних досліджень ряду вчених і спеціалістів Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР, Інституту слов'янознавства і балка-

3

Общие закономерности перехода к социализму и особенности их проявления в разных странах. - М., 1962; Айрапетян М.Э., Суходеев В.В. Новый тип международных отношений. - М., 1964; Санакоев Ш.П. Мировая система социализма: Основные проблемы и этапы развития. - М., 1968; Санакоев Ш.П. Теория и практика социалистических международных отношений. - М., 1970; Ширяев Ю.С. Закономерности развития мировой системы социализма. - М., 1969; Миккульский К.И. Ленинское учение о мировом хозяйстве и современность. - М., 1970; Зародов К. Ленинизм и современные проблемы борьбы за социализм. - М., 1972; Бромлей Н.Я., Жуков Е.М., Лисицина Л.Н. Мировая социалистическая система: Некоторые вопросы теории и истории становления социализма. - М., 1973; На магистральных дружба и братерства: Участь Украинської РСР у співробітництві Шпцнського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970 рр.) - К., 1974; Социализм и международные отношения. - М., 1975; і&динский И.В. Социалистическое содружество: Основные тенденции развития. - М., 1976; Укрепление единства социалистических стран: Вопросы теории. - М., 1977; Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества. - Киев, 1981; Фельдман Д.М. Социалистические международные отношения: Очерк системного исследования. - М., 1981.

⁴ Мировая социалистическая система хозяйства. - М., 1966-1967, т. 1-4; Богомолов О.Т. Теория и методология международного социалистического разделения труда. - М., 1967; Развитие экономического сотрудничества социалистических стран. - М., 1969; Сенин М.В. Социалистическая интеграция. - М., 1969; Алампиев П.М., Богомолов О.Т., Ширяев Ю.С. Экономическая интеграция - объективная потребность развития мирового социализма. - М., 1971; Веляев Ю.Н., Семенова Л.С. Социалистическая интеграция и мировое хозяйство. - М., 1972; Кормнов Ю.Ф. Международная социалистическая специализация и кооперация. - М., 1981; Ширяев Ю.С. Социалистическая интеграция и международное разделение труда. - М., 1978; Социалистические международные производственные отношения. - М., 1979; Шмелев Н.П. Социализм и международные экономические отношения. - М., 1979; Социалистическая интеграция и интенсификация производства. - Киев, 1980.

⁵ Петров Ф.П. Международное научно-техническое сотрудничество: 'Состояние, цели, перспективы. - М., 1971; Быков А.Н. Научно-техническая интеграция социалистических стран. - М., 1974; Степаненко С.И. Совершенствование научно-технического сотрудничества стран СЭВ. - М., 1974; Ильин М.С., Лебин Д.А., Прокудин В.А. Эффективность научно-технических связей стран СЭВ. - М., 1979; Быков А.Н., Лебин Д.А. Социалистическая интеграция и научно-техническая революция. - М., 1981.

⁶ Фаддеев Н.В. Совет Экономической Взаимопомощи, 1949-1969. - М., 1969; Фаддеев Н.В. Высокий авторитет СЭВ. - Правда, 1979, 12 дек.

⁷ Мещеряков В., Поклад Б., Шевченко Э. СЭВ: принципы, проблемы, перспективы. - М., 1975; Дякин В.Г., Панков Б.Г. СЭВ: проблемы интеграции. - М., 1978; Ладигин В.Н., Седов В.И., Ултанбаев Р.Р. Исторический опыт сотрудничества стран СЭВ. - М., 1980; Козлов И.Д. Энергетическое хозяйство стран СЭВ: Проблемы и перспективы сотрудничества. - М., 1980; Панков Б.Г. Социалистическая экономическая интеграция: отраслевой аспект. - М., 1982.

ністики АН СРСР, представників інших науково-дослідних установ і вищих учбових закладів Радянського Союзу.

Так, П.Д.Мінеєв, В.О.Токарев, Ю.С.Гіренко, Л.О.Никифоров, Ю.П.Островцов, Л.Я.Гібіанський розробляли загальні питання розвитку югославського суспільства і радянсько-югославських відносин⁸, Ю.Л.Васянін, Л.В.Тягуненко, Ю.К.Князев, Л.Ф.Карія, В.В.Бодрін, Л.О.Авдеїчев, В.І.Китаєв, Б.М.Дудоладов та інші – проBLEми функціонування економіки Югославії і її зовнішніх зв'язків⁹, В.Ф.Терехов – науково-технічні досягнення Югославії і співробітництво з іншими країнами, насамперед з СРСР⁰, Н.С.Долгих, М.В.Знаменська – роль робітничого класу в будівництві соціалізму на югославській землі, його взаємодію з робітничим класом гданського Союзу¹¹.

Найбільш широко питання співробітництва Югославії з країнами – членами Ради Економічної Взаємодопомоги представлені у роботах Ю.П.Журавльова, В.І.Морозова, В.С.Мілованова та В.В.Лернішова. •

Ю.П.Журавльов у невеликій праці "Міжнародні зв'язки Ради Економічної Взаємодопомоги" (М., 1978) вперше дав загальний огляд практики відносин ІЄВ з країнами, які не є її членами. Особливо важливе те, що тут розглянуто різні напрями співробітництва РЕВ з соціалістичними країнами, в тому числі з Югославією, наведено конкретні приклади участі югославських представників у вирішенні завдань Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції. В роботі проаналізовані об'єктивні й суб'єктивні фактори, які визначали і визначають неухильне зростання міжнародного авторитету РЕВ.

Публікації В.І.Морозова позначені постійною новизною і актуальністю тематики, ціле спрямованістю теоретичних і практичних викладів. Вони сприяють удосконаленню форм і методів міжнародної діяльності ІЗВ, виявленню тенденцій їх дальшого розвитку.

В.С.Мілованов у монографії "Гандясько-югославські економічні відносини"¹³

⁸ Мінеєв П.Д., Токарев В.А. Югославія. – М., 1963; Токарев В.А. Соціалістическая Югославія, – М., 1965; Мінеєв П.Д. СФРЮ : Итоги и перспективы развития. – М., 1975; Гіренко Ю.С. Советский Союз – Югославія : Традиционная дружба, всестороннее сотрудничество. – М., 1975; Китаєв В.І., Островцов Ю.П. Соціалістическая Федеративная Республика Югославія і Сбавочник. – М., 1975; 2-е изд., доп. – М., 1980; Гібіанський Л.А. Соціалістическое строительство в Югославіи. – Новая и новейшая история, 1977, JS I, с. 119-133.

⁹ Васянін Ю. Соціалістическая Федеративная Республика Югославія. – В кн.: Внешняя торговля социалистических стран. М., »364; Никифоров Л.А. Промышленное развитие социалистической Югославіи (к 20-летию со дня провозглашения Федеративной Народной Республики Югославіи). – Вопросы истории, 1965, й II, с. 43-53; Карія Л., Князев Ю., Тягуненко Л. Экономика Югославіи. – М., 1966; Бодрін В.В., Авдеїчев Л.А. Югославія : Экономико-географическая характеристика. – М., 1970; Князев Ю.К. Сотрудничество развивается (СССР – Югославія). – Международная жизнь, 1971, № II, с. 122-123; Дудоладов Б.Н. Советско-югославские экономические связи. – Внешняя торговля, 1972, № I, с. 20-23; Китаєв В.И. Торгово-экономические связи СССР и СФРЮ. – Внешняя торговля, 1973, № I, с. 14-17; Никифоров Л.А. Сотрудничество в интересах социализма. – Международная жизнь, 1974, № I, с. 29-34; Карія Л., Князев Ю. Соціалістическая Федеративная Республика Югославія. – В кн.: Внешнеэкономические связи социалистических стран. М., 1974, с. 242-269; Тягуненко Л.В., Куликова Н.В., Мілованов В.С., Шрам В.П. Соціалістическая Федеративная Республика Югославія. – В кн.: Социально-экономическое развитие стран социализма в 1971-1975 гг. М., 1978, с. 172-200; Тягуненко Л.В. Развитие сельского хозяйства СФРЮ. – М., 1981.

Терехов В.Ф. Соціалістическая Федеративная Республика Югославія. – В кн.: Научно-техническая политика стран социализма. М., 1977, с. 226-246.

** Долгих Н.С. Рабочий класс Югославіи в строительстве социализма. – В кн.: Рабочий класс и строительство социализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1977, с. 328-383; Знаменська М.В. Взаємозв'язки профспілок Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії у 60-х рр. – Историчні дослідження. Історія зарубіжних країн. – К., 1979, вип. 5, с. 18-33.

¹² Морозов В. Соглашение с Югославіей. – Международная жизнь, 1965, § 4, с. 117-118; Морозов В. 10 лет плодотворного сотрудничества стран СЭВ и Югославіи (обзор). – Вопросы экономики, 1975, № 4, с. 93-100; Морозов В. Многосторонние экономические связи стран СЭВ. – Вопросы экономики, 1977, № 9, с. 108-115; Морозов В. Совету Экономической Взаимодопомоги – 30 лет. – М., 1979.

¹³ Мілованов В.С. Советско-югославские экономические отношения. – М., 1978.

узагальнив досвід радянсько-югославських економічних відносин у післявоєнний період, особливу увагу концентрує на їх сучасному стані і перспективах розвитку. Автор дає **СТИСПУ** характеристику економіки **КЮ**Славії та її зовнішніх економічних зв'язків, показує значення радянсько-югославського співробітництва для народного господарства обох країн. В монографії досліджуються такі важливі аспекти економічних зв'язків СРСР і СФРЮ, як зовнішня торгівля, кредитування, виробнича спеціалізація і кооперування, науково-технічне співробітництво. Висновки В.С.Мілова-нова щодо шляхів дальшого поглиблення радянсько-югославських економічних відносин добре аргументовані і з успіхом можуть бути використані на практиці. Безперечною заслугою автора є вивчення значної кількості нових матеріалів з питань радянсько-югославського співробітництва, визначення завдань, які ще чекають наукової розробки. Поряд з аналізом економічних відносин Радянського Союзу й Югославії В.С.Мілованов дає відомості про двосторонні зв'язки СФРЮ з іншими соціалістичними країнами й участь СФРЮ в діяльності органів Ради Економічної Взаємодопомоги. В цілому ж взаємодія югославських економічних організацій з організаціями СРСР та інших соціалістичних країн на багатосторонній основі висвітлюється недостатньо.

Комплексний аналіз зовнішньоекономічних зв'язків Югославії в 70-і роки містить монографія В.В.Чернишова¹⁴. На великому фактичному матеріалі автор простежив основні тенденції зовнішньоекономічного співробітництва Югославії - динаміку зовнішньої торгівлі, її структуру тощо. На відміну від В.С.Міловава В.В.Чершпов окремо зупиняється на співробітництві у галузі здійснення спільних капіталовкладень в економіку СФРЮ, на діяльності югославських економічних організацій за рубежом. Однак, як і у попередній роботі, багатосторонні й економічні контакти із зарубіжними країнами характеризуються лише в загальному плані.

Загальну картину двостороннього і багатостороннього співробітництва Югославії з країнами - членами РЕВ доповнюють праці І.М.Кулінич, П.С.Соханя, О.О.Степанової, Л.Б.Курилло, Є.О.Герасимова, Л.К.Большакової, Л.Є.Сергієнка¹⁵.

Цінним вкладом у вивчення проблеми є дисертації та наукові доповіді вже згаданих авторів, а також А.Г.Казакової, В.М.Каменецького, П.Є.Канделя, Л.А.Шеверди та ін. Написані в період 1971-1980 рр., вони з марксистсько-ленінських позицій дають чітку відповідь на багато назрілих питань відносин Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії і Союзу комуністів Югославії з країнами співдружності РЕВ, їх комуністичними і робітничими партіями.

13 югославських авторів однією з перших розпочала розробку питань співробітництва Югославії з країнами - членами РЕВ Д.Арсіч. Ще на початку 60-х років проаналізувавши діяльність РЕВ, вона позитивно оцінила роль Ради у згуртуванні країн соціалізму, в піднесенні їх економіки, коротко розглянула економічні досягнення кожної держави - члена цієї організації. "Широка участь Югославії в роботі спеціальних органів РЕВ і її постійних комісій мала б чимало корисних наслідків як

¹⁴ Чернышев В.В. Внешнеэкономические связи СФРЮ на современном этапе. - М., 1980.

¹⁵ Кулінич І.М. Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму. - К., 1976; Сохань І.С. Большой праздник трудящихся социалистической Югославии. - Коммунист Украины, 1975, № II, с. 72-77; Степанова Е.А. Сотрудничество Югославии со странами - членами СЭВ. - В кн.: Вопросы социально-экономического и политического развития стран социализма. М., 1975, с. 36-52; Курилло Л.Б. Научно-техническое сотрудничество Югославии со странами - членами СЭВ. - В кн.: Научно-техническая революция и международные экономические отношения. М., 1979, с. 52-59; Герасимов Е.А. Некоторые вопросы экономического сотрудничества Югославии со странами - членами СЭВ. - В кн.: Вопросы политической экономики. Киев, 1979, вып.142, с.120-126; Герасимов Е.А. Основные направления производственного кооперирования СФРЮ со странами - членами СЭВ. - В кн.: Вопросы политической экономики. Киев, 1980, вып. 148, с. 120-126; Большакова Л.К. Экономическое сотрудничество Социалистической Федеративной Республики Югославии со странами - членами СЭВ. - В кн.: Внешнеэкономические связи стран - членов СЭВ в условиях социалистической экономической интеграции. М., 1980; Сергиенко Л.Е. Советско-югославское сотрудничество на современном этапе. - Там же.

для нашого господарства, так і для розвитку економіки країн РЕВ", - прийшла до висновку Д.Арсич незадовго до укладення угоди між ШВ і урядом СФРЮ про участь СФРЮ в роботі органів РЕВ (1964 р.)¹⁶.

В 60-70-і роки югославськими вченими і спеціалістами народного господарства підготовлено чимало статей і окремих досліджень, присвячених співробітництву Югославії з Радянським Союзом та іншими країнами - членами Ради Економічної Взаємодопомоги. В першу чергу це роботи Б.Менаше, Р.Бечеяц, В.Вукмірица, М.Чворович, М.Ристича, С.Маджича, Л.Адамовича, В.Блашковича, А.Грлічкова, М.Алексича .

В 1973 р. захистив докторську дисертацію на тему "Інтеграція соціалістичних країн Східної Європи і її вплив на економічний розвиток Югославії" доцент Белградського університету В.Іліч¹⁸. В 1977 р. вийшла з друку його книга "Закон вартості в умовах економічної інтеграції соціалістичних країн", в якій окремий розділ присвячено саме відносинам учасників РЕВ з третіми країнами, зокрема СФРЮ⁹. В.Іліч в своїй праці широко використовує роботи вчених і спеціалістів Югославії, зарубіжних соціалістичних країн, численні статистичні дані, матеріали Організації Об'єднаних Націй. На широкому історичному фоні югославський вчений послідовно показав взаємовигідний характер відносин країн - членів РЕВ і Югославії та їх велике майбутнє.

Серед інших праць югославських авторів слід відзначити книгу М.Секуліча, який розробляв проблеми оптимізації югославського експорту й імпорту². Автори С.Шеріфович і С.Благоевич розкрили взаємозалежність наукового і технічного прогресу Югославії від успіхів економіки і взаємодії з науковим потенціалом інших країн²¹.

Головні напрями різнобічного співробітництва Югославії з країнами - членами РЕВ вивчаються також і в інших соціалістичних країнах. Змістовні праці, наприклад, опублікували болгарські спеціалісти Г.Ганчев, М.Чавдарова та М.Янчулев²². Вони високо оцінюють участь СФРЮ в багатосторонніх зв'язках країн РЕВ. Болгарські вчені аналізують динаміку і структуру товарообміну Югославії з Радянським Союзом, Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, Чехословаччиною й Угорщиною, вказують на важливе значення таких форм співробітництва, як спеціалізація і кооперування виробництва, надання: допомоги у спорудженні й реконструкції промислових і інших об'єктів, кредитування тощо.

⁹ Арси/ Д. СЗВ. Економска интеграција а сош/алистичких земаља. - Београд, X 963, с» 83.

Менаше Б. Економские отношения Югославии со странами Восточной Европы. - Международная политика. - Белград, 1963, № 320/321, с. 27-29; Бечеяц Р. Сотрудничество между Югославией и СЗВ. - Международная политика. 1964, № 348, с. 12-14; **Vukmirica V. Razvoj novih oblika ekonomskih odnosa između SEV-a i Jugoslavije. - Socioalizm.**-Beograd, 1964, № 10 s. 1264-1282; Чворович М., Ристич М. Югославия в системе международного многостороннего экономического сотрудничества. - Тетради. - Белград, 1967, № 22; **Madić S. Ieka pitanja spoljnotrgovinske razmene Jugoslavija sa zemljama SEV-a. - Medunarodni probierni. - Beograd, 1968, N 1, s.75-85;** Адамович І Внешняя торговля Югославии. - Социалистическая мысль и практика. - Белград, 1968, № 17, с. 54-68; Блашкович В. Югославия сегодня. - М., 1970; Грлічков А. Економските односи меѓу соци/алистичките зем'и (Теорија и практика во развој; от на СЕВ).- Скопје, 1973; Алексич М. Югославия и СЗВ : крвпнущее сотрудничество. - Проблемы мира и социализма, 1974, № 7, с. 75-79.

¹⁸ Економски анали. - Београд, 1978, №41, с. 81.

¹⁹ **Hid B. Zakon vrednosti u uslovima ekonomske integracije socijalističkih zemalja. - Beograd, 1977.**

[^] **Seculic M. Kretanje uvozne zavisnosti, cijena, intervalutarnih odnosa i konkurentnosti jugoslavenske privrede. - Zagrab, 1978.**

Sžrifović S. Naušno-tehnicki progres i društveno-ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine. - Sarajevo, 1976; Благо/евил С. Научни и технички прогрес. Студије и огледи. - Београд, 1978.

²² Ганчев Г. Участието на СФРЮ в Съвета за икономическа взаимопомощ. - Международни отношения. - София, 1975, № 2, с. 119-126; Чавдарова М. Икономическите връзки на Социалистическа Федеративна република Югославия със страните - членки на СИВ. - Международна отношения, 1980, № 2, с. 87-95; Янчулев М. Интензивно сътрудничество с Югославия. - Социалистическа икономическа интеграция. - София, 1980, №11, с. 15-17.

Буржуазні автори, йдучи в фарватері імперіалістичної зовнішньополітичної пропаганди, намагаються підірвати дружні відносини Югославії з іншими соціалістичними країнами, роз'єднати їх, поставити під сумнів все їх минуле, сучасне і майбутнє. Буржуазні історики, економісти, політологи; С.Лерребі, А.Корбонскі, Б.Ферон, А.Гаскюел, А.Браун, В.Егерс всіляко намагаються довести, що Югославії невигідно підтримувати зв'язки з соціалістичними державами, що свою незалежність і суверенітет вона може зберегти лише в союзі з країнами Заходу. Причому в хід ідуть як прямі перекручення історії, так і відкриті чи завуальовані наклепи на радянський суспільний лад і миролюбну зовнішню політику СРСР, інших братніх країн соціалізму. "Думаю, що не варто марнувати час на спростування всіх цих наклепницьких вигадок, - підкреслив Л.І.Брежнев під час одного з візитів у Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію. - Однак вони нагадують нам про те, що справу радянсько-югославської дружби треба захищати, треба відстоювати і відстоювати".

Радянська наука має вагомий здобуток у вивченні проблем соціально-економічного та політичного розвитку соціалістичних країн, їх всебічного розквіту і зближення. Дальше дослідження актуальних питань економічного та науково-технічного співробітництва Югославії з країнами - членами РЕВ безперечно сприятиме поглибленню наших знань про основні закономірності розвитку світової системи соціалізму, шляхи вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, формування нових процесів і явищ у міжнародному житті, послужить зміцненню миру і соціалізму на землі.

М. С. Т а р а н е н к о

ДЕЯКІ ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ В РУМУНІЇ У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

23 серпня 1944 р. в історії Румунії відкрилась нова ера. Шіло використовуючи сприятливі умови, зв'язані з розгромом Червоною Армією німецько-фашистських військ у ході Яссо-Кишинівської операції, патріотичні сили Румунії на чолі з Комуністичною партією здійснили антифашистське збройне повстання. Створились умови для повалення панування буржуазії та поміщиків, встановлення народної влади. 6 березня 1945 р. до влади прийшов перший в історії країни народно-демократичний уряд. 1947 р. після повалення монархістського режиму Румунія була проголошена народною республікою, почався етап соціалістичного будівництва. Керівною силою у будівництві нового суспільства була Румунська комуністична партія (з 1948 по 1965 рр. - Румунська робітничка партія).

В історично короткі строки румунський народ побудував основи соціалізму. Квітневий (1962 р.) Пленум ЦК Румунської робітничої партії і позачергова сесія Великих національних зборів констатували перемогу соціалізму в місті і селі, а у 1965 р. Румунія була проголошена соціалістичною республікою.

Якісно новий етап у будівництві соціалізму почався з кінця 60-х років, коли країна перейшла до будівництва розвинутого соціалізму. Цей курс був закріплений у Програмі Румунської комуністичної партії (ШІ), прийнятій XI з'їздом РКП у листопаді 1974 р.

Зараз Соціалістична Республіка Румунія (СРР) - країна з єдиною-соціалістичною економікою, кооперованим сільським господарством, розвинутою наукою, високою соціалістичною культурою.

Успіхи братнього румунського народу у будівництві соціалізму викликають значний інтерес.

У Радянському Союзі за останні роки з'явилося багато історіографічних праць, присвячених будівництву соціалізму в зарубіжних соціалістичних країнах. Радянські історики, які займаються історією Румунії новітнього часу, значну увагу приділяють та приділяють саме цій проблемі. Надруковано багато цікавих робіт, які аналі-

23 Брежнев Л.І. Ленінським курсом : Промови і статті. - К., 1972, т. 3, с. 390-391.

зують як у цілому процес будівництва соціалізму в Румунії, так і його окремі сторони. Але слід відзначити ще не повне охоплення радянською історіографією цієї проблеми, особливо у порівнянні з історіографією будівництва соціалізму в інших європейських соціалістичних країнах.

Необхідно відмітити, що особливості як самого будівництва соціалізму в Румунії, так і радянської історіографії цього процесу обумовили потребу проблемно-хронологічного викладу матеріалу. Такий підхід дозволить, з одного боку, показати в хронологічній послідовності дослідження будівництва соціалізму в Румунії, з другого – дасть можливість охарактеризувати ступінь вивчення цього питання.

У нашій країні існують кілька центрів, де вивчають історію Румунії новітнього часу. Найбільшим таким центром безумовно є Інститут слов'язнавства і балканістики АН СРСР. Саме, тут було підготовлено узагальнюючі праці по історії країн Центральної і Південно-Східної Європи у цілому, та по питаннях новітньої історії Румунії зокрема. В останні роки побачили світ цікаві й важливі роботи, підготовлені в Інституті економіки світової соціалістичної системи АН СРСР. Питання новітньої історії Румунії розробляються також у Інституті історії АН УРСР, Інституті історії АН МРСР, а також у ряді вузів країни.

Характеризуючи радянську історіографію з цього питання, треба вказати на певну нерівномірність розробки як етапів, так і окремих проблем післявоєнної історії Румунії. Найбільш повно вивчені питання встановлення народної влади, етапу народно-демократичної революції, переростання її у соціалістичну, етапу будівництва основ соціалізму. Ці питання глибоко розроблялись в окремих монографіях початку 60-х років. Подальший аналіз був зроблений у колективних працях кінця 70-х років.

Переходячи до конкретних праць з проблем будівництва соціалізму у Румунії, в першу чергу треба назвати "Історію Румунії (1918-1970 рр.)". Ця книга буди результатом багаторічного дослідження, проведеного в Інституті слов'язнавства і балканістики АН СРСР. У написанні роботи взяли участь провідні радянські вчені, які займаються історією Румунії новітнього часу – М.І.Лебедев, А.Альцова, Є.Д.Карпешенко, П.П.Еандель, Я.І.Копанський, Т.А.Поківайлова, В.І.Потапов, а також С.В.Васильев, Г.Н.Сапошківа. Вудієві та найбільш складні проблеми історії Румунії цього періоду обговорювались за участю румунських істориків.

7 процесі роботи багато радянських спеціалістів висловили свої зауваження. Привертая увагу багата джерелознавча Зава книги. Широко використані праці В.І.Леніна, видатних діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху, документи та матеріали КПРС, РЄП, численні дослідження радянських та румунських істориків. Великий інтерес становлять архівні матеріали, що зберігаються як у СРСР, так і в СРР. Багато джерел, використаних у роботі, вперше було введено у науковий обіг.

Важливим фактором цієї праці є узагальнення основних проблем новітньої історії Румунії. У книзі справедливо зазначається, що "історія боротьби за соціалізм у Румунії ще раз підтверджує правильність вчення марксизму-ленінізму про основні закономірності переходу від капіталізму до соціалізму"¹. Відмічено, що запорукою успішного будівництва соціалізму в Румунії було правильне врахування загальних закономірностей з національними особливостями, тісне всебічне співробітництво Румунії й інших країн соціалістичної співдружності. Детально відображена роль Румунської комуністичної партії як спрямовуючої та керівної сили у будівництві нового суспільства. Зрозуміло, що не всі питання й аспекти історії Румунії новітнього часу всебічно і рівномірно висвітлені у цій праці. Проте вона залишається найзначнішою працею в радянській історіографії з питань будівництва соціалізму в Румунії.

Зазначимо, що до виходу в 1971 р. "История Румынии (1918-1970)" в СРСР було видано кілька узагальнюючих робіт, в яких висвітлювались головні питання будівни-

¹ История Румынии (1918-1970 гг.). - М., 1977.

цтва соціалізму в СФР². У цих працях досліджувався 20-річний період народної влади в іунунії, розкривались закономірності та особливості створення основ соціалізму. Але не всі проблеми були достатньо проаналізовані.

В останні роки з'явився цілий рад великих узагальнюючих робіт, присвячених **народно-демократичним** і соціалістичним революціям у країнах Центральної та Південно-Східної Європи. В них досліджуються як загальні закономірності і процеси, так і специфічні особливості для окремих соціалістичних країн, у тому числі й Румунії. В окремих розділах висвітлюється вирішальна роль Радянського Союзу у визволенні Румунії від фашизму; розгортання народно-демократичної революції у країні, боротьба румунських комуністів за єдність робітничого класу³.

Конкретними питаннями встановлення народної влади, етапу народно-демократичної революції у Румунії займалися відомі радянські історики М.Г.Сазина та С.М.Пархомчук⁴.

З деяких важливих аспектів народно-демократичної революції у Румунії були проведені дисертаційні дослідження⁵. Питанням боротьби НШ за формування й укріплення союзу робітничого класу і селянства, класовій боротьбі у румунському селі присвячені розділи книги "З історії соціалістичного будівництва у країнах Центральної і Південно-Східної Європи"⁶.

На початку 60-х років соціалізм переміг на румунській землі. Створенню основ соціалізму присвячені роботи радянських істориків, які займаються післявоєнним періодом новітньої історії Румунії. Питання будівництва матеріально-технічної бази соціалізму, соціалістичного перетворення сільського господарства, зміни у культурному житті румунського суспільства досліджені у працях І.П.Олійника, С.М.Пархомчука, А.А.Язькової та ін.⁷ Деякі питання початкового етапу будівництва соціалізму розглядались у роботах, що вийшли раніше⁸.

○ Істория РУМЫНИИ НОВОГО И НОВЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ / Виноградов В.Н., Карпещенко Е.Д., Лебедев Н.И., Язькова А.А. - М., 1964; Лебедев Н.И., Карпещенко Е.Д. История румынской Народной Республики : (Краткий очерк). - М., 1964; Новая и новейшая история Румынии : (Сб. статей). - М., 1963.

³ Антосяк А.В. Советский Союз и освобождение Румынии от фашизма. - В кн.: Советский Союз и борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы за свободу и независимость (1941-1945 гг.). М., 1978; Лебедев Н.И., Покивайлова Т.А. Расстановка классовых сил в Румынии и борьба КПР за развитие народно-демократической революции (23 августа 1944 г. - 6 марта 1945 г.). - В кн.: Из истории народно-демократических и социалистических революций в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1977; Лебедев Н.И. Борьба за установление народной власти в Румынии в период с 23 августа 1944 г. по 6 марта 1945 г. - В кн.: Новая и новейшая история Румынии : (Сборник статей). М., 1963; Мурашко Г.П. Борьба рабочего класса за национализацию промышленности: Из опыта революций 40-х годов в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. - М., 1979.

⁴ Сазина М.Г. Борьба румынского народа за установление и укрепление народно-демократического строя (1944-1947). - М., 1963; Пархомчук С.М. Народження нової Румунії : Антифашистський рух і перемога демократії в Румунії (1941-1945 рр.). - К., 1961.

п Пархомчук С.М. Революционная борьба румынских трудящихся за развитие страны по демократическому пути, за мир и дружественные отношения с СССР : Автореф. дис. ... докт.ист.наук. - Киев, 1964; Головин В.А. Борьба румынской рабочей партии за слом буржуазно-помещичьего и строительство народно-демократического государственного аппарата (1944-1950 гг.) : Автореф. дис. ... канд.ист.наук. - М., 1961; Крәканә М.Г. Профсоюзы Румынии в борьбе за установление и укрепление народно-демократической власти (1944-1947 гг.) : Автореф. дис. ... канд.ист.наук. - Минск, 1975.

Марченко Г.В. w j ,™ партии Румынии за формирование и укрепление союза рабочего класса с крестьянством. (1944-1948); Покивайлова Т.А. О классовой борьбе в селах Румынии в период социалистического преобразования сельского хозяйства. - В кн.: Из истории социалистического строительства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1979.

⁷ Олейник И.П. Победа социализма в Румынии. - М., 1962; Пархомчук С.М. Румынский народ завершает будівництво соціалізму. - М., 1953; Пархомчук С.М. Румынский народ у боротьбі за соціалізм. - К., 1959; Язькова А.А. Народная Румыния. - М., 1965; Алексеев И.А. День **освобождения** (Народной Румынии - 20 лет). - М., 1964.

⁸ Лесаков В. Румыния на пути к социализму. - М., 1949; Пьянков В.Ф., Мельников П.И. В новой Румынии. - М., 1953; Ткаченко В. Румыния на пути к социализму. - М., 1954.

Велику увагу радянська історіографія приділяла і приділяє економічним проблемам будівництва соціалізму в Румунії. Найбільш досконало розроблені питання будівництва матеріально-технічної бази соціалізму, курсу на індустріалізацію країни під керівництвом НЕП у книгах І.І.Олійника, Є.Д.Карпещенко та ін.⁹

Питанням перетворення сільського господарства Румунії на соціалістичній основі успішно займається Т.А.Покивайлова¹⁰.

Це залишилися без уваги дослідників цього періоду новітньої історії Румунії й питання культурного будівництва в СРР, ролі Румунської комуністичної партії у цьому процесі, співробітництва з Радянським Союзом¹¹.

Значний інтерес становить діяльність соціалістичної Румунії на міжнародній арені. Проблеми взаємовідносин СРР з багатьма країнами світу, і в першу чергу з СРСР та іншими країнами народної демократії, діяльність БРР у ЕЕВ, Організації Варшавського Договору, всебічна підтримка Румунії з боку Радянського Союзу в ООН, в цілому на міжнародній арені розглядались у працях М.І.Лебедева і М.А.Мунтяна¹².

З середини 60-х років у Румунії почався якісно новий етап будівництва соціалізму – етап дальшого розвитку і укріплення соціалізму, переходу до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. В цей період у СРР відбувались зміни у соціально-економічному і політичному житті країни, її міжнародних, відносинах. Частина даних питань була висвітлена у розділі "Проголошення Румунії Соціалістичною Республікою. Перехід до будівництва розвинутого соціалізму", написаному Є.Д.Карпещенко в академічному виданні "Історія Румунії"¹³.

Нові аспекти будівництва соціалізму в Румунії аналізувались у книзі з серії "Економіка і політика зарубіжних країн соціалізму"¹⁴, підготовленій Інститутом економіки світової соціалістичної системи АН СРСР під редакцією І.І.Орлика. У роботі всебічно розглядаються проблеми переходу до будівництва розвинутого соціалізму в СРР. Слід відзначити, що в цьому науковому центрі за останні роки підготовлено ряд, змістовних праць про соціально-економічний розвиток сучасної Румунії¹⁵. Великий інтерес у наукових колах викликала книга, присвячена дослідженню співвідношеній загального і специфічного в будівництві розвинутого соціалізму¹⁶.

Питанню економічного розвитку СРР у період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства присвячена монографія А.М.Саморукової¹⁷. Участь Румунії в між-

ЧЕСКОГО «ПЛІ» — "І., LUAPJTС.,—І.*. LAUV&NA IXDAEAMIXTЧЕВИЙ ^AMHHPHШ Румотской Народной Республики. — В кн.: *Лота* ж новейшая история Румынии : (Сб. статей). М., 1963; Развитие эконяомшш Румынской Народной Республики в условиях народно-демократического строя,. 1948-1957. — М., 1958; Меркулов А. Румыния на пути строительства экономических основ социализма. — М., 1954.

Покивайлова Т.А. Указ. соч.; Покивайлова Т.А., Лебедев Н.И. Социально-экономические и политические преобразования в 1948-1955 гг. — В кн.: История Румынии 1918-1970. М., 1971; Покивайлова Т.А. Социалистическое преобразование сельского хозяйства в Румынии, 1948-1962. — М., 1974.

^ Ймангулова Л. Румынская рабочая партия — организатор начального периода культурной революции (1948-1952) : Автореф. дис. ... канд.ист.наук,— Л., 1967; Ключко В.Ф. Культурное строительство в Румынской Народной Республике. — М., 1956; Арнольдov А.И. Социализм и культура : Культурная революция в европейских странах народной демократии. — М., 1962; Лисевич И.Т. Сотрудничество Советской Украины и Румынии в области науки и культуры (1945-1964 гг.) : Автореф. дис. ... канд.ист.наук. — Киев, 1966.

то Лебедев Н.И. Румынская Народная Республика в современных международных отношениях.— М., 1962; Эдунтян М.А. Очерк внешней политики Румынской Народной Республики, 1948-1955. — Кишинев, 1971.

¹³ История Румынии, 1918-1970. — М., 1971, с. 623.

¹⁴ Социалистическая Республика Румыния. — М., 1974.

¹⁵ Саморукова А.Н. Социалистическая Республика Румыния. — В кн.: Социально-экономическое развитие стран социализма в Ш.І-1975. М., 1978.

^ Развитой социализм : Общее и специфическое в его строительстве. — М., 1980.

Саморукова А.Н. Экономика Социалистической Республики Румынии на современном этапе.— М., 1978.

народному розподілі праці в ФЕВ, її економічні зв'язки з багатьма країнами світу розглядались у книзі Н.В.Фейт¹⁸.

Цікаві роботи були присвячені знаменним датам з історії соціалістичної Румунії¹⁹. У них в популярній формі розповідалось про становлення СРР, досягнення румунського народу на шляху соціалізму, висвітлювалось широке коло питань соціально-політичного, економічного та культурного життя сучасної Румунії, її співробітництва з СРСР та іншими соціалістичними країнами.

Інтерес викликав дослідження соціально-класової структури румунського суспільства. Роль румунського робітничого класу у соціалістичному будівництві вивчала М.Г.Сазина .

Братній румунський народ добився великих успіхів у будівництві соціалізму. З відсталої країни Румунія перетворилась у державу з розвинутою промисловістю, ефективним сільським господарством, неухильно зростанням життєвим рівнем трудящих. І радянські вчені плідно працюють над вивченням історії братнього румунського народу. Створені численні праці як узагальнюючого, так і спеціального характеру. В них досліджені питання встановлення народної влади у Румунії, народно-демократичної революції, її переростання у соціалістичну, створення основ соціалізму. Досить повно проаналізований економічний розвиток СРР на всіх етапах будівництва соціалізму. Разом з тим ряд питань ще потребує - додаткового вивчення. Це насамперед питання історико-партійної проблематики, розвитку духовної культури румунського народу, характерні риси й особливості будівництва розвинутого соціалізму в СРР.

За останні роки у капіталістичних країнах з'явився ряд праць з новітньої історії Румунії. Буржуазні вчені намагаються всіляко фальсифікувати місце СРР у співдружності соціалістичних країн, у сучасних міжнародних відносинах, перекручують особливості процесу соціалістичного будівництва в Румунії. Викриття буржуазних фальсифікацій - одне з найважливіших питань, що стоять перед радянськими вченими, які займаються історією Соціалістичної Республіки Румунії.

О. В. Шевченко -

РАДЯНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА ПРО СШВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКОГО СОКВУ
ТА НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ В ГАЛУЗІ НАУКИ Й ОСВІТИ

Співробітництво соціалістичних країн стало однією з найважливіших закономірностей розвитку світового соціалізму. Країни соціалізму набули значного досвіду співробітництва у різних галузях, що має важливе міжнародне значення і звертає на себе зростаючу увагу дослідників.

Спільна робота у підготовці висококваліфікованих кадрів, поєднання зусиль з метою вдосконалення систем освіти та їх зближення, інтеграція у галузі науки є невід'ємною складовою частиною об'єктивного процесу зближення соціалістичних країн. Зближення це міцніє і розвивається разом з укріпленням і розвитком зв'язків між ними в усіх сферах: політичній, економічній, культурній, науково-технічній.

Яскравим прикладом співробітництва у даних галузях; є радянсько-болгарські відносини, що в прикладом втілення принципів соціалістичного міжнародного співробітництва.

Аналізу праць радянських істориків, які плідно працюють над проблемою радянсько-болгарського співробітництва у галузі науки й освіти, і присвячене дане повідомлення.

то Фейт Н.В. Внешне-экономические связи Социалистической Республики Румынии. - М., 1978.

то Лісевич І.Т., Вайнер С.Х. На землі румунській. - К., 1975; Саморукова А.Н., Шароватова Ф.С. Социалистическая Республика Румыния : 30 лет по пути социализма. - М.; 1977.

Сазина М.Г. Рабочий класс в строительстве социалистической Румынии. - В кн.: Рабочий класс и строительство социализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1977.

Останнім часом опубліковано цілий ряд досліджень, у яких розглядаються питання історіографії радянсько-болгарського співробітництва в цілому і в окремих галузях. Особливої уваги заслуговує доповідь П.С.Соханя "Еадянсько-болгарське співробітництво у радянській післявоєнній історіографії" на науковій конференції, присвяченій 70-річчю заснування болгарського історичного товариства¹.

Значний інтерес викликає стаття Г.М.Попова, В.В.Бойка та С.Ю.Дукаша, присвячена історіографії радянсько-болгарського співробітництва у розвитку соціалістичної культури .

Аналіз праць, присвячених українсько-болгарським історичним зв'язкам, дають у своїй статті В.П.Чорній та О.Г.Кузько, приділяючи увагу дослідженням радянських істориків по проблемах культурного співробітництва обох народів³.

Історіографічний характер носить і спільна праця Г.М.Попова та С.Ю.Дукаша, яка є "першою спробою виявити і охарактеризувати праці радянських і болгарських авторів, що містять дані про роль Комуністичної партії Радянського Союзу і Болгарської Комуністичної партії (БКП) у розвитку зв'язків між двома країнами у галузі народної освіти й науки"⁴.

У вивченні цієї проблеми радянською історіографічною наукою можна виділити три головних періоди: перший - з 1944 р. (початок соціалістичних перетворень у Болгарії) до середини 60-х років, другий - з середини 60-х до початку 70-х років і третій - з початку 70-х років до нашого часу.

У працях радянських болгаристів, що вийшли щхшгом першого періоду, розглядалися питання внутрішнього розвитку Народної Республіки Болгарії (НРБ), проблеми взаємовідносин і співробітництва між СРСР та НРБ були висвітлені фрагментарно.

Серед робіт, що вийшли у цей період, слід відзначити книгу Ф.Т.Константинова "Болгарія на шляху до соціалізму", опубліковану 1949 р. 1 перевидану в 1953 р.⁵ У ній містяться окремі факти радянсько-болгарського співробітництва у галузі науки і освіти.

Подібні дані є і в інших працях, виданих у 50-і роки, насамперед у йерших узагальнюючих дослідженнях з історії соціалістичного будівництва в Болгарії .

Починаючи з другої половини 60-х років, інтерес до досліджень радянсько-болгарського науково-технічного та культурного співробітництва, складовою частиною якого є співробітництво у галузі науки й освіти, значно зріс.

З монографій, що з'явилась у цей період, насамперед слід назвати книгу Г.М.Попова, в якій розглядаються питання культурної революції в Болгарії і керівної ролі БКП у цьому процесі . У ній вперше вводиться у науковий обіг ряд важливих даних про співробітництво між СРСР та НРБ у галузі науки і освіти. У цьому ж плані викликають інтерес і праці Д.Б.Мельцера, Д.Г.Пісчаного, А.Д.Бачинського, М.Д.Диха- а,

¹ Сохан П. Съветско-българското сътрудничество в съветската следвоенна историография. - В кн.: Проблеми на българската историография след втората световна война. София, 1973.

² Попов Г.М., Бойко В.В., Дукаш С.Ю. Радянська і болгарська історіографія братерського співробітництва СРСР і НРБ у розвитку соціалістичної культури. - Питання нової та новітньої історії. - Харків, 1978, вип. 24.

³ Чорній В.П., Кузько О.Г. Дослідження радянськими вченими українсько-болгарських історичних зв'язків. - Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1978, вип. 18.

⁴ Попов Г.М., Лукаш С.Ю. Історіографія братерського співробітництва, КПРС і БКП у розвитку народної освіти і науки (1944-1977). - Вісник Харківського університету, 1979, № 188; Історія КПРС, вип. 14, с. 69.

⁵ Константинов Ф.Т. Болгария на пути к социализму. 2-е изд., испр., доп. - М., 1951.

⁶ История Болгарки. В 2-х т. - М., 1955, т. 2. Болгарский народ в борьбе за социализм. - М., 1954; Добрушкин М.Е. Культурное строительство в Народной Болгарии. - М., 1957.

[^] Попов Г.Н. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944-1948). - Харьков, 1966.

збірник "З історії російсько-българських і і^дьянсько-българсьг'^ відаосин", виданий з нагоди 20-річчя соціалістично! ревоаоці! л Болгарії@.

Співробітництво радянських і болгарських учених, яке здійснюється з перших днів народної влади в Болгарії - тею праць І .Н.Еисельова, К.П.Бахмат та інших авторів, опублікованих у кінці 60-х років⁹.

Історики Української РСР за цей період створили ряд колективних монографій, де яскраво висвітлено плідні зв'язки України та Болгарії, в тому числі й співробітництво у галузі науки й освіти¹⁰. 1966 р. вийшла у світ монографія П.С.Соханя "Вогонь вічної дружби", яка є історичним нарисом розвитку дружби українського і болгарського народів до середини 60-х років ХХ ст. включно .Всебічному радяєсь-ко-българсьяому співробітництву й участі у ньому Українсько! РСР присвячена друга книга цього ж вченого "Соціалістичний інтернаціоналізм в дії. Українська РСР в радянсько-българському економічному, науково-технічному та культурному співробітництві (1945-1965)"¹².

У 1969 р., в зв'язку з 25-річчям перемоги соціалістичної ревокації в Болгарії, вийшов ряд ювілейних видань, який мав важливе значення для дослідників даної проблеми: "Братерська дружба і всебічне співробітництво", "Чверть віку Народної Болгарії", "Навіки разом". У цих працях вміщені статті визначних радянських і болгарських учених, державних і громадських діячів, що наводять цікаві дані про розвиток і результати радянсько-българського науково-технічного і культурного співробітництва¹¹. У такому аспекті особливий інтерес викликає стаття академіка М.В.Келдиша "Радянсько-българське співробітництво у галузі науки, освіти і культури", вміщена у збірнику "Братерська дружба, всебічне співробітництво". В цій подана найбільш узагальнена (у порівнянні з усією виданою до цього часу літературою з даного питання) характеристика основних форм радянсько-българського співробітництва та досягнень у галузі науки й освіти.

До 100-річчя з дня народження В.І.Леніна як у Москві, так і в Софії вийшло ще одне колективне видання "Ленін і історичні долі болгарського народу". В ньому знайшло відображення співробітництво в галузі науки й освіти як втілення в життя ленінської теоретичної спадщини⁴.

З 1969 р. почало виходити періодичне видання Всенародного комітету болгаро-радянської дружби "Літопис дружби", де друкуються праці болгарських і радянських учених, присвячені взаємовідносинам ШБ і СРСР, дружбі, братерству і взаємній допомозі радянського та болгарського народів.

Вже побачили світ сім томів "Літопису дружби", присвячених різним знаменним подіям, датам і рiччям у житті двох наших народів. У них опубліковані статті радянських учених, де розглядалось радянсько-българське співробітництво у галузі

○ Мельцер Д.Б. Социалистической Болгарии 20 лет. - Минск, 1964; Песчаный Д.Г. Страницы великой дружбы. - Краснодар, 1964; Бачинский А., Днхан М. Лай руку, другар. - Одесса, 1965; Бачинський А., Днхан М. Справжні другарі. - Одеса, 1969; Из истории русско-болгарских и советско-болгарских отношений. - М., 1964.

⁹ Киселев И.Н. Творческое содружество советских и болгарских ученых.-Вопросы истории, 1968, №12; Киселев И.Н. Сотрудничество с болгарскими учеными. - Вестник АН СССР, 1969, №2; Бахмат К.П. Українсько-българські наукові зв'язки (1958 - 1968 рр.). - Вісник Київського університету. Серія історії, 1970, № 12.

Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. - Киев, 1965; Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами. - К., 1970; На магістралях дружби і братерства : Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970). - К., 1971.

¹¹ Сохань П.С. Вогонь вічної дружби. - К., 1966.

то Сохань П.С. Социалистический интернационализм в действии: Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве (1945-1965).- К., 1969.

Братская дружба, всестороннее сотрудничество. - М., 1969; Четверть века Народной Болгарии. - М., 1969; Навеки вместе. - М., 1969.

¹² Fischer F. Weitmacht Oder Niedergang. - Frankfurt a. - Kain, 1965, S. 12.

науки та освіти¹⁵. Характерними рясами нового етапу взаємовідносин між соціалістичними країнами, який почався у 70-і роки, стала зростаюча координація і тісне співробітництво в усіх галузях громадського життя, дальша інтеграція національних економік.

З прийняттям Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції поглиблюється, розвивається і вдосконалюється всебічне співробітництво соціалістичних країн.

XXIV з'їзд КПРС і X з'їзд БКП, що відбулися у 1971 р., одним з головних завдань у галузі зовнішньої політики відмітили розширення економічних і науково-технічних зв'язків. **ТОМУ Ї** стає все більш актуальною необхідність узагальнення досвіду розвитку всебічних зв'язків і братерського співробітництва країн соціалістичної співдружності. З'являється значна кількість досліджень, присвячених двосторонньому і багатосторонньому науково-технічному співробітництву соціалістичних країн, з яких доцільно виділити праці Ф.П.Петрова, А.Н.Быкова, С.І.Степаншина, І.М.Кисельова, Б.Г.Дякіна, Д.О.Лебіва, Л.І.Лукіна, В.А.Прокудіна та ін.¹⁶ Ці автори на багатому фактичному матеріалі показали поглиблення інтеграційних процесів у галузі науки і техніки, зокрема спільне вирішення соціалістичними країнами науково-технічних проблем і завдань у справі підготовки наукових кадрів.

Теоретичним питанням розвитку й зближення радянської і болгарської культур присвячено окремих розділ колективної монографії "Соціалістичний інтернаціоналізм в дії", що вийшла до 30-річчя перемоги соціалістичної революції в Болгарії. Однак у ній про радянсько-болгарське співробітництво у сфері науки й освіти розповідається коротко¹⁷.

Цінні висновки і фактичні дані про радянсько-болгарське співробітництво у галузі науки й освіти містить доповідь українських істориків І.М.Мельникової, І.М.Кулінича та П.М.Калениченка на VIII Міжнародному з'їзді славистів, у якій розглянуті питання культурного співробітництва слов'янських країн на сучасному етапі. В колективній монографії, підготовленій співробітниками Інституту історії АН УРСР, "Зміцнення братерської дружби і співробітництва країн соціалістичної співдружності", показано роль науково-технічного і культурного співробітництва у зближенні країн соціалістичної співдружності¹⁸.

У другій половині 70-х років з'явилися монографії М.Е.Позолотіна та інших авторів, присвячені зовнішній політиці Болгарії¹⁹. Поряд з іншими аспектами політики

Попов Г., Бойко В. Сбмяна на опит и братско сотрудничество между Съветския Съюз и България в областта на науката (1944-1948). - В кн.: Летопис на дружбата. София, 1972, т. 3; Сохан П. Съчетаване на националните интереси и интернационалзма в научно-техническото сотрудничество между СССР и НИБ. - В кн.: Летопис на дружбата. София, 1975, т. 5.

¹⁵ Петров Ф.П. Международное научно-техническое сотрудничество : Состояние, цели, перспективы. - М., 1971; Быков А.Н. Научно-технические связи стран социализма - этапы, формы, методы и тенденции развития. - М., 1970; Быков А.Н. Научно-техническая интеграция социалистических стран. - М., 1974; Степаненко С.И. Совершенствование научно-технического сотрудничества стран С^В. - М., 1974; Киселев И.Н. Сотрудничество Академии наук СССР с Академиями наук стран - членов СЭВ, 1957-1967. - М., 1974; Лебин Д.А. Научно-техническая революция и социалистическая экономическая интеграция. - М., 1973; Научно-техническая политика стран социализма. - М., 1977; Дякин Б.Г., Лукин Л.И., Прокудин В.А. Сотрудничество стран - членов СЭВ в области науки и техники. - М., 1978; Ильин М.С., Лебин Д.А., Прокудин В.А. Эффективность научно-технических связей стран СЭВ. - М., 1979; Быков А.Н., Лебин Д.А. Социалистическая интеграция и научно-техническая революция. - М., 1981; Лукаш С.Ю. КПСС и БКП во главе сотрудничества советского и болгарского народов в освоении космического пространства (1956-1971 гг.). - Вестник Харьковского университета, 1980, №206. История КПСС, вып.15; Харцый Г.Т. Развитие советско-болгарского экономического и научно-технического сотрудничества в седьмой пятилетке. - В кн.: Проблемы общественно-экономического развития НРБ на современном этапе (1976-1980 гг.). М., 1981

¹⁷ Социалистический интернационализм в действии. - М., -София, 1974.

¹⁸ Мельникова И.Н., Кулинич И.М., Калениченко П.М. Культурное сотрудничество славянских стран на современном этапе. - Киев, 1978; Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества. - Киев, 1981.

¹⁹ Позолотин М.Е. Внешняя политика Болгарии, 1961-1975. - М., 1975; Социалистическая внешняя политика Народной Республики Болгарии, 1944-1974. - М., 1976.

НІВ на міжнародній арені в них показані і плідні зв'язки між СРСР та НРБ у галузі науки та освіти.

Значний вклад у розробку даної теми внесли Г.М.Попов, П.С.Сохань, М.І.Туривненко, К.П.Бахмат, Є.Є.Костюк та ін.

У кінці 70-х років інтерес дослідників був спрямований на вивчення проблеми співробітництва вищої школи країн соціалізму, зокрема розвитку дружніх зв'язків між вищими навчальними закладами Радянського Союзу та зарубіжних соціалістичних країн. Загальні напрями радянсько-болгарського співробітництва в галузі науки й освіти у 1958-1976 рр. охарактеризувала у статті Т.П.Луханіна, міжвузівському співробітництву присвятив кандидатську дисертацію В.І.Чухарев^{2*}. В.О.Буличенко, А.Ф.Кізченко і О.В.Шевченко показали участь Української РСР у цьому співробітництві²². У їх працях наведені нові дані й зроблені висновки про співробітництво радянських і болгарських вузів. Цікавий матеріал про співробітництво театральних вузів СРСР і НІЗ є у виданні "Російсько-болгарські театральні зв'язки"²³.

Про те, як зріс інтерес до даної проблеми, свідчить і той факт, що з'явився ряд дисертацій, в яких у тій чи іншій мірі розкривається радянсько-болгарське співробітництво у галузі науки й освіти. Це кандидатські дисертації Є.Є.Костюка, К.П.Бахмат, присвячені співробітництву обох країн у галузі науки і культури в різні періоди, кандидатська дисертація В.В.Бойко, де висвітлюється питання співробітництва радянських і болгарських комуністів у розвитку соціалістичної культури, і кандидатська дисертація Г.Г.Сергеевої, у якій висвітлюються питання науково-технічного та культурного співробітництва СРСР та НРБ і участі у ньому Білоруської РСР²⁴. Названі дисертації були повністю або частково опубліковані.

Ювілейний для Болгарії 1981 р., рік 1300-річчя утворення Болгарської держави, був ознаменований виходом у світ ряду наукових робіт з болгаристики, зокрема з проблем радянсько-болгарського співробітництва. Великий практичний інтерес для вчених,

90

Попов Г.Н. Перші кроки на съветско-българското сътрудничество в развитието на народна просвета (1944-1948 гг.). - В кн.: България в света от древността до наши дни. София, 1979, т. 2; Сохань П.С. Единство национального и интернационального в болгарской социалистической культуре. - В кн.: Культурное строительство в европейских странах социализма. Киев, 1975; Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. - Киев, 1976; Туривненко Н.И. Помощь СССР в перестройке науки и просвещения НРБ на демократических началах. ~ В кн.: Из истории социалистического строительства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1979; Бахмат К.П. До питання про форми співробітництва вищої школи Радянського Союзу і НРБ. - Питання нової та новітньої історії, 1970, вип. 10; Костюк Е.Є. Новый этап сотрудничества. - Радянська школа, 1977, № 9; Черній А.І. Діяльність ВКП по підготовці кадрів робітничого класу (1948-1958 рр.). - Питання нової та новітньої історії, 1978, вип. 24.

²¹ Луханіна Т.П. Советско-болгарское сотрудничество в области науки и высшего образования (1958-1976 гг.). - Вопросы новой и новейшей истории, 1981, вып. 27; Чухарев В.И. Межвузовское сотрудничество - составная часть сотрудничества в области культуры стран - членов СЭВ : Автореф. дис. ... канд. филос. наук, - М., 1977.

²² Буличенко В.А., Кизчерко А.Ф. Дружественные связи и сотрудничество высших учебных заведений. - В кн.: Породненные социалистическим интернационализмом. Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. Киев, 1980; Шевченко О.В. Участь Украинской РСР у радянсько-болгарському співробітництві в галузі вищої освіти (1944-1980 рр.). - Український історичний журнал, 1981, № 10.

²³ Белая Э. Содружество двух вузов : Ленинградского государственного института театра, музыки и кинематографии и Высшего института театрального искусства им.Крыстю Сарафова. - Русско-болгарские театральные связи. - Л., 1979.

²⁴ Костюк Е.Є. Советско-болгарское научно-техническое и культурное сотрудничество (1971-1975 гг.). - Киев, 1977; Бахмат Е.П. Сотрудничество Советского Союза и НРБ в области науки и культуры (1958-1973 гг.). - Киев, 1973; Бойко В.В. КПСС и ВКП во главе братского сотрудничества советского и болгарского народов в развитии социалистической культуры. - Харьков, 1975; Сергеева Г.Г. Участие Белорусской ССР в развитии советско-болгарского сотрудничества (1960-1975). - Минск, 1974.

²⁵ Костюк Е.Є. Вказ. праця; Костюк Е.Є. Соціалістичний інтернаціоналізм у дії: Радянсько-болгарські науково-технічні і культурні зв'язки, 1971-1975 рр. - К., 1976; Бахмат Е.П. Указ. соч.; Бойко В.В. Указ. соч.; Бойко В.В. Становлення і розвиток радянсько-болгарських зв'язків у галузі

вищої освіти (1944-1948 р.). - Український історичний журнал, 1981, № 8; Сергеева Г.Г. Белорусская ССР в советско-болгарском сотрудничестве (1960-1975 гг.). - Минск, 1976.

які займаються цими проблемами, становить книга В.В.Павленко, де дається хроніка найвизначніших подій всебічного радянсько-болгарського співробітництва, в тому числі в галузі науки й освіти²⁶. >' *

У Мінську була опублікована монографія Д.Б.Мельцера "Білорусія і Болгарія: Дружба вічна, непорушна", яка разом з іншими працями цього ж автора в значній мірі сприяє висвітленню проблем співробітництва СРСР і НРБ в галузі науки і освіти і участі в ньому ВРСР²⁷.

Проведений короткий аналіз радянської історіографії співробітництва СРСР та НРБ у галузі науки й освіти дозволяє зробити висновок, що ця проблема, яка є однією з найбільш актуальних проблем сучасної історико-культурознавчої науки, викликає зростаючий інтерес радянських дослідників.

Незважаючи на певну кількість праць, що висвітлюють у тій чи іншій мірі дану проблему, на жаль, ми не маємо на сьогоднішній день узагальнюючих досліджень з радянсько-болгарського співробітництва у цій сфері. У той же час актуальність теми, велика кількість недосліджених документальних джерел, загальна тенденція до активізації досліджень у цій галузі дозволяє мати надію, що поява подібних праць - справа часу.

І. М. Кулінич, О. Г. Павленко
ПРАЦІ Ф. ФІШЕРА. І ДИСКУСІЯ З ПРОБЛЕМ ПЕНПОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
В ЗШЛНОНІМЕЦЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ім'я відомого західнонімецького історика, професора Гамбурзького університету Фріца Фішера вже більше двох десятиріч не сходить зі сторінок наукової періодики. Визнання і популярність не тільки в наукових колах, а й серед найширших верств громадянської Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) принесли йому праці з історії першої світової війни. З кінця 50-х років і до наших днів Ф. Фішер видав п'ять монографій та опублікував цілий ряд статей, присвячених цій проблемі¹.

Звичайно, німецька буржуазна історіографія не може покаржитися на брак досліджень з історії першої світової війни - їх нагромадилась величезна кількість за ті десятиріччя, що передували появі праць Ф. Фішера. Проте тенденційність цих досліджень, явна апологетика німецького імперіалізму та мілітаризму в працях представників офіційної історіографії вже не відповідали рівню нової фази розвитку історичної науки. В той же час величезні зміни в міжнародній обстановці, зрушення в бік розрядки на початку 60-х років, необхідність остаточного розв'язання проблем, які виникли внаслідок другої світової війни, настійно вимагали переосмислення національної історії, пошуків нових концепцій суспільно-політичного розвитку країни. Не останнє місце в нагромадженні цих складних і болючих для німецького народу питань займає проблема першої світової війни. В німецькій буржуазній історичній науці міцно утвердилася концепція, згідно з якою Німеччина нібито була зовсім непричетна до розв'язання збройного конфлікту влітку 1914 р.

²⁶ Павленко В.В. Летопись важнейших событий советско-болгарских отношений дружбы и сотрудничества, 1944-1980. - Киев, 1981.

²⁷ Мельцер Д.Б. Белоруссия и Болгария : Дружба вечная, нерушимая. - Минск, 1981; Мельцер Д.Б. Дружба сквозь стагоддзі. - Минск, 1970; Савачкін П.З. Беларусь і Балгарія - дружба, супрацоўніцтва, братэрства. - Минск, 1973.

Fischer P. Deutsche Kriegsziele. Evolutionierung und Separatsfrieden im Osten 1914-1918. - Historische Zeitschrift, 1959, Bd. 188, H. 2, S. 249-310; Griff nach der Weltmacht. Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918. - Dusseldorf, 1961; Drang zum "Platz an der Sonne". - Die Welt, 1962, 7. Juli; Weltmacht oder Hledergang: Deutschland in ersten Weltkrieg. - Frankfurt a.-Main, 1965; Krieg der Illusionens Die deutsche Politik von 1911 bis 1914. - Dusseldorf, 1969; Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild: Beitrage zur Bewaltigung eines historischen Tabus: Aufsätze und Vortrage aus dxei Jahrzehnten. - Dusseldorf, 1977. - 368 S.

Більше того, в свідомості багатьох німців, особливо старшого покоління, ця війна поставала як героїчний період в історії їх країни, як захист "фатерланду". Офіційна західнонімецька історіографія, найбільш типовими представниками якої є Г.Ріттер, Г.Вотфельс, К.-Д.Ердман, Т.Лідер, та інші, всіляко підтримувала подібні погляди, роздувала міф-про "превентивну війну", "удар кинджалом в спину" тощо. В її інтерпретації головними винуватцями війни виступали країни Антанти, а основною причиною поразки кайзерівської Німеччини проголошувалася діяльність російських та німецьких революціонерів, які нібито підточили зсередини "здоровий організм вільгельмівського рейху".

Саме цим антинауковим концепціям, що стали справжньою апологією німецького імперіалізму, завдав нищівного удару Ф.Фішер. Його праці підготували ґрунт для серйозного перегляду концепцій виникнення першої світової війни у західнонімецькій буржуазній історіографії. Об'єктивна інтерпретація подій цієї війни, яка стала справжнім "табу" для буржуазних учених в період "ери Аденауера", розцінювалась офіційною пропагандою шло не як "національна зрада". Проте це не злякало вченого, не похитнуло його бажання допомогти своєму народові усвідомити трагічні помилки минулого. Виступ гамбурзького професора одержав гідну оцінку в передовій західнонімецькій пресі. Прогресивний історик ФРН В.Абендрот відзначав, що до кінця 50-х років, тобто до появи праць Ф.Фішера, в західнонімецькій історіографії взагалі була відсутньою "критична свідомість"².

Не дивно, що новизна фішерівських досліджень, їх близькість до марксистської історіографії викликали в ФІН та за її межами такий широкий науковий і суспільно-політичний резонанс. Особливо велике враження на буржуазних вчених справила монографія Ф.Фішера "Ривок до світового панування". "Значення цієї роботи, - писав західнонімецький історик Г.Ліндеман, - полягає в тому, що вона сприяє виправленню нашої політичної свідомості, поглибленню наших знань, хоча вона і накладає на нас величезний тягар відповідальності за першу світову війну"³.

В більш обережній формі висловив свої враження Л.Дехіо. Не погоджу «ниш з Ф.Фішером у ряді питань, він все-таки змушений був визнати, що книга Фішера відноситься до розряду тих, котрі "змушують замислитись читача"⁴.

Більшість західнонімецьких істориків, які взяли участь в обговоренні праці гамбурзького професора, навіть ті з них, що відносились до числа ідейних противників Ф.Фішера, змушені були визнати величезну наукову цінність цього сенсаційного для буржуазної історіографії ФШ дослідження. В першу чергу фахівці відзначали ґрунтовну документальну базу досліджень - Ф.Фішер використав значну кількість архівних джерел, більшість яких була введена ним у науковий обіг вперше. "Фішер тягнув тралом, - визнавав Л.Дехіо, маючи на увазі багатство джерельної бази книги гамбурзького професора, - там, де інші використовували лише вудочки"⁵.

Незаперечним є і новаторство Ф.Фішера в галузі буржуазної методології історичного дослідження. Як відзначав Г.Кнауес, оригінальною рисою дослідницького методу Ф.Фішера є аналіз "економічних і соціальних сил" для розуміння політичної історії. Вводячи в обіг історичної науки обширний комплекс нових соціально-економічних факторів, Ф.Фішер тим самим виступив не тільки проти апологетичної історіографії першої світової війни, а й проти традиційного німецького історизму. Все це, звичайно, не могло не викликати тривалих і напружених дебатів в західнонімецькій історіографії з тих питань, які намагався по-новому розв'язати гамбурзький історик.

² Der deutsche antifaschistische Widerstand. - Frankfurt a. - Main, 1975, S. 6.

³ Lindemann H. Monument deutscher Masslosigkeit Eine notwendige Berichtigung unseres Geschichtsbildes. - Gewerkschaftliche Monatshefte, 1962, H. 5, S. 235.

⁴ Dehio L. Zu Fritz Fischers Buch über den ersten Weltkrieg Deutschland. - Griff nach der Weltmacht? 1962, H. 161, S. 65.

Найбільш "революційним" моментом в історичних дослідженнях Ф.Фішера, на одностайну думку буржуазних дослідників, стала концепція "континуїтету" (спадкоємності) німецької політики "від Бісмарка до Гітлера". Такий методологічний підхід створив можливість аналізу подій першої і другої світової воєн у тісному зв'язку з розвитком німецького імперіалізму, прослідкувати тісний взаємозв'язок між агресивними планами правлячої кілки кайзерівської Німеччини і прагненням до підкорення світу в період гітлерівської диктатури. Цим самим розвінчувалася легенда про "випадковість і ефемерність" нацизму в історії Німеччини, що була створена в післявоєнні роки офіційною історіографією. Зрозуміло, подібні висновки не могли бути з симпатією зустрінуті консервативно настроєними істориками. Крім концепції "континуїтету" основними напрямками критики Ф.Фішера стали проблема "ліпневої кризи" 1914 року, характеристика окремих державних діячів, у першу чергу Бетман-Гольвега, німецькі військові цілі в першій світовій війні тощо.

Одним з перших з критикою поглядів Ф.Фішера виступив відомий західнонімецький історик Г.Герцфельд. "Сумнівна методика Фішера, - писав цей історик, - не дає можливості об'єктивно і всебічно висвітлювати історичне минуле". Аналізуючи "недоліки" книги гамбурзького історика, Г.Герцфельд відзначав, що реконструкція історичних подій неможлива за допомогою одних документів урядових установ, як це зробив Ф.Фішер, оскільки вони нібито не містять всіх необхідних історичних даних і часто носять тенденційний характер⁶.

Опонент Ф.Фішера вказував на необхідність використання мемуарних джерел, які начебто приносять в історичне дослідження "подих часу і справжню достовірність"⁷. Висновки гамбурзького професора Г.Герцфельда намагався спростувати за допомогою щойно опублікованого тоді в ФІН щоденника Георга фон Мкшера, начальника штабу військово-морського флоту в період першої світової війни. Г.Герцфельд, посилаючись на спогади кайзерівського адмірала, котрі, як він вважає, більш достовірними, ніж урядові документи, намагався відстояти застарілу історіографічну традицію, згідно з якою Німеччина напередодні першої світової війни не ставила перед собою загарбницьких цілей.

Це "новітнє джерело", як називає Г.Герцфельд мемуари Мюллера, на його думку, підтверджує відсутність єдності в керівництві німецькою військовою політикою, про що раніше писали В.Швейдерейгер, Г.Дельбрюк та інші буржуазні історики і публіцисти. При цьому, консервативний історик виходив априорі з судження, за яким наявність будь-яких протиріч в середині правлячої верхівки кайзерівської імперії є незаперечним свідченням неможливості існування єдиного стратегічного задуму і плану воєнних дій.

Ф.Фішер дав гідну відповідь цим нападам з боку Г.Герцфельда в статті, яку і'н красномовно і коректно назвав "Континуїтет помилок". Сама назва статті звучала тонким натяком на те, що Г.Герцфельд просто повторює явно застарілі погляди реакційних істориків періоду веймарської республіки і гітлерівської диктатури.

Полемізуючи з своїм опонентом з приводу використання джерел, Фішер цілком слушно зауважив, що урядові акти і матеріали державних установ все-таки більш важливі для історика, ніж щоденники і мемуарна література, оскільки вони дають уявлення про концепції імперського керівництва в цілому, а не відображають суб'єктивну позицію того чи іншого учасника подій⁹. Що ж стосується "незгод" в правлячій верхівці імперії, то Ф.Фішер приходив до висновку, що ніяких протиріч серед політичних і мілітаристських угруповань просто не існувало. "Всі німецькі керівні політич-

⁶ Herzfeld H. Zur deutschen Politik im ersten Weltkrieg: Kontinuität Oder permanente Krise.- Historische Zeitschrift, 1960, Bd 191, N. 1, S. 68.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., S. 85.

⁹ Fischer P. Kontinuität des Irrtums: Zum Problemen der deutschen Kriegszielpolitik im ersten Weltkrieg. - Historische Zeitschrift, 1960, Bd. 1, N., S. 83.

ні Фруш, - робить висновок гамбурзький історик, - в більшій чи меншій мірі, кожна на свій манер, приймали участь в континуїтеті помилок"¹⁰.

Після публікації книги Ф.Фішера "Ривок до світового панування" дискусія про першу світову війну у західнонімецькій буржуазній історіографії спалахнула з новою силою. Представники офіційної історичної науки ФШ зустріли "в багнети" майже всі основні ідеї і положення цього дослідження. "Жахливо, як зобразив Фішер військові цілі кайзерівської Німеччини! - вигукував А.Телен. - Ні канцлер Бетман-Гольвег, ні державний секретар Ягов не були особами, що переслідували такі демонічні цілі і **ЯК** це показано в "Ривку до світового панування"*¹¹.

В унісон думкам А.Телена звучали роздуми Е.Хольцле: "Для німецького керівництва скоріше було характерним тривале вагання між екстравагантними цілями і прагненням до миру", - стверджував він в одній із своїх статей. Крім цього, Е.Хольцле доводив, що цілі країн Антанти були більш далекосяжними, ніж цілі вільгельмівської імперії. "Можна тільки пожалкувати, - писав цей історик, - що Фішер відповідальність за війну багатьох звалює на одну Німеччину"¹².

Намагання обілити кайзерівську Німеччину і звалити відповідальність за першу світову війну на Англію, Францію і Вєсію було властиво німецьким буржуазним історикам ще в період веймарської республіки, задовго до А.Телена і Е.Хольцле, коли розгорілася бурхлива дискусія з питання про "відповідальність за війну". Заслуга Ф.Фішера полягає зовсім не в тому, що він знову порушив це болоче питання, - сила його книги в тому, що він одним з перших у буржуазній історіографії зробив спробу розкрити суть німецької "світової політики", показати, що цей агресивний і експансіоністський в своїй основі політичний курс неминуче вів Німеччину до війни.

Державний апарат імперії, як відзначає гамбурзький історик, був тісно зв'язаний з милітаризмом, котрий, в свою чергу, був породженням військової промисловості і техніко-індустріального прогресу Німеччини, який висунув країну в число найбільш розвинутих в економічному відношенні держав імперіалістичного світу. Сам Фішер підкреслював, що ця єдність економіки і державного милітаризму була специфічною рисою тої "світової політики", що її в 1897 р. почав Вільгельм П³. Саме ця її риса в значній мірі визначала мету німецької зовнішньої політики, яка неминуче відбивала інтереси жадібного і хижакого німецького імперіалізму, що постійно рвався до загарбання чужих територій, до підкорення сусідніх народів.

Приголомшливим виглядає той факт, що А.Телен, далекий від марксизму історик, для того щоб спростувати цей погляд, звертається до ... лєнінської теорії імперіалізму. "Німецький імперіалізм, - писав А.Телен в своїй статті, - був не кращий і не гірший за інших, тільки він з'явився занадто пізно, коли світ вже був поділений на сфери впливу, саме тому він так голосно і неспокійно обґрунтовував свої претензії на місце під сонцем" . Дійсно, В.І.Лєнін у праці "Війна і революція" підкреслював, що німецький імперіалізм прийшов "до столу капіталістичних яств; коли місця були зайняті". Проте, говорячи про "дві групи імперіалістичних держав, що зіткнулися в першій світовій війні, В.І.Лєнін у тій же статті зазначав, що австро-німецька група капіталістів була "ще більш хижацька, ще більш розбійницька"¹⁵, ніж країни Антанти . Таким чином, німецький імперіалізм був не лише не кращим, а й гіршим за інші.

¹⁰ *ibid.*, s. an.

¹¹ **Thelen A. Wollte Deutschland Weltmacht werden? - Industrie-Kurier, 1961, 5. Apr., S. 19.**

¹² **Holzle E. 1914 - Griff nach der Weltmacht?. - Die Welt, 1962, 7. Juli, S. 17.**

¹³ **Fischer F. Drang zum "Platz an der Sonne". - Die Welt, 1962, 7» Juli, S. 17.**

¹⁴**Pehlen A. Op. cit., S. 59.**

Досить характерною була 1 стаття, присвячена книзі Ф.Фішера, що з'явилась у західнонімецькому щотижневому журналі "Шпігел". Солідаризуючись з тезою гамбургського історика, за якою німецький уряд на початку першої світової війни розробив широку загарбницьку програму, автор статті відверто визнавав: "Наскільки абсурдними здаються нам ці плани сьогодні, настільки серйозними вони були тоді, оскільки вони висувалися не приватними особами, а урядовими установами"¹⁶. А говорячи про фантастичну ідею створення під німецькою егідою "Серединної Африки", західнонімецький журналіст не без іронії зауважував: "Немає ніяких сумнівів, що якби уряду (кайзерівської Німеччини. - Авт.) вдалося здійснити свої плани, то вся генерація теперішніх активних негритянських політиків, народилася б у ролі підданих німецького кайзера"¹⁷.

Але далеко не всі відхуки були такими доброзичливими для Ф.Фішера. Г.Ріттер, Е.Цехлін, К.-Д.Ердман та інші відомі буржуазні історики ФШ виступили рішуче проти фішерівського трактування історії першої світової війни. "Я переконаний, - писав про книгу Ф.Фішера "Ривок до світового панування" старійшина західнонімецьких буржуазних істориків Г.Ріттер, - що ніщо не діє таким фатальним чином, як відсутність патріотизму. Тому я закриваю книгу з глибокою скорботою, з сумом і турботою про майбутнє покоління"¹⁸. Г.Ріттер рішуче заперечив загарбницькі плани німецького імперіалізму в першій світовій війні: "Про прагнення Німеччини до світової влади не може бути і мови..."¹⁹.

Як безпосередній учасник подій колишній офіцер кайзерівської армії Ріттер у своїх працях намагався всіляко спростувати контроверзи Фішера і довести, що Німеччина нібито була непричетна до розв'язання першої світової війни. Проте його концепція була настільки непослідовною, від неї віяло таким суб'єктивізмом, що це практично позбавляло його будь-яких шансів на успіх в дискусії з Ф.Фішером та його учнями. Американський історик К.Епштейн слушно зауважив з цього приводу, що Ріттер весь час "перебуває ніби між двома протилежними полюсами - власними переживаннями, висловленими у формі яскравих автобіографічних спогадів, роздумів про трагічні шляхи німецької історії після 1917 року, і сприйнятими ним новітніми поглядами молодих німецьких істориків, які народилися вже після описуваних подій"²⁰.

І в нових історичних умовах Г.Ріттер продовжував уперто твердити, що метою німецької "світової політики" в роки першої світової війни було лише намагання досягти політичного рівноправ'я вільгельмівської імперії з іншими державами. Це прагнення "до рівності" він вважав проявом волі всього німецького народу, "мрії нації, яка відзначалася швидким зростанням національної самосвідомості і життєздатністю"²¹.

Суперечка між Ріттером і Фішером досягла апогею на всесвітньому конгресі історичних наук, що відбувся восени 1965 р. у Відні. Дискусія про першу світову війну на цьому міжнародному форумі істориків стала однією з центральних проблем, в обговоренні якої активну участь взяли історики ФРН, Англії, США та інших країн. "Дуель" двох західнонімецьких істориків викликала широкий резонанс серед учасників конгресу. Гостроту конфлікту не пом'якшила навіть та обставина, що Г.Ріттер, будучи вже тяжко хворим, до Відню приїхати не зміг.

Доповідь Г.Ріттера, присвячену ролі Ветман-Гольвега в першій світовій війні,

¹⁶ Der Spiegel, N 49, 1962, 29. Nov., S. 59.

¹⁷ Ibid., S. 57.

¹⁸ Eitter E. Eine neue Kriegsschuldthese. - Historische Zeitschrift, 1962, Bd 194, H. 3, S. 668.

Zit. Geiss I. Studien iiber Geschichte und Geschichtswissenschaft. - Frankfurt a. - Main, 1972 S. 134.

²⁰ Epstein K. Gerhart Eitter and the First World War, in V. Laquer, G.-L. Mosse. The oomink of the First World War.-Journal of contemporary History 1966, N 3, p. 189.

²¹ Zit. Geiss I. Studien iiber Geschichte.., S. 135.

зачитав тодішній президент міжнародного союзу істориків К.-Д.Ердман . В її основу були покладені головні положення останньої, четвертої книги Г.Ріттера, спеціально присвяченої Бетман-Гольвеґу²³. Персоніфікуючи політику кайзерівської Німеччини в особі глави уряду, Ріттер і далі продовжував заперечувати роль Бетман-Гольвеґа як одного з організаторів і натхненників німецької агресії проти інших держав і народів у роки першої світової війни. Не приділяючи достатньої уваги соціально-економічним факторам, довільно інтерпретуючи факти, він повністю заперечував роль Німеччини в розв'язанні воєнних дій. Й.Гейс, учень Ф.Фішера, іронізує з цього приводу і повторює в своїй книзі думку, висловлену самим Ріттером: "Стара німецька література 20-30-х років занадто апологетична, тому вона потребує ревізії"²⁴.

Яка іронія долі! Г.Ріттер першим виступив проти історика, який піддав ревізії застарілі погляди. При цьому він використав традиційні аргументи апологетичної історіографії, до перегляду яких він сам ще недавно закликав усіх дослідників першої світової війни.

У виступі на Віденському конгресі Ф.Фішер розкрив повну наукову неспроможність поглядів свого опонента. "Г.Ріттер, - говорив він, - виходить з особи канцлера Бетман-Гольвеґа, ним керує біографічний інтерес... Німеччина та її проблеми стоять для нього на другому місці. Я ж при визначенні політики Німецької імперії виходжу з політико-структуральних, соціально-господарських та релігійно-духовних поглядів, як це прийнято і в західній, і в східноєвропейській історіографії"²⁵.

Не можна не визнати правоту Ф.Фішера у цьому питанні. Час дійсно ніби зупинився для Герхарда Ріттера. Недивлячись на те, що багато буржуазних дослідників в наші дні намагаються враховувати (в більшій або меншій мірі) в своїх дослідженнях багатоманітність факторів, які визначають хід історичного розвитку, старійшина західнонімецьких буржуазних істориків всупереч здоровому глузду продовжував і далі першочергову роль у розвитку людства відводити діяльності окремих осіб. Бетман-Гольвеґа він прагнув зобразити людиною, чия воля і задуми були спрямовані на досягнення "мирного взаєморозуміння між європейськими народами".

Полемізуючи з цього приводу з Г.Ріттером, Ф.Фішер зауважував, що "німецький канцлер" (про це можна судити по його висловлюванням) знаходився під політичним впливом імперіалістичних, мілітаристських і консервативних кіл"²⁶.

Намагаючись зняти з глави імперського уряду обвинувачення в організації агресії, Ріттер особливо наголошував на його спробах підписати сепаратний мир на самому початку першої світової війни. "Але, - як слушно зауважив у своєму виступі Ф.Фішер, - Г.Ріттер забув додати, що це прагнення у Бетман-Гольвеґа вперше з'явилося після "перелому на Марні" (згідно термінології Г.Ріттера), або, точніше кажучи, після німецької поразки на Марш"²⁷. "

Дійсно, після повного провалу німецької стратегії "бліцкрига", після усвідомлення того факту, що Німеччині не уникнути тривалої, виснажливої і кровопролитної війни на два фронти, імперському канцлеру саме час було подумати про можливість підписання сепаратної угоди з однією з держав Антанти. "Мирлюбний" план Бетман-Гольвеґа, таким чином, був продиктований зовсім не філантропічними почуттями - це була одна з пеших спроб відвернути поразку Німеччини в першій світовій війні.

"В своїй книзі, - рездвував Фішер, - я виходив з того, що Німеччина на початку війни сподівалась на перемогу як над Францією, так і над Росією. Тому пи-

²² Салов В.И. Современная западногерманская буржуазная историография. - М., УБ, С. 266.

²³ Ritter G. Staatskunst und KriegshandwerkJ Das Problem des "Militarismus" in Deutschland. - Munchen, 1959-1968. - Bd. 1-4. Zit. Geiss I. Studien Uber .Geschichte, S. 135.

²⁵ Fischer F. Der erste Weltkrieg, S. 238.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid., S. 240.

тання полягає в тому, щоб з'ясувати, який вигляд мала б Європа, якби Німеччина виграла битву на Марні і добилася б переможного миру. Відповідь на це дає Версена програма". Цей викриваючий німецький імперіалізм документ настільки красномовний, що майже не потребує коментарів. Позбавлення Франції боєздатності на найближчі 15-20 років, анексія цілого ряду територій в Росії, Франції та Бельгії, встановлення повної гегемонії Німеччини на європейському континенті шляхом створення економічної асоціації країн "Серединної Європи" - ось далеко неповний перелік тих далекосяжних планів, які задумав здійснити "миролюбний" канцлер у разі переможної війни²⁹.

Критика, якій Г.Ріттер піддав концепцію Ф.Фішера, відзначалася емоційністю, безкомпромісністю, але ніяк не логічністю. Підводячи підсумок довготривалій дискусії, Ф.Фішер резюмував: "Відмінність між мною і Герхардом Ріттером полягає в тому, що я намагаюсь аналізувати події без моралізування і емоцій. Для Г.Ріттера характерний ірраціоналізм, перебільшення ролі морального фактора в аналізі подій. Тому падіння Бетман-Гольвега він розцінює як "крах позитивних починань", вбачаючи в цьому волю надприродних сил, долю, таємничість фатуму. Тут закінчується історична наука і починається теологія".

Суворий вирок гамбурзького історика Г.Ріттеру і тому напрямку у західнонімецькій історіографії, який він уособлював. У рецензії на четвертий том праці Р.Ріттера "Державне мистецтво і військове ремесло" - цьому своєрідному панегрику Бетман-Гольвету - Ф.Фішер справедливо зауважує, що Німецька імперія "тільки прикривалася вивіскою парламентської демократії", та для Г.Ріттера вона завжди була "вищою силою, внутрішнім авторитетом". "Ріттер, - підводить підсумок гамбурзькій історик, - одночасно і величина, і кінцевий пункт прусько-німецької історіографії і вона після нього не знайде ніякого продовження"³¹.

Поряд із Г.Ріттером - одним з найбільш непримиренних критиків Фішера - став його колега по Гамбурзькому університету, видний західнонімецький буржуазний історик Егмант Цехлін. Свою основну увагу в критиці концепції Фішера Цехлін сконцентрував на неодноразових спробах Німеччини підписати в ході першої світової, війни сепаратні мирні угоди з країнами Антанти. Набагато краще підготовлений до полеміки з Фішером, ніж Г.Ріттер, Е.Цехлін був, мабуть, єдиним із західнонімецьких істориків (крім, звичайно, Фішера), що непогано знав німецькі архівні документи часів першої світової війни. Проте і він не зміг висунути і обґрунтувати скільки-небудь серйозних доказів, що спростували б результати досліджень Ф.Фішера.

Стверджуючи, що німецьке керівництво напередодні війни переслідувало чисто оборонні цілі, Е.Цехлін не міг не усвідомлювати, наскільки хиткими і бездоказовими є такі припущення. "Читаючий може відчувати, - писав він в одній із своїх статей, застрахувати себе від критики за такі довільні припущення, - наскільки суперечливими і складними є будь-які політичні рішення "німецької правлячої верхівки". Так само повинно виглядати їх відображення в історичній літературі"³². Насправді, за цією, здавалось би, вірною думкою про складність і багатогранність політичних явищ таїлась спроба Е.Цехліна приховати суперечність власних тверджень.

Йдучи у фарватері традиційної буржуазної історіографії, Е.Цехлін зв'язував початок першої світової війни не з провокаційною поведінкою кайзерівської Німеччини на міжнародній арені в першу чергу, а з підступною політикою Англії. Форсування Німеччиною військових приготувань влітку 1914 р. він пояснював лише підписанням англо-російського морського договору, який нібито більше всього загрожував життєво

²⁸ Ibid.

²⁹ Fischer F. *Griff nach der Weltmacht*. - 3. Aufl. - Dusseldorf, 1964, S. 117-118.
³⁰ Fischer F. *Der erste Weltkrieg*, S. 247.

⁵¹ Ibid., S. 254.

³² Fischer F. *Weltmacht Oder Niedergang*. - Frankfurt a. - Main, 1965, S. 12.

важливим інтересам кайзерівської Німеччини. В такій "небезпечній" дата німецького рейху політичній ситуації, стверджував Е.Цехлін, балканська криза, в яку до того ж була втягнута єдина союзниця Німеччини - Австро-Угорщина, - стала тим моментом, котрий імперські правлячі кола вирішили використати дня "захисту фатерланда"³³.

Ф.Фішер неодноразово., вказував на алогічність деяких положень Е.Цехліна, невідповідність їх реальним історичним фактам. "Цехліну не вдалося, - відзначав він у книзі "Світове панування чи крах", - пов'язати свою концепцію абсолютно оборонної поведінки імперського керівництва з поведінкою уряду в липні 1914 року, котру він сам визначає як "готовність до ризику війни, - з його експансіоністською політикою під час війни"³⁴.

Німецька реакційна історіографія створила немало концепцій і легенд про виникнення першої світової війни. Так або інакше всі вони без винятку були спрямовані на затушовування агресивних планів німецького імперіалізму в цій війні. Одна жодна з них не витримувала і не витримує справді наукової критики. Говорячи про спроби Г.Ріттера і Е.Цехліна "інтерпретувати об'єктивно наступальну поведінку німців як оборону" напередодні першої світової війни, Ф.Фішер відверто іронізує: "Незрозуміло, як імперське керівництво могло готуватися до війни, коли воно було переконане, що нічого не-завоює"³⁵.

Тривалі і незвичайні за своїми масштабами військові приготування Німеччини ні для кого не були секретом. Численні документи свідчили про існування в імперського уряду відверто загарбницьких цілей - від анексії північно-східних районів Франції до створення "Серединної Європи" під егідою Німецької імперії. Але, освячена славою "героїчного покоління", традиція тяжіла над багатьма буржуазними істориками, які вперто не бажали відступати від створених попередніми поколіннями дослідників помилкових стереотипів походження першої світової війни.

Е.Цехлін, звичайно не без впливу праць Ф.Фішера, почав одним з перших відходити від застарілих шаблонів. Показовим є той факт, що на останньому етапі дискусії, який відзначався більш об'єктивною і спокійною аргументацією з обох сторін, виявилась значна еволюція поглядів Е.Цехліна: у висвітленні проблеми походження першої світової війни він дуже близько підійшов до концепції Ф.Фішера. Під впливом незаперечних доказів він змушений був змінити свої попередні погляди і з багатьох питань визнати правоту свого колеги по університету.

При цьому Е.Цехлін, погоджуючись в ряді випадків з висновками Ф.Фішера, все ж намагається приписати собі пріоритет відкриття і інтерпретації тих архівних документів, які в науковий обіг першим ввів Ф.Фішер. Таким чином, він намагався довести самостійність результатів своїх власних досліджень³⁶. Подібні "методи", як свідчить І.Рейс, властиві не тільки одному Е.Цехліну. Аналогічні "способи дослідження" застосовують Г.Герпфельд та інші західнонімецькі буржуазні історики.

До 70-х років дискусія про першу світову війну в основних аспектах була завершена. Праці Ф.Фішера завоювали надійну репутацію в буржуазній історіографії ФШ. Так, на думку відомого західнонімецького історика В.-Й.Моммзена, дослідження Ф.Фішера, присвячені рокам першої світової війни, є "найбільш важливими і найбільш близькими до істини" .

Правда, Моммзен, який розцінює початок бойових дій у першій світовій війні лише як "реакцію Німеччини на ситуацію, що виникла раптово", критикує погляди Ф.Фішера за їх нібито однобічність³⁸. Як стверджує цей історик, гамбурзький професор,

Zechlin B. Probleme der Kriegskalkuls und der Kriegsbedingung in ersten Weltkrieg. - Geobichte in Wissenschaft und Unterricht, 1965, N 4. Jrg. 16, S. 69.

^ Fischer F. Weltmacht Oder Niedergang., S. 12.

³⁵ **Ibid., S. 12.**

³⁶ **Geiss I. Studien iiber Geschichte, S. 138.**

37 Mommesen W. - J. Domestic Factors in German Foreign Policy Before 1914. - Imperial Germany. - New York; London, 1976, p. 229.

³⁸ **Ibid., p. 233.**

прагнучи зобразити Німеччину агресивною державою, виходить у ряді випадків за межі наукової об'єктивності. Так, наприклад, Фішер буцімто перебільшує роль німецького націоналізму як одного з джерел експансіоністської політики, забуваючи при цьому про "наростаючий шовінізм французького суспільства і про мілітаристські тенденції царської Росії"³⁹. Проте, подібна критика лише відродає давно скомпрометовану концепцію "рівної долі відповідальності", створену реакційною історіографією для виправдання німецького імперіалізму – головного винуватця першої світової війни.

Внаслідок тривалої дискусії, в яку були втягнуті десятки істориків з різних країн, в західноєвропейській буржуазній історіографії з'явилася маса літератури, присвяченої проблемам першої світової війни. Були опубліковані перші узагальнюючі праці, автори яких намагалися проаналізувати хоча б найбільш важливі дослідження, викликані появою робіт Ф.Фішера, підвести підсумки запеклих наукових дебатів і знайти, таким чином, певний "модус вігенді" в оцінці подій 1914-1918 рр. Д.А.Мозес, автор кількох книг, присвячених І.Фішеру вважає, що дискусія про першу світову війну є одним з проявів кризи західнонімецької буржуазної історіографії⁴⁰. Причини цієї кризи слід шукати не тільки в самій історичній науці, але і за її межами – в сфері політики і міжнародних відносин, в яких ФІН претендує на одну з перших ролей⁴¹.

Традиційний німецький історизм, який у розвитку Іядського суспільства перше місце відводив діяльності "видатних осіб", вже віджив себе. Проте в історичній науці на протязі тривалого часу панували погляди представників саме цього напрямку – Г.Ріттера, Г.Ротфельса, Г.Герцфельда та ін.

7 повній відповідності з цими поглядами в західнонімецькій історіографії панівною була концепція держави і міжнародних відносин, що базувалася на принципах гегелівської філософії і макіавелізму. Держава розглядалась як незалежна структура, а відносини між цими "наділеними самосвідомістю субстанціями" зводились до норм міжнародного права, їх дотриманню чи недотриманню. В історичних дослідженнях це вело до однобічного висвітлення подій, ідеалістичного розуміння фактів, повної неспроможності дати об'єктивну оцінку того чи іншого явища. Фішер вважає, що головною причиною цієї однобічності німецької буржуазної історіографії було те, що більшість німецьких істориків були синаш пасторів, або вчених класичного типу, для яких проблеми ділового світу, промисловості і торгівлі завжди залишались terra incognita.

До цього слід додати і ту обставину, що більшість буржуазних німецьких істориків, слідуючи традиції, початок якої йде від Ділтея і Йшке, задовольнялись простим описом еволюції німецького суспільства, зберігали вірність релятивістському раціональному принципу "описувати все так, як воно було". Звідси втрата критичного ставлення до дійсності, до того, що в найбільш важкі і напружені моменти німецької історії такі історики свідомо чи підсвідомо продовжували виконувати обов'язки "герольдів національної політики".

Цілком закономірно, що в період гітлерівської диктатури в Німеччині багато буржуазних істориків опинилось на службі у нацизму, стали ревними апологетами людиноненависницьких ідей біснுவатого фюрера. Після розгрому фашистського рейху в 1945 р. офіційна західнонімецька буржуазна історіографія (після утворення ФРН в 1949 р.) перебувала на службі у реакційних політиків, що провокували країну на

³⁹ Lynar B. *Deutsche Kriegsziele 1914-1918. Eine Diskussion.* - Frankfurt a. - Mains (West-) Berlin, 1964; Moses J.-A. *The war aims of Imperial Germany: Professor Fischer and its Critics.* - Brisbane, 1968; Mommsen W.-J. *The Debate in the First World War.* - In: Laquer V., Mosse G.-L. *The coming of the First World War.* - *Journal of contemporary History*, 1966, N 3.

*⁴⁰Moses J. -A. *The Politics of illusion: The Fischer Controversy in German Historiography.* - New York, 1975, P. 48.

⁴¹Ibid., p. 233.

збройні конфлікти з інтими державами, в першу чергу з Радянським Союзом. "Консерватори всіх відтінків, - зауважує з цього приводу І.Гейс, - чудово усвідомлюють свою спорідненість з існуючою владою. Їх озлобленість проти наукового підходу до політичних проблем пояснюється, очевидно, їх страхом перед політичною значимістю наукового пізнання в наш час" .

З 60-х років, коли в ФРН поший провал політики "холодної війни", головним глашатаєм якої був К.Аденауер, став незаперечним фактом, а процес міжнародної розрядки вимагав кардинального перегляду принципів зовнішньої політики, - в повній мірі виявила себе і криза буржуазної суспільної думки в цій країні. Історіографія, будучи її складовою частиною, не могла скільки-небудь задовільно виконувати свою основну функцію - захищати інтереси панівного класу ФРН. В західнонімецькій історіографії в цей час з'являється багато нових шкіл і напрямків, розробляються нові концепції політичного розвитку, все настійнішою стає необхідність критичного перегляду всієї історії Німеччини.

В руслі цього прогресивного руху, спрямованого проти застарілих поглядів і теорій, і з'явилися праці Ф.Фішера, що стали вагомим вкладом у формування сучасного історичного світогляду західнонімецького суспільства. Як справедливо зауважує один з учнів Ф.Фішера, бонський професор А.Зівотек, "тільки з появою книг Ф.Фішера вивчення німецької історії було поставлене на раціональну основу"⁴³. Той факт, що в полеміці з консервативними істориками ФРН Г.Ріттером, Е.Цехліном, Е.Хольцле та іншими Ф.Фішер не тільки відстояв свої погляди, але до певної міри й утвердив їх у західнонімецькій історичній науці, не є випадковим. В цьому виявилась незаперечна перевага реалістичного ставлення до дійсності перед традиційними концепціями імперіалістичної політики вчорашнього дня.

⁴² Geiss J; Studien iiber Geschichte, S. 197,
⁴³

З М І С Т

Українська РСР у міжнародних зв'язках Радянського Союзу

Короткова І.Я. Українська РСР в радянсько-угорському науково-технічному співробітництві	3
Лукаш О.І. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з країнами, що розвиваються, в галузі вищої освіти	10
Зурба М.А., Кондратов В.Ф. З історії солідарності класових організацій трудящого селянства України з революційною боротьбою пролетаріату зарубіжних країн (1923-1930 рр.)	18

36 * *

Клоков Є.В. Координація зовнішньополітичної діяльності країн соціалістичної співдружності у боротьбі за мир і безпеку народів (1970-1975 рр.)	23
Асатуров С.К. Участь Німецької Демократичної Республіки в реалізації комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції	32
Кучменко Е.М. Підвищення матеріального добробуту та культурного рівня трудівників болгарського села на етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства	39
Держалк М.С. Участь угорських антифашистів у пропагандистській роботі Червоної Армії в 1944 р.	46
Чернявський С.В. Радянська Україна у планах "холодної війни"	51
Павлюченко О.В. З історії наукових зв'язків славистів Росії з вченими Сербії	59

Історіографія

Ланиленко В.М. Питання економічного та науково-технічного співробітництва Югославії з країнами - членами РЕВ у працях радянських і зарубіжних авторів	67
Тараненко М.С. Деякі питання будівництва соціалізму в Румунії у радянській історіографії	72
Шевченко О.В. Радянська історична наука про співробітництво Радянського Союзу та Народної Республіки Болгарії в галузі науки й освіти	76
Кулінич І.М., Павленко О.Г. Праці Ф.Фішера і дискусія з проблем першої світової війни в західнонімецькій історіографії	81

С О Д Е Р Ж А Н И Е

Украинская ССР в международных связях Советского Союза

Короткова Л.Я. Украинская ССР в советско-венгерском научно-техническом сотрудничестве	А 3
Лукаш О.И. Участие Украинской ССР в сотрудничестве Советского Союза с развивавшимися странами в области высшего образования	10
Журба М.А., Кондратов В.Ф. Из истории солидарности классовых организаций трудящегося крестьянства Украины с революционной борьбой пролетариата зарубежных стран (1923-1930 гг.)	Д8

* * *

Клоков Е.В. Координация внешнеполитической деятельности стран социалистического содружества в борьбе за мир и безопасность народов (1970-1975 гг.)	23
Асатуров С.К. Участие Германской Демократической Республики в реализации Комплексной программы социалистической экономической интеграции	32
Кучменко Э.Н. Рост материального благосостояния и культурного уровня труженников болгарского села на этапе строительства развитого социалистического общества	39
Деркалюк Н.С. Участие венгерских антифашистов в пропагандистской работе Красной Армии в 1944 г.	4б
Чернявский С.В. Советская Украина в планах "холодной войны"	oi
Павлюченко О.В. Из истории научных связей славистов России с учеными Сербии	

Историография

Даниленко В.М. Вопросы экономического и научно-технического сотрудничества Югославии со странами-членами СЭВ в трудах советских и зарубежных авторов	
Тараненко Н.С. Некоторые вопросы строительства социализма в Румынии в советской историографии	
Шевченко Е.В. Советская историческая наука о сотрудничестве Советского Союза и Народной Республики Болгарии в области науки и просвещения	/ь
Кулинич И.М., Павленко О.Г. Труды Ф.Фишера и дискуссия по проблемам первой мировой войны в западногерманской историографии	oi

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР

Институт истории

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Республиканский межведомственный Сборник научных трудов

Основан в 1975 г.

Выпуск 9

(На украинском языке)

Затверджено до друку вченою радою Інституту історії АН УРСР

Редактори З.П.Богачук, Т.К.Хорунжа
Художній редактор Л.О.Комяхова
Технічний редактор Л.М.Муравцева
Коректори С.А.Доценко, С.І.Колісник

Інформ. бланк № 5385

іідп. до друку ю.Іі.аа. БФ 00763. Формат 70x108/Ів. Напір офс. № І. Офс. друк. Ум.друк.арк. 8.05. Ум.Фарбо-відб. 8,40. Обл.-вид. арк. 9,86. Тираж 500 пр. Зам.0339?діна І крб. 20 к.

Видавництво "Наукова думка". 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.
Производственно-полиграфическое предприятие УкрНИИТИ
Госплана УССР. 252171 Киев-171, Горького, 180.

віші співробітництва і координації дій братніх країн на міжнародній арені. При- току наради міністрів закордонних справ відбуваються як на двосторонній, так і на багатосторонній основі. Необхідність тіснішого співробітництва і координації дипломатичних акцій держав - учасниць Варшавського Договору привела до створення у 1977 р. Комітету міністрів закордонних справ.

З 1971 по 1975 р. відбулися колективні наради міністрів закордонних справ країн соціалістичної співдружності в Бухаресті (лютий 1971 р.), Варшаві (грудень 1971 р.), Москві (січень 1973 р. та грудень 1975 р.). На цих нарадах накреслюва- лись спільні кроки щодо реалізації ініціатив, розроблених Політичним консульта- тивним комітетом Варшавського Договору, зокрема конкретизувались пропозиції дер- жав - членів цієї організації у справі підготовки і скликання загальноєвропей- ської Наради з питань безпеки і співробітництва. Учасники нарад активно виступа- ли за підтримку прийняття НДР в ООН та інші міжнародні організації, обмінювались думками з різних міжнародних питань. Так, на нараді в Москві 15-16 грудня 1975 р. міністри закордонних справ НЕБ, УНР, НДР, ПНР, СРР, СРСР і ЧССР провели обмін думками з деяких актуальних питань розвитку міжнародного становища, у тому числі , обстановки в Європі, про підсумки XXX сесії Генеральної Асамблеї ООН. При цьому увага її учасників була зосереджена на втіленні в життя пропозицій соціалістичних країн щодо припинення "гонки озброєнь і роззброєння, особливо в галузі ядерної зброї.

Під час візиту в Радянський Союз 8-Ю січня 1974 р. міністра закордонних справ ШР Ф.Цуйї між ним і міністром закордонних справ СРСР А.А.Громшсо відбулись розмови, в ході яких розглядались питання політичних, економічних і культурних зв'язків обох країн. Розглядаючи зовнішньополітичні аспекти, міністри підкресли- ли, що "скоординовані дії соціалістичних країн на міжнародній арені є одним із найважливіших факторів, які сприяють дальшій активізації процесу розрядки напру- женості, зміщенню миру і безпеки в усьому світі"²⁴. Радянський Союз і Угорщина підтвердили свою рішучість конструктивно сприяти успішній роботі і скорішому за- вершенню Наради з питань безпеки, і співробітництва в Європі.

У ході обміну думками між міністром, закордонних справ СРСР А.А.Громшсо і міністром закордонних справ СРР Дк. аковеску під час візиту останнього у Радян- ський Союз 9-13 .~~іудня~~ 1974 р- було *ушитої* "Відповідно до рішень XXIV з'їзду КИНС і XI з'їзду ШП ішнсьжиі Оош і Соціалістична Республіка Г^мунія прадіда- тшуть особливу увагу розширенню і поглибленню братерських відносин всебічного шізробітаацтва у полііетній, економічній, науково-технічній, культурній та інших галузях, вигукувати нові можливості для їх розвитку, що відповідає інтересам ра- дянського і румунського народів, справі соціалізму і миру"²⁵.

Братні країни соціалістичної співдружності використовували і використовують й інші ефективні форми дипломатичного співробітництва. Міністерства закордонних справ цих країн, які є безпосередніми провідниками лінії партій і урядів, під- тримують постійні контакти з посольствами братніх соціалістичних країн. Через ці канали здійснюється обмін інформацією, досвідом роботи. Перед сесіями Генераль- ної Асамблеї ОШ представники міністерств закордонних справ збираються для пого- дження спільної лінії країн соціалістичної співдружності в цій організації. Ана- логічна робота здійснюється у зв'язку з діяльністю Комітету по роззброєнню в Же- неві, а також інших міжнародних організацій.

Таким чином, механізм зовнішньополітичного співробітництва, що склався між країнами соціалістичної співдружності, надійно забезпечує планомірність і ефек- тивність їх погодженої зовнішньої політики.

Здійснення соціалістичними країнами скоординованих акцій на міжнародній аре- ні в 1970-1975 рр., втілення в життя Програш миру дозволили успішно вирішувати

²⁴ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб .доку- ментов, 1974 год, с. 3.

²⁵ Там же, с. 161.